TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

HİTİT İNANÇ SİSTEMİ İÇERİSİNDE YAZILIKAYA TANRI TASVİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Aslı KAHRAMAN ÇİNAR

Ankara- 2012

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

HİTİT İNANÇ SİSTEMİ İÇERİSİNDE YAZILIKAYA TANRI TASVİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Aslı KAHRAMAN ÇİNAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Turgut YİĞİT

Ankara- 2012

(Tez Beyan Belgesi)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (……/…../2012)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Aslı KAHRAMAN ÇİNAR

İmzası

……

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

HİTİT İNANÇ SİSTEMİ İÇERİSİNDE YAZILIKAYA TANRI TASVİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: PROF. DR. TURGUT YİĞİT

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
PROF. DR. Turgut YİĞİT	……..
PROF. DR. Aygül SÜEL.	……..
YRD. DOÇ. DR. Sedat ERKUT	……..

Tez Sınavı Tarihi……..

ÖNSÖZ

İnsanın yeryüzündeki varlığı ile vücut bulan din anlayışı, farklı form ve kurallarla her toplumda kabul görmüştür. Toplumlar bulundukları coğrafi şartlar, doğa koşulları, kültürel etkilerle sahip oldukları dinle şekillenmiş ve onu şekillendirmişlerdir. Anadolu toprakları tarihin her döneminde hoşgörü sembolü olmuş, bu topraklara sahip olan medeniyetler bu hoşgörü kimliğinden vazgeçmeyerek birbirlerinden miras aldıkları anlayışı yaşatmışlardır. Dinler ve kültürler çeşnisi olan Anadolu toprakları M.Ö ikinci binde Anadolu'nun orta yerinde kurulan ve buradan çevreye doğru genişleyen Hitit medeniyetine de ev sahipliği yapmıştır. Özüne sinmiş olan dinlere saygı ve hoşgörü anlayışını Hititlerde de yaşatmıştır.

Hititler büyük devlet olma yolunda attıkları her adımda farklı toplumları bünyelerine almış ve Hitit toprakları değişik halklara vatan olmuştur. Farklı ırkları tek çatı altında toplamanın belki en önemli yolu onlara dini özgürlük vermek ve kültürel değerlerini korumalarına saygı göstermek olmuştur. Hititler bulundukları stratejik konum itibariyle topraklarını genişlettikçe karşılaştıkları Anadolu ve Mezopotamya'nın yüksek dinî ve felsefî düşüncesine kapılmışlar, yalnızca bunlara saygı duymakla kalmamışlar bizatihi bu Anadolu ve Mezopotamya toplumlardan etkilenmişlerdir. Onların bu yüksek medeniyetlerden alacağı çok şey vardır ki din ve tanrı mefhumu bunların başındadır. İşte bu bakış açısı ile Hititler, fethettikleri topraklarla beraber bu toprakların tanrılarını da alarak kendilerini 'bin tanrılı halk' olarak adlandırmış ve bu yönlerini sık sık vurgulamışlardır.

Çalışmada yer alan Yazılıkaya açık hava tapınağında figürleri bulunan tanrılar Hititlerin geniş panteonuna önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu figürlerden yola çıkarak Hitit dini anlayışı ve tanrıları hakkında pek çok bilgiye ulaşılabilmektedir. Birçok medeniyetten harmanlanarak oluşan Hitit panteonuna Yazılıkaya gözlüğü ile bakılacak olan bu çalışmada politeist Hitit dinine de farklı bakış açılar kazandırılmaya çalışılacaktır. Bu sayede tarih biliminin öngördüğü veçhile Hitit toplumunun tarihî yalnızca kendi konumu gibi sınırlı bir bakış açısıyla değil, mümkün olduğunca etkilendiği ve benzediği toplumlarla ilintili bir şekilde ele alınacaktır.

Çalışma süresince ilmi ve tecrübesiyle alanda yetişmemde çok büyük katkısı olan ve fikirleriyle her zaman yol gösteren, beni her konuda dinleyip, desteğini esirgemeyen danışmanım Sayın Hocam Prof. Dr. Turgut Yiğit'e, akademik yaşamdaki gayret ve disiplini ile bizlere örnek olan Sayın hocam Prof. Dr. Taha Niyazi Karaca'ya, her zaman bir anne ve akademisyen olarak çok zor bir iş yüklendiğimi söyleyen fakat azimle her işin başarılacağını hatırlatan bölüm başkanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Yunus Özger'e, birlikte çalışmaktan mutluluk duyduğum Bozok Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim elemanlarına, tezin her satırını okuyarak fikirleriyle çalışmaya ve tüm içtenliğiyle bana destek olan sevgili arkadaşım Arş. Gör. Aynur Yıldız'a, kütüphane ve katalog çalışmalarında yardım eden sevgili arkadaşım Betül Tercan'a, tüm öğrenim hayatım boyunca başaracağıma bazen benden daha fazla inanan, desteğini hep yanımda hissettiğim anneme, ablalarıma ve kardeşime, maddi manevi desteğiyle her zaman yanımda olan, çalışmanın en zor

zamanlarında, en umutsuz anımda bana umut veren, destekçim, hayat arkadaşım Selçuk Çinar'a ve en yorgun anlarımda bir gülümsemesiyle beni hayata bağlayan oğlum Selim Tuna Çinar'a teşekkür ederim.

Aslı KAHRAMAN ÇİNAR

Mayıs-2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……i

KISALTMALAR……..vii

GİRİŞ……

I. BÖLÜM ……..……

HİTİT DİNİ ……..11

a)Genel Olarak Hitit Dini……..……11

b) Panteon……..22

c) Dini Törenler/ Bayramlar……..28

d) Tapınaklar…….33

e) Sihir/Büyü/Fal……..…38

II. BÖLÜM……

YAZILIKAYA…….…….…….41

a) Genel Olarak Yazılıkaya……..……..41

b) A Odası (Ana Oda- Büyük Galeri)……47

c) B Odası (Yan Oda- Küçük Galeri) ……...51

III.BÖLÜM ……

HİTİT İNANÇ SİSTEMİ İÇERİSİNDE YAZILIKAYA TANRI TASVİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ……..…....55

a.) Tanrılar Geçidi…….…… 55

a.1) 1–12 Numaralı Figürler……...55

a.2) 13–17 Numaralı Figürler……60

a.3) 18–25 Numaralı Figürler……79

a.4) 26 Numaralı Figür Pišaišapi……...85

a.5) 27 Numaralı Figür Nergal……..86

a.6) 28 ve 29 Numaralı Figürler: Boğa Adamlar Hurri ve Šerri…....91

a.7) 30 Numaralı Figür: ZABABA……...93

a.8) 31 Numaralı Figür: Pirinkir /Pirinkar…….98

a.9) 32 Numaralı Figür: Bilinmeyen Koruyucu Tanrı ^{D}LAMA…...101

a.10)33 Numaralı Figür: Savaş Tanrısı Aštabi……106

a.11) 34 Numaralı Figür: Gökyüzünün Güneş Tanrısı Ištanu…….107

a.12)35 Numaralı Figür: Ay Tanrısı……114

a.13) 36 ve 37 Numaralı Figürler: Ninatta ve Kulitta…….….120

a.14) 38 Numaralı Figür: Šaušga/ Ištar……124

a.15) 39 Numaralı Figür: Bilgelik Tanrısı Ea…….….135

a.16) 40 Numaralı Figür: Tahıl Tanrısı Kumarbi……140

a.17) 41 Numaralı Figür: Šuvaliyat/Tašmišu …….….144

a.18) 42 Numaralı Figür: Fırtına Tanrısı Tešup ve Kutsal dağları Namni ve Hazzi…….....……..147

a.18.1) Kutsal Boğalar……..…158

b) Tanrıçalar Geçidi…….…….……..161

b.1) 43 Numaralı Figür: Hepat……161

b.2) 44 Numaralı Figür: Šarrumma…….171

b.3) 45 Numaralı Figür: Mezzulla……..176

b.4) 46 Numaralı Figür: Zintuhi……..181

b.5) 46a Numaralı Figür: Tarru-Takitu…….…….....…183

b.6) 47 ve 48 Numaralı Figürler: Hutena ve Hutellura……...……..183

b.7) 49 Numaralı Figür: Allatu……..…...……186

b.8) 50 Numaralı Figür: Išhara …….……...188

b.9) 51 Numaralı Figür: Nabarbi…….…….194

b.10) 52 Numaralı Figür: Šaluša/Šaluš/ Šaušga…….…..195

b.11) 53 Numaralı Figür: Tapkina /Damkina…….…..195

b.12) 54 Numaralı Figür: Nikkal/ Ningal…….…197

b.13) 55 Numaralı Figür: Aya…….….200

b.14) 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Numaralı Figürler: Bilinmeyen Tanrıçalar…….201

b.15) 64 Numaralı Figür: IV. Tudhaliya…….….202

b.16) 65–66 Numaralı Figürler: Tenu –Tiyabenti……...207

c) B Odası ……...209

c.1) 67–68 Numaralı Figürler: Demon/ Cin……209

c.2) 69–80 Numaralı Figürler: 12 Tanrı……..210

c.3) 81 Numaralı Figürler: Koruyucu Tanrı Šarrumma ve Kral IV. Tudhaliya……..…….…….……210

c.4) 82 Numaralı Figür: Kılıç Tanrı……212

SONUÇ…….…..214

KAYNAKÇA……..…226

SUMMARY…….…...248

EKLER……249

KISALTMALAR

AoF	Altorientalische Forschungen. Berlin 1974 vd.
Bo	Inventarnummer von Tafeln aus Boğazköy.
CTH	E. Laroche, Catalogue des Textes Hittites, Paris 1971.
FS Sommer	Festschrift Sommer.
HdO	Handbuch der Orientalistik (Leiden / Köln).
IBoT	İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri.
JCS	Journal of Cuneiform Studies.
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig / Berlin 1916 vd.
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin, 1921 vd.
RAI	Rencontre Assyriologique Internationale.
RHA	Revue Hittite et Asianique, Paris, 1930 vd.
StBoT	Studien zu den Boğazköy-Texten, Wiesbaden.

GİRİŞ

Durkheim; eğer bir çalışma konusu olarak din seçilmişse bunun sebebi dinin insanın doğasının anlaşılmasında, yani insanlığın temel ve daimi bir yönünü göstermede başka herhangi bir şeyden daha uygun görülmüş olmasındandır demektedir.[1] Bir toplumun dini hakkında çalışmak, aslında o toplumun medeniyet, kültür, sosyal yaşam vs. hemen her açıdan anlayabilmeyi sağlayacak belki en kapsamlı çalışma alanıdır. Özellikle arkaik toplumlar için din hayatın vazgeçilmez bir parçası hatta hayatın kendisidir. Bu bakımdan ilkel insanın, hayata bakışını anlamak için tanrıya bakışını bilmenin büyük yararı olacaktır. Yine Durkheim 'en şaşırtıcı ya da en kaba ayinler ve en garip mitler, ister sosyal isterse bireysel olsun bir kısım beşeri ihtiyaçları ve hayatın bazı yönlerini ifade ederler. İnananların bu ayinler ve mitleri meşrulaştırmak maksadıyla ileri sürdükleri gerekçe, yanlış olabilir ve çoğunlukla da öyledir; ancak, hakiki sebepler var olmaya devam ederler ve bu hakiki sebepleri ortaya çıkarmak da bilimin işidir.'[2] diyerek arkaik toplumlarda yer alan ritüel, kült ve mitlerin işlevini ifade etmektedir.

Bu çalışmada Hitit dini inancının hem kendine has hem de başka kültürlerden alınmış her türlü tanrı anlayışını Yazılıkaya tanrı tasvirleri bağlamında ele alarak, tarih bakış açısı ile bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır. Ama konumuz Hititlerin özellikle dini yaşamını içerdiğinden konu ister istemez dinler tarihi perspektifinden de duruma bakmayı gerektirmektedir. Genelde Hititlerin dinî yaşam

[1] Durkheim, 2005.

[2] Durkheim, 2005.

ve algısı özelde konu başlığımızı teşkil eden Yazılıkaya Tapınağı'nı inceleme hususunda ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde tarihi ortaya koyabilmek için öncelikle Hitit tanrı anlayışı hakkında bilgi sahibi olmak, panteondaki tanrıları tanımak gerekmektedir. Bu bağlamda Eliade'nin Hitit panteonundaki tanrılar hakkında şu sözler dikkate değerdir: "Hitit Tanrıları, kendilerinden yayılan dehşete düşürücü ve ışıklı güçle ayırt ediliyorlardı. Panteon genişti. Her büyük kent bir tanrının ana ikametgâhıydı ve bu tanrının etrafında kuşkusuz başka tanrısal kişilikler de vardı. Zaman zaman tanrılar tapınaklardan ayrılıp yolculuk ediyorlardı; tanrılara bazı başvuruların sonuçsuz kalması, o sırada kentte bulunmamalarıyla açıklanıyordu."[3] Eliade'nin de ifade ettiği gibi Hititlerde tanrılar/tanrıçalar adeta yaşamın kendileriyle devam ettiği ve onlarsız bir yaşam alanının tasavvur edilemediği çok özel bir konuma sahip idiler. Bundan dolayıdır ki, Tanrıların belli tapınakları olduğu gibi tanrılara ve tanrısal varlıklara özel bazı semboller de bulunmaktaydı. Bu sembollerden biri ise boynuzlu şapkadır. Ortadoğu ve Anadolu medeniyetlerinin hemen hepsinde boğayı temsil eden boynuz neolitik çağdan beri varlığı doğrulanan dinsel simgeselliği kesintisiz bir biçimde Sümer'e ve oradan da Hurri-Hitit kültürüne aktarılmıştır. Başka bir deyişle *tanrısal varoluş* biçimi *kuvvet ve mekansal "aşkınlıkla"*, böğürtüsü gibi Gök'ün de gürültüyle gümbürdediği fırtınalı gökyüzüyle tanımlanmıştı. Bu yüzden boğa, fırtına tanrısının sembolü olma özelliğini korumuştur.'[4]

Eliade'nin bahsettiği tanrısal aşkınlık pek çok eskiçağ toplumunda olduğu gibi Hitit toplumunda da tanrının dünyada var olan her şeye müdahalesi olarak

[3] Eliade, 2007: 177.

[4] Eliade, 2007: 79.

algılanmaktadır. Belki bu, Semitik dinlerde var olan kadir-i mutlak yani "her"şeye güç yetiren" anlayışı kadar baskın olmasa da, insan iradesinin çok üzerinde bir tanrı anlayışının varlığı çivi yazılı metinlerde bizzat Hitit ifadeleriyle doğrulanmaktadır. Bu duruma uygun bir örnek kaderin tanrının elinde olduğunu anlatan bir dua ifadesi şöyledir: "*Ey Šamaš, Efendim, kaderimi ören sensin*" (KBo XXXIII 22 öy. 16)[5]

Tanrıyı her alanda hayatlarına müdahil gören Hititler, tanrıların gücünü ve otoriteyi yeri geldiğinde -belki işlerine gelmediğinde bile denilebilir- ya onların ellerinden almışlar ya da onlara farklı vasıflar yükleyerek onları istemedikleri bir alanda tanrılık yapmalarını sınırlamışlardır. Bu önceleri çok ön planda ve güçlü olan bir tanrının ilerleyen yüzyıllarda mevkiini ve önemini kaybetmesinden ve çivi yazılı dua ve yakarma metinlerde ondan daha az bahsedilmesinden anlaşılabilir.

Hititler başkent Hattuša merkez olmak üzere Anadolu'nun büyük bir kısmı, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Bu geniş sınırlara ulaşabilmek için birçok devletle karşılaşılmış, bazen savaşılmış bazen antlaşmalar yapılmış ve sürekli bir ticaret ağı çerçevesinde iletişim kurulmuştur. Sadece ticaret yapmak bile bir ülkenin kültürel değerlerini tanımaya, etkilenmeye yeterken savaşlarla topraklarını, halklarını kendi ülkelerine katmışlardır. Böylece kültürel bir etkileşim süreci başlamıştır. Bu süreç Ünal'ın III. Hattušili için söylediği bilgisiz ve kültürsüz ifadelerinden yola çıkarak dinî, kültürel ve felsefî altyapısı çok daha kuvvetli olan medeniyetler Hititleri etkisi altına almışlardır.

[5] Prince, 1913: 11.

Hititlerin dinî anlayışındaki bu senkretik yapının bir diğer sebebi de onların müsamahakâr tavırları olarak da gösterilebilir. Tarihî sürece bakıldığında Anadolu toprakları antik çağlardan beri hoşgörü sembolü olarak tarihte yer bulmuştur. Hititler de bu süreçteki devletlerden biridir. Hititlerin sahip oldukları hoşgörü ve diğer toplumların dini inanışlarına olan saygıları, onların tanrılarını da benimseyerek dini değerlerini özümsemelerine sebep olmuştur. Hurriler bölgede yeni kurulan Hititleri kültürel alanda çok fazla etkilemişlerdir. Bu etkilenmede Hititlerin savaştıkları toplumlardan aldıkları tanrı heykelleri ve dini motifler bilinmektedir. Yine Hititler mağlup devletleri küçük görüp onların din ve tanrılarını yok saymak gibi bir davranış içerisine girmeden galip ya da mağlup karşılaştıkları devletlerin dini unsurlarına ve tanrılarına saygıyla yaklaşmış, onlara da tazim göstermiş ve gerekli gördüklerinde tanrı heykellerini alıp başkentlerine getirmişlerdir. Aslında bu saygı ve tazimin ardında savaştıkları ülkelerin tanrılarının gazabına uğrama korkusu en büyük etkendir. Zaten bu sayede sayısız tanrılar topluluğunun sahibi olmuşlardır.

Önce bu hoşgörü kültürü ile başlayan dini anlayış ve tanrıları alma davranışı ileriki yıllarda görüleceği üzere siyasi bir el ile daha geniş çapta bir eyleme ve bir asimilasyon sürecine dönüşecektir. Bu siyasi dönüştürme işi Hurri kökenli kraliçe Puduhepa eli ile tam manasıyla Hurrileştirme çabasına dönüşmüştür. Eski çağların yetiştirdiği en ilginç simalardan birisi olan Puduhepa, kocası III. Hattuşili saltanatı döneminde ve onun ölümünden sonra üvey oğlu IV. Tudhaliya devrinde ana kraliçelik görevini üstlenmiştir. Kizzuwatna'nın Lawazantiya kentinde Babil-Hurri Aşk ve Savaş Tanrıçası Šaušga'nın (Ištar) rahipliğini yapan Pentipšarri isimli bir rahibin kızı olan Puduhepa, kendisini "Kizzuwatna ülkesinin kızı" olarak takdim

etmekte ve babası gibi Ištar'ın hizmetinde tapınakta çalışmaktadır. Tüm Hitit kraliçeleri içerisinde tek rahip kızının o olduğu bilinmektedir.[6]

Hurrili Puduhepa III. Hattušili ile evlenerek Hitit sarayında önemli bir konuma yükselmiştir. III. Hattušili Puduhepa ile evlenmesi ile ilgili olarak daima *"Tanrının buyruğu üzerine Puduhepa ile evlendim"* demektedir. Hatta koruyucu tanrıçası Ištar'ın rüyasına girerek ona mutlaka Puduhepa ile evlenmesi gerektiğini söylemektedir. Puduhepa da aynı şekilde bu evliliğin tanrısal bir irade ile olduğunu vurgulamaktadır.

Evliliklerinin ilerleyen günlerinde sarayda söz sahibi olma konusunda ihtirasa kapılan kraliçe, diğer Hitit kraliçelerinin kullandığı Tawannana unvanını kullanmak yerine Hattice bir kelime olan *allai* 'bayan, hanım' unvanını kullanmayı tercih ederek her zaman Hurrili köklerine bağlı kalır. Ayrıca kendi ismi de içinde tanrı adı saklayan (teophor) bir isimdir. Hepsi bir yana Hatti dini geleneklerine karşı çıkan Puduhepa kendi memleketi olan Hurri dini geleneklerini devam ettirmekte ısrar etmiştir.

Puduhepa'nın ihtirası ve Hattušili karşısındaki baskın karakteri, onun kısa sürede devletin ve toplumun üzerinde söz sahibi olduğu bir konuma yükselmesini sağlamıştır. Eşi Hattušili'yi ve üvey oğlu Tudhaliya'yı büyük bir başarı ile baskı altında tutmuş ve birçok devlet işinde, eşinin hasta olduğunu sürekli hatırlatıp onu hastalık kuruntusuna sokarak tüm işleri eline alarak kralı saf dışı etmeye çaba

[6] Ünal-Girginer, 2007:327–337.

harcamıştır. Bunu başaran Puduheda, ülkeyi yönetmek için kolları sıvamış ve tüm resmi işleri yürütmeye başlamıştır. Öyle ki artık davalara bakmak, adaklar sunmak, dua metinleri yazdırmak, yabancı devlet adamlarıyla mektuplaşmak gibi her türlü işi kendi tekeline almıştır.

Bir tapınakta yetişen kraliçe tanrılarla nasıl iletişim kurması gerektiğini de gayet iyi biliyordu. Her zaman tanrılara adaklar sunarak tanrıların iyiliğini kazanmayı umut etmiş ve bunları yazıya geçirmiştir. Tabii tüm adaklarını karşılıklı çıkar ilkesi üzerine kuran Puduhepa verdiği her adak için bir iyilik istemeyi ihmal etmemiştir. Tanrılara adakları kabul edildiği takdirde onların altından gümüşten heykellerini yaptıracağını vaat etmiştir. Dualarında bile kurnaz davranan Puduhepa vaat ettiği heykellere herhangi bir ağırlık biçmeyerek 'ağırlığın önemi yoktur' diyerek geçiştirmiştir.[7] Aslında Puduhepa'nın bir rahip kızı ve Ištar tapınağında büyümüş biri olarak tanrılara böyle çıkarcı, kurnaz hatta sahtekârca yaklaşımı ilginçtir. Tanrılara bu kadar önem veren onları her yerde ve her şeyde görmek isteyen bir Hurri-Hitit insanının, tanrıyı kendi kalbinden ve aklından uzak tuttuğu görülmektedir. Dünyanın her türlü işinde söz sahibi, kâdir olduğuna inandıkları tanrıları insanların düşüncelerine hâkim değildir, onları okuyamaz, kalbinden geçeni hissedemez tavrında bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu durum aslında göründükleri kadar tanrıya teslim olmuş değillerdi yorumunu doğurabileceği gibi, halkın üzerindeki otoritenin sarsılmaması, krallığın tanrısal yapısının hep ön planda tutularak mutlak hâkimiyet karşısında insanların kralı ve kraliçeyi tanrının dünyadaki-siyasetteki eli gibi görmeleri arzusundan ibaret olabilir miydi sorusunu da

[7] Ünal-Girginer, 2007:327–337.

akla getirmektedir. Diğer yandan Puduhepa'nın bu girişimi antik dönemde benzerine belki çok nadir olarak rastlanabilecek bir sekülerleşme çabası olarak da yorumlanabilir. Çünkü bir rahip kızı olan Puduhepa, dini ve dinî hileyi çok iyi bilmekte hatta "tanrısallığın" mahiyetini de çözmüş olabilmektedir.

Bütün bunlardan sonra denilebilir ki Puduhepa Hitit tarihine Hurri kültür ve geleneklerini Hatti'ye taşıyan kişi olarak geçmiştir. Hatti ve memleketi Kizzuwatna'da ne kadar yazılı tablet varsa, hepsini kopya ettirmiş ve Hattuşa'da özel bir "Kizzuwatna arşivi/kütüphanesi" kurmuştur.[8] Sayısız dua, fal metinleri ve diğer birçok dini metin de onun tarafından yazdırılmıştır. Kocasının askerî, siyasî başarılarını sürekli öven kraliçe onun tanrılara nasıl layık biri olduğunu anlatmaktadır. Tanrılara kendini acındırma konusunda işi abartan Puduhepa güzel sözlerle tanrıların ihsanına ulaşmaya çalışır. Bir duası şöyledir: "*Bizzat ben Puduhepa ise başından beri senin hizmetindeyim Ben kölen Puduhepa, ta ezelden beri senin ahırında buzağı, senin tapınak temelini sırtında taşıyan kişiyim. Sen hanımefendim beni yükselttin*". (KUB XXI 27 I 7–10)[9]

Bu bakımdan çalışmada yalnızca Hitit toplumunun Mezopotamya, Hurri, Hatti etkileriyle oluşmuş geniş panteonu Yazılıkaya sınırları içerisinde incelenerek burada rölyefleri bulunan tanrıların tarihsel kökenleri ve gelişimi, onlara inanan toplumlar ve bu toplumlarda aldıkları farklı isimler ve görevlere değinilecektir. Çalışmanın amacı Yazılıkaya'da kabartmaları bulunan tanrıları arkeolojik, tarihî,

[8] Ünal-Girginer, 2007:338.

[9] Ünal-Girginer, 2007: 338.

kültürel ve dinî açılardan ele alarak zikredilen tanrıların çivi yazılı metinlerde isimlerinin hangi bağlamlarda anıldığına değinmek ve değerlendirmekten ibarettir.

Konumuz olan Yazılıkaya açık hava tapınağı Hititlerin başkenti Hattuşa'ya 2 km uzaklıkta bulunmaktadır ve bu bölge aynı zamanda Hititler için açık ve kapalı mabedlerin bulunduğu dinî bir merkezdir. Kralın hem siyasî hem dinî lider olduğu Hitit devletinde başkentin aynı zamanda büyük bir kutsal merkez olması kaçınılmazdır.[10] Saray arşivlerinden sayısız dinî metnin çıkması yine tanrı devlet (tanrı-kral) anlayışının hâkim olduğu bir siyasî yapının hâkimiyetinin de kanıtı olarak yorumlanabilmektedir.

Diğer taraftan bu çalışmada; Yazılıkaya nedir, Yazılıkaya'daki figürler hangi amaçla yapılmış, hangi kültürlerden etkilenilmiş, hangi amaca hizmet etmektedir gibi sorulara da cevap aranacaktır.

Çalışmaya başlamadan önce yapılan ön araştırmada Yazılıkaya tanrıları tek tek ele alınarak hangi coğrafi bölgede ve medeniyetlerde hangi isimlerle anıldıkları araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlarla baskın Hurri etkisi sonucu kurulmuş olan Yazılıkaya'da bir tören sırası ile görülen tanrılar ve tanrıçalar panteonunda yer alan tanrıların tarihçesine yer verilerek, haklarında kapsamlı bilgi sağlanacaktır. Tanrılar Mezopotamya ve Anadolu coğrafyası içerisinde sürekli değişen konumları, görevleri, sıfatları, evlilikleri, çocukları ile birlikte ele alınacaktır. Bu bilgiler ışığında Hitit dini anlayışında yaşanan senkretizm açıkça görülecektir. Tanrıların isimlerinin zikredildiği binlerce çivi yazılı metin yeri bulunmaktadır, bunların tamamını teze

[10] Houwink ten Cate, 1969: 81.

yansıtmak mümkün olmamakla birlikte gerekli görülen bölümlerde örnek kabilinden birkaç metine yer verilecektir.

Yazılıkaya'da tasvirleri bulunan bazı tanrı/tanrıça isimleri kalabalık tanrı listelerinde zikredilmelerine rağmen nereden geldikleri, ne tür görevleri bulunduğuna dair haklarında bilgi bulunmamaktadır. Bazı tanrılar ise Hurri-Hitit coğrafyasına yakın hemen tüm toplumlarda farklı isim ve görevlerle inanılmış tapınılmış tanrılardır ve haklarında yeterli bilgi bulunmaktadır. Bu bakımdan tez kapsamında ancak kaynakların el verdiği ölçüde tanrılar hakkındaki ayrıntılara ve yorumlara yer verilecektir.

Yazılıkaya tanrı geçidinde bulunan tanrılar dışındaki nesne ve hayvan detaylarına konunun akışını bozmamak maksadıyla dipnotlarda yer vermek uygun görülmüştür.

Çalışmanın birinci bölümünde Hitit dini, tanrıları, tapınakları, bayramları, ritüelleri, büyü ve sihir yapımı hakkında genel bilgi vermek amaçlanmıştır. Genel olarak Hitit dini nedir, nasıl oluşmuş, nasıl bir gelişim çizgisinde gitmiştir? Tapınaklar dine nasıl hizmet etmiş, tapınak çalışanlarının görevleri nelerdir? Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı nasıl bir işlev görmüştür gibi sorulara fazla ayrıntıya girmeden cevap verilecektir.

Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı tanıtılarak, coğrafî yeri, Hititlerdeki sosyal ve siyasî öneminden bahsedilerek iki odadan oluşan Yazılıkaya'nın A odası ve B odası hakkında detaylı bilgi verilecektir.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan Yazılıkaya'da yer alan Hitit tanrılar geçidindeki her bir tanrı ve tanrıça tek tek ele alınacaktır. İsimleri, nereden geldikleri, hangi kültürlerden etkilenerek Hititlere kadar ulaştıkları, Hititçe yazılışları hakkında detaylı bilgiler verilecektir. Bahsi geçen tanrı ve tanrıçaların Yazılıkaya'daki görüntüleri tüm detayları ile aktarılacak ve çivi yazılı metinlerde isimlerinin geçtiği bazı metinlerle de desteklenerek açıklanmaya çalışılacaktır.

Böylece birçok kaynakta tek tek ele alınan Hurri-Hitit panteonu tanrıları Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı çerçevesinde bir bütün halinde ele alınarak incelecektir. Bu inceleme sırasında pagan toplumların dine, tanrılara bakış açıları göz önünde bulundurularak ele alınan tanrılar ilkçağ politeist kültür ve medeniyeti içerisinde değerlendirilerek dinler tarihi bakış açısıyla yorumlanabilecek kapsamlı bir tez çalışması yapmak amaçlanmıştır. Çünkü girişte konumuzun Hitit diniyle ilgisi olduğunu belirtmiştik. Bu bakımdan yeri geldiğinde dinler tarihiyle ilgili bazı veriler ve örneklerden de faydalanılacaktır. Böyle yaparak Hitit dini hakkındaki bazı bilgilerin karşılaştırmalı olarak ele alınması ve tarihî süreçte toplumların dinî olarak etkileşimlerine de bir parça değinilmesi hedeflenmektedir.

I.BÖLÜM

HİTİT DİNİ

a.) Genel Olarak Hitit Dini

Sözlükte, "Yol, hukuk, hesap günü, yaşam biçimi, yaygın anlamda inanç sisteminde kutsala, metafizik değerlere veya tanrı fikrine yer veren ve inananlara bir yaşam biçimi öngören sistem"[11] şeklinde tanımlanan din, insanlar ile tanrılar arasındaki ilişkilerin bütünüdür. Öyle ki din kadar insan hayatının hemen her sahasına girmiş başka bir sosyolojik olgu yoktur. Genel kanıya göre karmaşık dinî tasavvurlardan yoksun olan, avcılık ve toplayıcılıkla geçinen ilk insanlar, güneş, yağmur, fırtına, rüzgâr gibi doğadaki güçlere tapıyordu. Doğadaki bu güçleri temsil eden varlıklara uzun süre tapıldığının kanıtları, eskiçağ toplumlarının yazılı kaynaklarında ırmağın, dağın, denizin belirli tanrıların temsilcileri olarak karşımıza çıkmalarında açıkça görülebilir.[12]

Eski çağlardan bugüne, tüm inançlarda yer alan uygulamalarda farklılıklar olmuştur. Öyle ki, antik dönemlerde inanç sistemlerinin hemen hepsinde atropomorfik inanç sistemleri bulunmasına rağmen, tanrıların üstlendikleri görevler,

[11] Gündüz, 1998: 96.

[12] Ünal, 2003: 74.

dinî kaygılar, ibadetler, toplumların taşıdığı kültürel öğeler ve yaşanılan coğrafyaya bağlı olarak değişmiştir. Öte yandan kültürler arası alış-veriş ile pek çok dinî öğe toplumdan topluma geçmiş, bunun sonucu olarak insanlık tarihinde kültürel bir süreklilik gerçekleşmiştir.[13] Bu süreklilik içerisinde Eski Doğu dinlerine bakıldığında pek çok farklılık görülmesine rağmen temelde Tanrı-İnsan arasındaki ilişki aynı kalmıştır. Genellikle bu ilişki köle-sahip/halk-kral arasındaki ilişkiye benzetilmiştir. Hatta bazı dillerde Tanrı'yı ifade eden Rab, Lord vb. kelimelerin etimolojik olarak "efendi" anlamına gelmesi bu duruma bir örnektir. Bu dinlere göre insan, tanrının (kralının, lordunun) kölesidir ve bu kölelik algısını din belirler. Öyle ki insan sadece tanrıya ve tanrının tüm hayatına hizmet için yaratılmıştır. Kölenin tanrısına davranışları dinin bir parçasıdır. Bu hususun anlaşılmasında Antik Çağ'da mevcut olan bütün dinlere ait dinî metinler ve onlardaki insan-tanrı etkileşimine dair pasajlar bizce önemli birer belge olarak kabul edilmelidir. [14]

Mezopotamya medeniyetlerinde dinî gelişim Sümer ve Akad toplumlarındaki dinî akımların birleşme noktasındadır. Bu dinî akımlar, öncelikle, tanrıları ve onların sıfatlarını natüralist ve sınırlı bir algıyla tasarlamışlar ve aralarında sanki bir görev paylaşımı yaparcasına onları kosmosta yerli yerine koymuşlardır. Yine bu akımlar mevcut algılarından doğan bambaşka bir ruh halinin yanı sıra doğadaki bazı biçimsel verilerle tanrılara bir takım ritler ortaya koymuşlardır. Bu şekilde Tanrı anlayışlarını hem insanüstü özelliklerle süslemiş hem de insan hayatıyla iç içe hale getirmişlerdir.

[13]Alparslan, 2009: 119.

[14]Furlani, 1938: 251.

Böylece monarşik bir tanrılar evreni algısı gelişmiştir.[15] Anadolu toprakları da bu dinî anlayış içerisinde yer almaktadır. Yani tanrı–köle ilişkisi yakın toplumlarda görüldüğü şekliyle ya da yakın formlarda Anadolu kültürlerine yansımıştır. Anadolu'da ortaya çıkan ilk dinî anlayış, insanoğluyla doğanın büyük güçleri arasındaki etkileşime dayanıyordu. İnancın kaynağı güneş, gökyüzü, toprak, su gibi yaşamın devamlılığı için doğaya hükmeden olaylardı. Bu güçler ve daha niceleri, toplumun esenliği ve sürekliliği için temel öneme sahipti. Bu bakımdan hem bireyin hem de toplumun düzenli olarak, uygun dinî etkinliklerle onların onayını alması ve onları koruması gerekiyordu. Böylece, her topluluğun kendine ait koruyucu tanrıları, kült merkezi, mitolojileri oluşmuştu.[16]

Avcı-toplayıcı, tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplumlarda en fazla önem verilen şey, doğadaki bereket ve gelişip büyümeyi sağlayan güçlerdir. Özellikle gökyüzü ve toprak iki önemli unsurdur. Toprak, büyüme, gelişme ve bereketin sembolü, gökyüzü ise bu büyüme işine yağmur, ısı ve ışık göndererek katkıda bulunan hayatî unsurdur. Bu anlayıştan yer ve gök çifti[17] ortaya çıkar. İşte bu çift,

[15]Bottero, 2000: 755.

[16]Macqueen, 2009: 122.

[17] Yer ve Göğün bir çift olduğu anlayışı sadece Anadolu-Mezopotamya değil dünyanın hemen her bölgesinde benzer şekillerde görülmektedir. Dünyanın diğer bir ucundan bu çifte iyi bir örnek şu şekildedir. "Yeni Zelandalı Maori kabilesine göre hayat, kozmik bir enerjinin patlaması sonucu ortaya çıkan ve buradan sürekli devam eden bir oluşum sürecidir. Onlardaki bir yaratılış hikâyesine göre, bütün varlık âlemi

ilahî güç ve tanrısal varlıkların doğmasında çok etkili olmuştur. Bu dinî tasavvur, her şeyin erkek Gök ile dişi Toprak'ın çiftleşmesinden ortaya çıktığını açık seçik göstermektedir.[18] "Toprak Ana" deyimi bu inanışın bir ürünüdür ve eskiçağlardan günümüze söylenegelmiştir. Sadece Anadolu değil dünyanın hemen hemen tüm toplumları toprağı ve suyu kutsal saymıştır. Eskiçağ toplumlarının hayatlarını idame ettirmek için sadece toprağa bağımlı oldukları düşünülürse toprağa ve suya böyle bir kutsallığın atfedilmesi doğal olsa gerektir.

Toprağa ve suya kutsallık atfeden Eski Anadolu toplumlarından biri de Hititlerdir. Bu topraklarda gelişmiş bir medeniyet kurarak uzun süre hâkim olan Hititlerin dininde rastladığımız kimi motiflerin kökleri Anadolu'nun tarih öncesi kültürlerinde bile takip edilebilmektedir. M.Ö Birinci binyılda yaşayan Hititler,

---

potansiyel olarak hapsedilmiş karanlık bir noktadan ortaya çıkmıştır. İşte bu karanlık noktada Gök Baba ve Toprak Ana birbirlerine sarılmış bir şekilde hapsedilmişti. Bunun devamındaki tasavvurda ise bu ikisinin neslinden gelen varlıklar bu birliktelik zindanını kırdılar ve onları ayırdılar. Bu ayrılma sonucu tıpkı tüm kosmosu süpüren bir rüzgar gibi devasa bir patlama ve ışık ortaya çıktı. Birden bire ortaya çıkan bu inanılmaz özgürlük ve sürekli taptaze kalan bu güç hala günümüzde de devam etmektir ve tüm varlıkların devamını sağlamaktadır. Bitkiler, ağaçlar, balıklar, kuşlar, geriye kalan tüm hayvanlar ve insanlardan oluşan varlıkların icra ettiği bu ilk oluşumu anlatan ritüeller sayesinde de devamı için dua edilmektedir. (Fisher, 2008: 35.)

[18]Ünal, 2003: 74.

Anadolu'da ve Suriye'de, kendi kültürlerinden farklı kültürlerle fethettikleri halkların tanrılarıyla temas içinde bulunmuşlardır. Onlar farklı kültürlerle olan etkileşimleri sayesinde, bir yandan yerel kültleri hoşgörüyle karşılamış, öte yandan, yabancı tanrıları benimseyerek topraklarındaki farklı dinî inanışları bir araya getirip bir devlet kültü içinde birleştirmeye çalışmışlardır. Yabancı tanrıların Hitit pantheonu içinde özümsenmesi, benzer niteliğe sahip tanrıların aynı isim etrafında toplanmasıyla yapılmaya çalışılmıştır.[19] Bu şekilde dinlerine yapılan sayısız ekleme ve değişiklik, Hitit rahiplerinin bile dinlerini "resmî" bir kült ve panteon olarak düzenlemekte zorluk çektiği karmaşık bir bileşimle sonuçlanmıştır.

Hitit dininde kesin olarak saptanabilen en erken unsur Hatti etkisidir. "Arinna'nın Güneş Tanrıçası", "Hava Tanrısı" Taru, "Güneş Tanrısı" Eštan, "Savaş Tanrısı" Wurunkatte, "Taht Tanrıçası" Halmašuit, İnara, "Kaybolan Tanrı" Telepinu ve önemli önemsiz pek çok tanrı, Hattilere aitti. Bu tanrılar, ikinci binyıl inanç sisteminin temelini oluşturan Hitit öncesi yerel panteonda varlıklarını sürdürmekteydi.[20]

Hititler Mısır ve Levant kavimlerinin aksine monoteizm yönünde hiçbir adım atamamış olmalarına rağmen, bu karışık tanrılar topluluğu içerisinde bile çok sade bir dinî anlayışa sahiptiler. Hitit dini doğma ve karmaşık fikirlerden uzaktır ve sade

[19]Martino, 2003: 90.

[20]Macquen, 2009: 123.

insanın günlük gereksinimlerini karşılayabilecek niteliklere sahiptir. Hatta onların dinî anlayış ve davranışlarında pragmatist yani faydacı oldukları bile söylenebilir. Çünkü Hititlilerin tapınmadaki temel anlayışı *"ben sana veriyorum ama bunun karşılığında sen de bana bir şeyler vermelisin"*dir.[21]

Hititlilerin dinî anlayışlarındaki bu pragmatizmin, yeri geldiğinde tanrılarla çıkar ve ticarî ilişkiye dayalı mahiyette bir ibadet anlayışına dayandığı da görülür. Vermenin karşılıklı yapılacağına dair bir örnek, tanrıya dua ederken, isteği gerçekleştiği takdirde adak sunacağını belirten bir metinde görülür: *"Kral Tanrıça Katahha'ya şöyle adadı: 'Eğer Ankuwa kenti kurtulursa ve tamamen yanmazsa, sen Katahha için kentin gümüşten bir modelini yapacağım; ağırlığının önemi olmayacak. (ayrıca) 1 sığır ve 8 koyun da vereceğim."*(KUB XV I III 17 vd)[22]

Yine bir metinde tanrıya altın, gümüş gibi değerli madenlerden verileceği şöyle ifade edilmiştir. *"Majestem, 100 šekel.. gümüş, altın, demir, siyah demir, kalay hepsinin ağırlığı 100 šekel…onları tanrıya vereceğim."*(KUB XB 9 ay. III 2–5)[23]

I. Hattušili dönemine ait çok sayıda tarihî metin olmasına rağmen hiçbir dinî metin bulunmaması dikkat çekicidir. Bunun sebebi I. Hattušili'nin siyasetle dini

[21]Ünal, 2003: 77–78.

[22]Ünal, 2003: 79.

[23] Savaş, 2006: 66.

karıştırmaması değil, sadeliği ve bilgisizliğindendir. Fırtına ve Güneş Tanrıçası ve onların kızları Mezzulla dışında bu dönemde kalabalık bir tanrı ordusu da yoktur. Öyle ki kral ilk kez askeri seferi sırasında Kuzey Suriye'deki büyük kentlerde karşılaştığı tanrı heykellerini yağmalayarak Hattuša'ya getirmiş ve onları dinî bakımdan taklit etmiştir. Mezopotamya kültürünün din ve sanattaki etkileri böylece başlamış daha sonra Hurri etkisi de eklenerek Hititlerin dinî kültürü gelişmiştir.[24]

Hitit dini üzerindeki baskın Hurri etkisi zamanla bu medeniyete iyice yerleşmiş ve onunla bütünleşmiştir. Hitit dininde zaman içinde yaşananlar aslında bir reform niteliğindedir denilebilir. M.Ö. 1430'larda I. Tudhaliya ve eşi Nikalmati'nin tahta çıkmasıyla başlayan Hurrileşme süreci Šuppililuma döneminde hız kazanmıştır.[25] Ülkede yaşanan çeşitli iç karışıklıklardan sonra III. Hattušili'nin tahta çıkmasıyla ülkede sükûnet sağlanmıştır. Bu durum sonrası Kummani rahibinin kızı Puduhapa ile evlenmesi ve böylece Šamuha dini çevresiyle yakınlaşmasıyla Hitit resmi dinine Hurri ögeleri girmiştir.[26] Puduhepa'nın getirmiş olduğu değişikliklere pek çok örnekten biri, eski bir Hatti tanrısı olan Lelwani'nin, tanrıçaya dönüştürülüp kendisine adaklar sunularak gözde hale getirilmesidir. Yine aynı dönemde Šamuha şehrinin Ištar'ı III. Hattušili'nin koruyucu tanrıçası olarak ön planda yer almıştır. Farklı tanrı ve tanrıçaları birleştirerek, onlara aynı tanrılarmış gibi dua eden Puduhepa'nın Lelwani ve Šamuha şehrinin Ištarı'ı için de benzer bir politika izlemiş

[24]Ünal, 2003: 80.

[25]Macquen, 2009: 124.

[26]Macquen, 2009: 123.

olması çok doğaldır. Çünkü tam anlamıyla dinde bir senkretizm[27] dönemi yaşanmaktadır.[28]

IV. Tudhaliya krallığı döneminde kendi dinî reformunu gerçekleştirmiştir. Putları, tapınakları, dinleri, bayramları yeniden belirleyerek çeşitli düzenleler yapmış ve yeni mabetler inşa ettirmiştir. Bu reform aşamasında kral aynı zaman ve formda türemiş tanrıları tek bir çatı altında toplayarak hem karışıklığı engellemiş, hem de panteona ait eski tanrıları güçlendirmiştir.[29] M.Ö. XIII. yy'ın sonuna gelindiğinde ise panteon neredeyse bir Hurri panteonu görünümüne ulaşmıştı. Yazılıkaya hem bu görünümün en açık ispatlarından hem de önemli bir senkretizm örneğidir. Burada görülen geçit töreninde tanrılar Hurri tören düzeninde bulunmakta ve Hurrice isimlerle anılmaktadır.[30]

Yazılıkaya örneğinde tanrı ve tanrıça figürleri ve önlerindeki isimleri Hurri'nin baskın etkisini açıkça göstermekle birlikte, bu figürlerden yola çıkarak Hurri dinine ait süreklilik ve değişkenlik gösteren özellikler diye ayrılabilir bazı yansımalar vardır. Tanrı ve Tanrıçalara ortak edinme eğilimi, Kumarbi mirası, Ay ve Güneş Tanrısı geleneği, Hudena-Hudellura, Adamma-Kubaba gibi ikili tanrı gurupları, Šaušga'da olduğu gibi aynı bedende kadın-erkek çift karakter özelliği, tanrısal bazı işaretler, yer-gök gibi coğrafi mekânlara kutsallık atfetme süreklilik

[27]Senkretizm: Yabancı öğelerin kaynaştırılması.

[28]Sevinç, 2005: 102.

[29]Fontanille, 2005: 43–44.

[30]Macquen, 2009: 124.

gösteren özellikler arasında sayılabilir. Değişkenler ise; Hititlerde pek çok tanrının iyi tanımlanamamış, karakterize edilememiş olması, başka medeniyetlerden de yabancı tanrıların girmesi ve bazı tanrılardaki kimlik karmaşasıdır.[31]

Hatti, Hurri, Mezopotamya toplumlarından ithal edilen tanrılarla kurulan yeni panteon, Hitit ordusunun zaferlerine ve bozgunlarına, imparatorluğa bir sitenin katılmasına ya da imparatorluktan bir sitenin veya bir eyaletin çıkmasına bağlı olarak bazı değişimlere uğrayabiliyordu. Ülkesine fethettiği bölgenin tanrısının heykellerini getirmek ve bu tanrılarla beraber onların din adamlarını yanında götürmek, bir fatihin en alışılagelmiş davranışlardan birisi olarak görülmekteydi.[32] Bu uygulama Hititlilerin farklı inanç ve tanrılara karşı ne kadar toleranslı ve hürmetkâr olduğunun bir ifadesiydi. Ayrıca böyle bir tavırla Hititler bir millet olmanın ötesinde metropolit bir toplum olmanın gereklerini de yerine getiriyorlardı. Hititlerdeki tanrı alma eylemi tümüyle iyi niyetli değildi aksine, psikolojik savaş taktiği niteliği de taşıyordu. Bir kentin yerel tanrısı o kentin güç kaynağıydı ve bu tanrılar kaçırıldığında o kentin tanrısının kültü yerine getirilemiyor ve kent o tanrının koruyucu etkisinden ve gücünden yoksun kalıyordu. Üstelik galip gelen taraf yeni tapınaklarda bu tanrıların gücünden yararlanıyordu. Öte yandan, Hititler yabancı tanrılara ait yontu ve diğer kutsal eserleri yanlarına alarak onlara saygılarını sunuyor ve onları benimsiyorlardı. Tanrı betimleriyle birlikte ilgili kültleri de benimseyerek yeni yurtlarında

[31]Laroche, 2000: 457.

[32] Kock, 2005: 50.

sürdürmekte ve bu tanrılara "getirildikleri ülkenin dilinde"[33] hitap etmeye çok önem vermekteydiler.[34] Bu sorgusuz tanrı alma eylemi sonucunda Hitit panteonundaki tanrıların türleri ve etnik kökenleri çok çeşitli bir durum almıştır.[35]

---

[33] Tanrı ithal ederek tapınaklar kurmak ve bir tapınma merkezi inşa etmenin sosyal, siyasi, kültürel yönlerinin yanı sıra ciddi bir ekonomik etkisinin de olduğu farklı toplumlar üzerine yapılan arştırmalar sonucu kanıtlanmıştır. Çünkü politeist olsalar dahi bu tanrılar toplumlarına güç katmıştır. Tanrıların bulunduğu yere güç kattığına dair inanışın psikolojik ve metafiziksel bir konu olarak incelenmesi Eski Çağ tanrı ve tapınak algısına yeni bir bakış açısı getirecektir. Bu duruma bir örnek Biruni'nin Hint dinleriyle ilgili yazdığı al Bîruni' India İsimli kitabında şöyle anlatılmaktadır: Hintlilerin meşhur putlarından birisi Multan'da güneş adına dikilen ve *Âditya* olarak isimlendirilen puttur. Bu put ağaçtan yapılmış olup üzerine parlak kırmızı renkli deriyle kaplanmıştır ve iki gözünde de iki kırmızı yakut vardır. Hintliler göre bu put *Kritayuga* döneminde yapılmıştır. Adı geçen dönemin en son günlerinde yapılmış olsa bile o günden bugüne çok uzun bir zaman geçmiştir. Muhammed b. el-Kasım Münebbih, Multan'ı fethettiğinde oranın niçin bu kadar müreffeh olduğunu ve niçin burada bu kadar çok servet biriktiğini araştırır. Sonra bütün bunların sebebinin bu put dolayısıyla farklı bölgelerden buraya gelen hacılar sayesinde olduğunu öğrenir. Bundan dolayı putu olduğu gibi bırakmanın en iyi yol olduğunu düşünür. Şu anda orası rengârenk kınaların ve başka şeylerin satıldığı bir pazar yeridir. Bugün Tarsus'ta bulunan Saint Poul kuyusu her yıl onbinlerce turist çekmektedir. Şehre farklı bir görünüm verilmesini sağlayan kuyu, hac için kuyuyu ziyarete gelen turistler sayesinde bölgede ciddi bir ekonomik kaynaktır. Müslümanlar için farz olan Hac

Tanrıları ile bu kadar iç içe yaşayan bir toplumda tanrılara yapılmış özel mekânlarda ibadet ve hizmet anlayışı da çok gelişmişti. Kapalı mekânlar olduğu gibi açık hava kutsal mekânları da bulunmaktaydı. Hititler toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamın her yanına sinmiş tanrılara ve onların tapınaklarına son derece titiz davranmaktaydı. Onlar törenlerin ve kutlamaların zamanında yapılmamasını başlarına gelen ya da gelecek olan felaketlerin nedeni olarak kabul ederlerdi.[36] Bir felaket gelip çattığında ve tanrıların öfkelendiğini anladıklarında bu defa tanrılara yakarma ritüelleri yaparak kendilerini affettirmeye çalışırlardı. Ülkede baş gösteren bir salgın sonucunda II. Murşili bunun tanrıların gazabı olduğunu düşünüp yaptığı bir yakarış şöyledir: "*Hatti ülkesi salgın hastalık tarafından inim inim inlediğinden ve ülke insanları kitle halinde öldüklerinden, Tudhaliya skandalı ülkenin başına ağır bir bela gibi gelip oturdu. (Bu belanın böyle olduğu) bana tanrılar tarafından fal aracılığı ile de teyid edildi. Ey tanrılar, beylerim, bununla ilgili olarak fal vasıtasıyla bir araştırma yaptırdım ve bunun sonucu ülkede hüküm süren vebanın nedeni olarak sizin tapınaklarınız ve (ayaklar altına alınmış olan) tanrı yemini ortaya çıktı. Şimdi en başta siz beylerim (tanrıların) yeminiyle ilgili olarak (sunulması gereken)*

---

ibadetini yapmak için dünyanın her yerinden Mekke'ye gidilmesi Arabistan ekonomisinin belki en önemli gelir kaynağıdır. Daha birçok örnek bulunmaktadır. (Sachaw, 1910: 121)

[34] Brandau-Schilckert, 2004: 56.

[35] Dinçol, 1982: 77.

[36] Karasu, 1997: 175.

kurbanlar üzerinde durulacaktır. Ben bizzat kendim siz beylerim tanrılara tövbe ve ülkem için kefaret vereceğim… Bana merhamet edin."(KUB XIV 14 ay. 1 vd)[37]

Hititler, tanrıların hayatın her anını etkilediğine, her şeye müdahil olduğuna, her türlü iyiliğin de kötülüğünde tanrıyı mutlu etmek ya da onun gazabına uğramakla ilgili olup sahip oldukları her türlü eşya, yiyecek ve hayvanın yine tanrıların lütfu olduğuna inanıyorlardı. Bir başka metinde tanrıların verdiklerinden şu şekilde bahsedilmektedir: "*Krala, kraliçeye, prense ve Hatti ülkesinin tüm topraklarına hayat, sağlık, güç, uzun bir yaşam çizgisi ve neşe verir! Ve insanlara –vahşi hayvanların yanı sıra- başarılı bir gelecek, şaraplar, meyveler, hayvanlar (büyükbaş) koyunlar, keçiler, domuzlar, katırlar, eşekler verir.*" (KUBXXIV II ay 12–16)[38]

b.) Panteon[39]

Panteon kavramı; eski Küçük Asya'da yerleşik çok tanrılı dinlerdeki "bütün tanrıları" ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Kavram, Hitit dilinde š*iuneš humanteš* şeklinde ifade edilmiştir. Diğer taraftan Hitit din adamları çeşitli törenlerde tanrıları gruplar halinde sınıflandırırlardı. Bu ikili, üçlü, dörtlü vs. grupların

[37] Ünal, 2003: 103.

[38] Beckman, 1989: 99.

[39] Bkz. Resim 3.

günümüzde bazı dinlerde kullanılan ikileme, üçleme ile herhangi bir mistik uzantısı olmayıp tamamen tarihî tesadüf olduğu tahmin edilmektedir.[40]

Hititlerin yaptığı savaşlar sebebiyle tapınakları ve tanrıları zarar görmüştür. Onlar da düşmanlarıyla anlaşma yoluna giderek hem bu şehir ve tanrıları onarmışlar hem de bu vesileyle karşı tarafın dini unsurlarını da kendi bünyelerine dâhil ederek tanrıları layık olduğu yerler olan tapınaklara iade etmişlerdir. Hititlerin doğuda ve batıdaki ülkelerle yaptığı diplomatik antlaşmalarla devlet panteonu hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Çünkü bu antlaşmalarda uzun uzun tanrı listeleri sayılmaktadır. Yine karşılıklı ant içme durumlarında da tanrıların tanıklığına başvurulurdu. Böylece antlaşmalar tanrısal tanıklıkla güvence altına alınmış ve bir bakıma dinî bir meşruiyet kazanmış olmaktaydı. Bu tanrı listelerinde çok sayıda tanrı ve tanrıça ismi zikredilir ki bu suretle ismi anılan tanrıların devlet panteonunda oldukları anlaşılır. Bununla birlikte metinlerdeki tanrı isimlerinin öncelik sırası da tanrılar hiyerarşisini göstermektedir. Bu çeşit ikili antlaşmalarda görülen diğer bir durum ise yerli tanrılarla yabancı tanrıların harmanlanmasıdır. Hatti'nin Fırtına Tanrısı, onun kutsal boğaları Hurri ve Šerri ve kutsal dağları Namni ve Hazzi bu duruma birkaç örnektir. Hâlbuki bu tanrı ve kutsal varlıklar Hurri panteonuna ait olup Hititlerin kendi panteonları içerisine alıp kutsadığı bazı ögelerdir. Yanı sıra savaş ve yıkımlardan sonra tanrılar için inşa edilmiş şehirler ve büyük öneme sahip tanrılar zarar görmüşlerdir. Fakat Hititler zaman zaman şehirleri onarmış ve tanrıları layık olduğu

[40] Laroche, 2000: 887.

yerlere iade etmişlerdir.[41] Farklı toplumlardan alınarak kutsanan bazı tanrıların kökenlerini şu şekilde sıralayabiliriz; Taru/Wurušema, Telepinu ve karısı Hatepinu, çocukları Mezzulla, torunları Zintuhi, salgın ve veba tanrısı Šulinkatte, Savaş Tanrısı Wurunkatte, Büyü Tanrıçası Katahzipuri Hatti kökenli tanrılardır.[42] Tešup, Hepat, Šarruma, Šaušga Hurri kökenli, Ištar, Damkina, Šamaš, Aya, Sin, Ningal ise Sümer kökenlidir.[43] Hitit metinlerinde "bizim tanrımız" olarak geçen yerel tanrılar da vardır. Bunların bazıları, Işık Tanrısı Šiu, Tahıl ve Hububat Tanrısı Halki[44], At Üzerindeki Tanrı Pirwa, tanrılaştırılmış gece Išpant'dır.[45]

Yukarıda bahsedilen Hititlerin uluslar arası antlaşmalarına tanık olmuş bir tanrılar listesindeki bazı tanrı isimleri genel olarak şöyle sıralanabilir. Genellikle ilk sırada verilen ve en çok tazim gösterilen Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrıları, bunlar arasında Fırtına Tanrısı'nın "ordunun efendisi", "yardımın efendisi" gibi sıfatlarla yer aldığı görülür. Fırtına Tanrısı'nın kutsal boğaları Hurri ve Šerri, Kutsal dağlar Namni ve Hazzi, Koruyucu Tanrılar, yerüstü ve yer altı güçlerini temsil eden çeşitli tanrılar topluluğu, Savaş Tanrıları, Suriye-Mezopotamya yoluyla

[41] Laroche, 2000: 889.

[42] Alparslan, 2009: 126.

[43] Alparslan, 2009: 129.

[44] Tahıl ve hububat için tanrı tahsis edilmiş olması bunların sanki tanrı değil de toplumda hububatın kutsanmasının farklı bir biçimi şeklinde bir düşünceyi de akla getirmektedir.

[45]Alparslan, 2009: 127.

geçmiş Sümer kökenli tanrılar, Dağlar ve Irmaklar, Dicle ve Fırat, Gök ve Yer, Rüzgârlar ve Bulutlar.[46] Hitit devlet panteonunda görülen bu sıralama Hititlerin geniş bir coğrafyada, farklı etnik kökenlere mensup milletlerin bir arada yaşadığını ve onların siyasi birliğini koruma amacına binaen dinî hususlarda ne kadar toleranslı olduğunu da göstermektedir. Yine pagan toplumlarda görülen gökyüzü, toprak, ay, güneş gibi doğa unsurlarının ilahlaştırılması da Hititlere ait metinlerden ve tanrı listelerinden de anlaşılmaktadır.[47] Kısaca Hitit panteonunun sadece yerel tanrıların değil çevre toplumların tanrılarına da yer veren senkretik bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Farklı dinî anlayış ve milletlerin oluşturduğu bu karma yapı Hititlerde federal bir devlet düzenini beraberinde getirmiştir. Federal yapı Hititlerin farklı dinleri kaynaştırarak hoşgörülü bir dinî yapıya sahip olmasını gerekli kılmıştır. Bu kaynaştırmanın varlığı Hitit tabletlerinde sıkça bahsedilen "Hitit ülkesinin bin tanrısı"[48] ifadesinde kendini doğrulamaktadır. Gerçekten Büyük Krallık Dönemi'nde birçok tanrının egemenliği görülmektedir. Her beylikte farklı isimlendirilen bu tanrılar, aslında birkaç tanrı tipinin yerel çeşitlemeleridir.[49] Eğer bütün önemli kaynakların, derelerin, ırmakların, göllerin, dağların ve silsilelerin, tanrıların meskeni olduğu düşünülüp her büyük şehir, arazi ve ülkenin kendine mahsus hami tanrılarının

[46] Laroche, 2000: 890.

[47] Alparslan, 2009: 119.

[48] Bin Tanrı deyimi LI.IM DINGIR^{MEŚ} olarak ifade edilip, "tüm tanrılar, binlerce tanrı" anlamında kullanılmıştır.

[49] Akurgal, 2004: 104.

olduğu düşünüldüğünde bin sayısı mübalağalı görülmez.[50] "Bin tanrı" ifadesinin geçtiği bazı metinler şöyledir:

"....Eğer sen, Ulmitešup! Bu tabletin ya da Majestemin, kraliçenin, daha sonra hükümdarlığına (gelecek olan) Majestenin oğlunun sözlerini (gözetmezsen ya da) korumazsan (ya da) bu tabletin sözlerini değiştirirsen, bu bin tanrı: zevcen, oğulların, memleketin, evin, ambar/harman yerin, bahçen, ekili (ve) ekili olmayan arazin, sığırların, koyunların malın/mülkün ile birlikte tamamen mahvetsinler." (KBo IV 10 ay. 5–7)[51]

"… ve sen, Mattiuaza, ve Harri, sen bin tanrının düşmanısın, onlar, senin hakkından gelebilir…" (KBo. I 1 69) [52]

Bir beddua metninde de yine tanrılar tek tek sayılmadan "bin tanrı" şeklinde beddua edilmektedir. *"Ülken ile birlikte yok ol. Sen kayasın diye yer buz olsun. Ülkenin zemini sen batasın ve geçmeyesin diye bir çamur deryası bataklığı olsun.*

[50] Bossert, 1948: 60.

[51] Karasu, 1998: 359.

[52] Luckenbill, 1921: 170.

Sen Šattivaza'nın ve Hurrilerin Bin Tanrı düşmanı olsun. Onlar seni bozguna uğratsın." (CTH 51.15) [53]

"*Dağlar kurudular, ağaçlar öyle kurudular ki artık filizleri çıkmıyordu. Otlaklar/ meralar ve pınarlar/ kaynaklar kurudular. Ve memlekette açlık başladı. İnsanlar ve tanrılar açlıktan mahvoldular/ ölüyorlardı. Büyük Güneş Tanrısı bir bayram düzenledi ve "bin tanrı"yı davet etti. Onlar yediler ama doymuyorlardı. İçiyorlardı ama susuzluklarını gideremiyorlardı."(* KUB XVII 10 öy. I 16–20)[54]

Panteondaki birbirinin türevi olan veya aynı isimle farklı nesne ve olayların tanrısı olarak belirlenen birçok tanrı vardır. Bu tanrılara günlük hayatta çeşitli görevler tahsis edilmiştir ve böylece onların günlük yaşamın neredeyse her anına müdahalesi istenmiştir. Böyle bir görev paylaşımı ve yaşam tarzı, Hititlilerin dinden tam olarak neyi anladıklarının yanı sıra, görev verilen her tanrıdan bir fayda sağlama amacı güden ve "verdiğim kadar almalıyım" anlayışıyla hareket eden bir toplum ortaya koymaktadır. Tabii böyle bir anlayışa bağlı olarak toplum fertlerinin dine ve tanrılara karşı sorumluluk ve görevlerinde de artış ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Tanrıların her birine özel görevler vermek dini sadeleştirmekten iyice uzaklaşırken karmaşıklığın artmasına sebep olmaktaydı. Tanrılara verilen bu özel görevlerin bazıları şöyledir: Kral ailesinin (hanedanın) Fırtına Tanrısı, Ülke Başının Fırtına

[53] Karauğuz, 2007: 70.

[54] Laroche, 1965: 90; Karasu, 1996: 189.

Tanrısı (hükümdarın koruyucusu), Hükümdar Asasının Fırtına Tanrısı (siyasi konumunun koruyucusu), Yakarışların Fırtına Tanrısı (dua edenler için bir çeşit "başvuru adresi"), Tanrısal Adaletin Fırtına Tanrısı ve Düzenin Fırtına Tanrısı (her ikisi de ahlak düzeninden sorumlu). Antlaşmalara uyulmasına Antlaşmaların Fırtına Tanrısı bekçilik ediyordu; bu tanrı başarısızlığa uğradığında, savaşlarda Ordugâhın Fırtına Tanrısı ona yardım ederdi; savaş sonunda yok edilen düşman kentleri, Harabelerin Fırtına Tanrısı'na havale ediliyordu.[55] Yanı sıra, Veba Tanrısı, çok çeşitli güneş ve ay tanrıları, her türlü tehlikeye karşı koruyan sayısız koruyucu tanrı, dilek tanrıları, ürün tanrıları, gece-gündüz, aşk ve deniz, kent kapısı ve yer altı tanrıları Hitit panteonunda günlük hayatta görev verilen tanrılar arasında yer alır.[56]

Özel görevi olan tanrılar gibi panteonda özel yeri olup kutsanmalarına büyük itina gösterilen tanrılar da vardı. Bunların başında Fırtına Tanrısı ve bunun değişik bölgelerdeki yerel türleri geliyordu. Onunla birlikte eşi Arinna'nın Güneş Tanrıçası da panteonda özel bir yerdeydi.[57] Baş Tanrı ve Tanrıça'nın ailesi olan Šarruma, Mezzulla, Zintuhi yine özel öneme sahip tanrılardandı.

c.) Dinî Törenler/Bayramlar

[55] Brandau-Schickert, 2004: 67.

[56] Brandau-Schickert, 2004: 66.

[57] Dinçol, 1982: 77.

Kraliyete ait arşivde diğer metinlerle kıyaslanamayacak kadar çok dinî metnin varlığı Hititlerin yılın önemli bir bölümünü dinî şenliklerin kutlanmasına ayırdıklarını göstermektedir. Resmi takvimde 165'e varan dinî şenlik adı geçmektedir. İsmi kaydedilen şenliklerin yanı sıra ismi kayıt altına alınmamış daha pek çok kırsal şenlik ve bayramın olduğu sanılmaktadır. Bunlardan pek çoğunu kral seferde bile olsa bırakıp gelerek katılıyor ve bizzat yönetiyordu**.** Aynı zamanda başrahip de olan kral tüm bayramlarda protokolde yerini almak ve törenlerin genel akışını idare etmek zorundaydı. Onun yanında kraliçe ve prensler yer alırdı. Bazen birlikte bulunurlarken, bazen ayrı ayrı kentlerde veya mekânlarda merasimlere katılırlar ve böylece, birbirlerini temsil ederlerdi. Kraliyet çiftini, yüksek dereceli rahipler, devlet erkânı, misafirler, müzisyenler, şarkıcılar, dansçılar, akrobatlar, aşçılar, kraliyet çalışanları ve daha çok sayıda personel izlerdi.[58] Bu bakımdan bayramlar devlet için ciddi bir masraf ve gider kapısıydı.[59] İmparatorluğun giderek genişlemesiyle kral artık tüm kült merkezlerini gezemez hale gelince bayramlardaki bu zahmet ve masrafı biraz azaltmak amacıyla tanrılar Hattuša'ya getirilmeye başlamıştı.[60]

Şenlikler temelde Hitit krallığı içinde yer alan pek çok kutsal mekânın ziyaret edilerek tanrılara tazim yapılmasına dayanıyordu. Bazı bayramlar böyle kalabalık katılımlı ve şenlik havası içerisinde, dans, müzik, sahne oyunları ile neşeli bir şekilde

[58] Ardzinba, 2010: 13–26; Ünal, 2003: 92.

[59] Bryce, 2003: 204.

[60]Brandau- Schickert, 2004: 57.

icra edilirken bazı bayramlar daha sade belki sadece kurban ritüellerini içeren seremonilerle bitirilmekteydi.[61]

Şenlikler Mart-Ekim arasına denk gelen dönemlerde yani İlkbahar, Yaz ve Sonbahar mevsimlerinde yapılırdı. Bu dönemde yapılan şenliklerde Hitit halkının bir amacı ve beklentisi vardı. Beklentiler daha çok baharın gelmesi, toprağın canlanması, yağmurun yağması, verimli bir hasat, hayvanların artması gibi tanrılardan cömertliklerine mazhar olmaktı. Amaç ise tanrılara saygı göstererek, onlarla doğru ve sürekli bir bağ kurmaktı. Böylece, Hitit Krallığı'nı ve hanedanın tanrısal korunmasını sağlamak, tarlaların ve hayvanların verimliliğini artırmak ve askeri seferlerde orduların başarısını olmasını sağlamak isteniyor, sonuçta bütün ülkenin refaha kavuşması için çalışılıyordu.[62]

Hititlilerin en önemli şenliklerden biri ilkbaharda kutlanan ve bir görüşe göre "çiğdem" anlamına gelen AN.TAH.ŠUM^{ŠAR} bayramıydı. *"(Vaki oldu ki), babam Hatti ülkesi tanrıları ve Arinna'nın güneş tanrıçası için AN.TAH.SUM bitkisi ihdas etti. Adı geçen bu konu çok önemlidir…"(*KUB XIX 22 1–2)"[63]

"İlk bahar olduğunda Hattuša'dan giderim ve orada Arinna kentinde tanrılar için AN.TAH.ŠUM bitkisi bulunur."(KBo XVI 13 1-2)[64]

[61] Alparslan, 2009: 120.

[62] Arzinba, 2010: 13–26; Martino, 2003: 92.

[63] Erkut, 1998: 191.

[64] Erkut, 1998: 192.

Bayram ilkbaharda kutlanır ve 38 gün sürerdi. Bilinen, şenliğin I. Šuppiluliuma döneminde kutlanmaya başladığıdır ve kökeni M.Ö 15. yüzyıla kadar dayandırmak mümkündür. Söz konusu bayram hakkında bilgi veren metinlerin büyük bir bölümü III. Tudhaliya dönemine tarihlenmektedir. Bu bayram hakkında bilinen kraliyet ailesinin bayram sebebiyle ülkenin başlıca merkezlerini kapsayan bir geziye çıkma zorunluluğu olduğudur.[65]

Sonbaharda kutlanan ve 24 gün süren Nuntarriyašha bayramı sırasında da kral ve kraliçe Hitit imparatorluğunu kapsayan bir kült gezisine çıkarlardı. Bu bayram, anlam olarak "Hız Bayramı" şeklinde çevrilmiştir. Olasılıkla kral ve kraliçenin bir kentten diğerine giderken acele etmelerine gönderme yapılmaktadır. Bu bayramın kutlanması Büyük İmparatorluk Dönemi'nin başlarına rastlar. Kutlama süresi ise AN.TAH.ŠUM^{ŠAR} Bayramı'na benzer.[66]

Başka bir bayram olan ve bereket bayramı (*purulli-*) anlamına gelen KI.LAM festivali ise 32 gün sürer.[67] Diğer iki bayram gibi Hattuşa'nın önemli bayramlarından biridir. KI.LAM festivalinin anlamı "bekçi kulübesi"dir. İlkbahar festivalleri "Güneş Tanrıçası ve Hatti ülkesi tanrıları" için yapılmaktaydı.[68]

---

[65] Ardzinba, 2010: 13–26; Martino, 2003: 93; Seeher, 2002: 447; Ünal, 2003: 92; Güterbock, 1964: 54–73; Karasu, 1988: 408.

[66] Ardzinba, 2010: 27–37; Seeher, 2002: 447; Martino, 2003: 94; Ünal, 2003: 92.

[67] Ünal, 2003: 92; Güterbock, 1964: 54–73; Karasu, 1988: 408.

[68] Ardzinba, 2010: 40–52; Güterbock, 1964: 54–73; Karasu, 1988: 408.

Bu törenler esnasında tanrılar için farklı şekillerde ibadetler, tazimler yapılmaktaydı. Bu tazimlerden en çok bilinenleri hayvan, ekmek, şarap, meyve gibi sunular/adaklardır. Bu sunular, sunak üzerine konulurdu. İçki sunuları ise sunağa ya da tanrı tasviri üzerine dökülürdü. Bu içki sunma eylemine diğer sunulardan farklı olarak metinlerde özellikle bahsedilmekte ve "tanrıyı içmek" tabiri kullanılmaktadır. "tanrıya içecek sunmak", "tanrının onuruna içmek" gibi anlamlar verilmiş olsa da Güterbock bunun "tanrıyı içmek" şeklinde çevrilmesi gerektiğini söyler. Ona göre kült kabındaki içkiyle tanrıların doğaüstü güçleri ve özellikleri krala aktarılıyor[69], yani tanrıdan krala bir ruh akışı gerçekleşiyordu. Semitik dinlerdeki "Tanrı ruhundan üfledi" ifadesi ile Hititlerin metinlerinde bahsettikleri "tanrıyı içmek" ifadeleri temelde tanrıya ait külli iradenin insana cüzi irade olarak yansıması olarak karşılaştırılabilir.[70] 'Tanrıyı içmek' ile ilgili bir metin şu şekildedir: *"… Gökyüzü'nün Güneş Tanrısı, Fırtına Tanrısı ve tüm tanrıları üç kez içer. Ve yerler. Ve onlar gider."*(KUB IX 32 ay. 29–31)[71]

Hititlerin kutladığı büyüklü küçüklü bayramların her detayı önemli idi ve harfiyen yerine getirilmesine büyük özen gösterirlerdi. En küçük bir ayrıntının bile

[69] Güterbock, 1998: 122; Beckman, 2005: 350.

[70] Bakara 93. ayette "…ve uşribû fî kulûbihimü'l-'icle bi kufrihim…" "kâfirlikleri sebebiyle buzağı onların kalplerine içirildi" deniyor. Yani burada buzağı heykeline tapınma arzusu onların iliklerine işlemişti denmektedir. Burada "tanrıyı içme"nin bizzat o tanrıya canı gönülden tapınmak manasına geldiği yorumunu yapmak da mümkün görünmektedir.

[71] Dinçol, 1985, s.26.

unutulmaması büyük önem taşımaktaydı. Törenler halkın kendini tanrıya adadığının en iyi göstergesiydi. Tazim ve bağlılık ne kadar çok ve samimi gösterilirse tanrının merhamet ve cömertliğinden yararlanma şansı yükselmekteydi. Tanrıları kızdırmak onların öfkesini üzerlerine çekmek Hitit halkının asla istemediği bir durumdu.[72]

Bayramların kutlanmalarına kralın bizzat katıldığına dair bir metin şu şekildedir: *"Ancak babam Mitanni memleketinde uzunca süre kaldığından garnizona gecikti. Sehibem Arinna kentinin Güneş Tanrıçası'nın bayramları ise süreli olarak geciktiler. Fakat ben Majeste babamın tahtına oturduğum zaman, bana etraftaki düşman memleketleri savaş açtılar ve henüz herhangi bir düşman memleketine gitmediğim sırada bayramları bizzat kutladım ve Sahibem Arinna Kentinin Güneş Tanrıçası'na elimi kaldırdım."* (KBo III 4 öy. I 16–22)[73]

d.) Tapınaklar

Din ve ayin en erken zamanlardan beri Antik Yakındoğu halkının yaşamında temel bir rol oynamıştır. Öyle ki, kimi bilim adamları köyden kente geçişte dinin itici güç olduğunu öne sürmüştür. Bölge yöneticilerinin tümü kendilerini tanrıların temsilcisi sayarlardı, kral ise bu temsilcilerin en önemlisiydi. Bu temsilciler yani rahipler ve din adamlarının en önemli görevi, kötülükleri uzaklaştırma ve tanrıların iyi niyetini kazanmayı amaçlayan törenler düzenlenmesiydi. Dinsel etkinlikler esas

[72] Bryce, 2003: 204.

[73] Gotze, 1933, s.20–23.

olarak tapınaklarda yürütülürdü, ama kimi kültürlerde törenler kutsal korularda, dağ veya tepelerde yapılırdı.[74]

Hititler de antik çağ toplumlarında olduğu gibi yaşamlarının her alanında görmek istedikleri tanrılara saygıda kusur etmemek ve tanrılarını rahat ettirmek için özel yapılar inşa etmişlerdir. Üstün mimari yeteneklere sahip olan Hitit taş ustalarının inşa ettikleri tapınakların zekice bir plan üzere olduğu görülür. Kullandıkları yapı teknikleri, iş için doğru malzemenin seçimi de zaten bunu kanıtlamaktadır.[75] Dine ve tanrılara verilen önem tapınakların da ince bir fikir ve işçilikle inşasını beraberinde getirmiştir.[76]

Araştırma konumuzu teşkil eden Yazılıkaya kutsal alanı, Hititlerin sahip olduğu sayısız ibadet alanından bir tanesidir. Yazılıkaya'nın en önemli özelliği buranın bir açık hava ibadethanesi oluşudur. Burası detaylı bir taş işçiliğiyle inşa edilmiş koca bir alandır. Hitit tapınaklarının yerleşimi hakkında yapılan kazılar sonucunda bilinen 5 tapınaktan oluştuğudur.[77] Eskiçağ toplumlarına ait meydana çıkarılan tapınakların yapılış amacı halk buralarda ibadet etsin diye değildir. Tapınaklara sadece baş rahip olan kral, hanedan mensupları, yüksek rütbeli memurlar ve rahipler girebiliyordu. Dua edenler ise sadece kral, kraliçe ve prensler idi. Ülkenin

[74] Roaf, 1996: 74.

[75] Brandau-Schickert, 2004: 173.

[76] Gurney, 1952: 147.

[77] Gurney, 1952: 144–145.

önde gelenlerinden oluşan misafirler sadece duayı dinler ve "amin" anlamına gelen "öyle olsun" derdi. [78]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hitit hükümdarı hem büyük kral hem de başrahip olarak ayinleri yönetmekle görevliydi ve bu görevi yerine getirebileceği yer aşağı şehirde bulunan büyük tapınak kompleksi idi. Tapınak büyük bir alan üzerine kurulmuştu ve tapınağa ait binalar da bu alanın ortasında bulunmaktaydı. Hitit tapınaklarında kült odaları iç kısımda, erişilmesi güç hatta görülmeyen bir yerde bulunurdu. Sadece ülkenin seçkin bir azınlığı tarafından ziyaret edilebilir olan bu alanda tanrı heykelleri bulunurdu. Burada kurban adakları, sıvı kurbanları ve törensel yıkanmalar yapılırdı. Burada bulunan kült nesneleri arasında güneş ve ay kursları, değerli madenler, kaplar yer almaktaydı. Tapınaklar büyük şenliklere ev sahipliği yapar ve yıl boyunca tanrıları ağırlardı. İçinde tanrıların yemek ve yatak odası olup bu odaların ve tanrıların hizmetlerini görecek tapınak hizmetkârları da burada bulunurdu. Bu hizmetkârların bir kısmı tapınağa çok yakın evlerde otururlardı.[79] Tabletlere göre, tapınak görevlilerinin öncelikli görevleri tanrıya aşçılık yapmak, tanrının çiftçisi (rençberi-amelesi) ve çobanı olmak, tanrının koyunlarını gütmekti. Tanrıya karşı bu görevler Hititçe "išhiulaš" kelimesiyle ifade ediliyordu. Bu kelime 'görev' ya da 'mecburiyet' teriminin karşılığı manalarının yanı sıra 'antlaşma, görev, sorumluluk" anlamlarına da gelmekteydi.[80] Bu kelime ile görevlendirilen köle

[78] Ünal, 1999: 247.

[79]Macquen, 2009: 131–135.

[80] Furlani, 1938: 253.

tanrısına hizmet ederken temiz olmalı ve temiz kıyafetler giymeliydi. Tapınağın fırınını temiz tutmalı ve ilahı için ekmek hazırlarken temiz ve titiz davranmalıydı. Yemeği takdim ederken temiz pak olmalıydı. Hizmetkârların tanrı hizmeti için temiz olmaları gerektiğini anlatan bir metin şöyledir: *"Ayrıca günlük kurban ekmeklerini hazırlayanlar temiz olsunlar. Onlar yıkanmış ve vücut kılları kesilmiş olsunlar. Onların saç ve sakal kılları ve tırnakları kesilmiş olsun. Temiz elbiseler giymiş olsunlar. Eğer böyle değillerse günlük kurban ekmeklerini hazırlamasınlar. Tanrıların ruhunu ve bedenini teskin edenler, onlar kurban ekmeklerini hazırlasınlar. İçinde kurban ekmeklerini hazırladıkları fırın süpürülmüş ve su serpilmiş olsun. Ayrıca ekmek bölme yerinin kapısına bir domuz ya da bir köpek yaklaşmasın. İnsanların ve tanrıların ruhen herhangi bir farkı var mıydı? Asla böyle bir fark yoktur. Onlar ruhen birdir. Bir köle beyinin huzuruna çıktığı zaman o yıkanmış ve temiz elbiseler giyinmiştir."* (KUB XIII 4 öy. I 14–23)[81]

Metinlerde belirtilen diğer önemli nokta da tanrı ve köle arasındaki ilişkinin karşılaştırılmasıdır. Eğer köle tanrıya temiz yiyecek ve içecek veriyorsa, tanrı ona karşı bağışlayıcıdır. Böylece köle sahibinden (tanrıdan) kolayca ödül almayı hak eder. Rahip ve kölenin davranışları genellikle tanrıya karşı olur. Eğer köle sahibine karşı önemli bir görevi olmamasına rağmen ihmalkâr ve asi ise, hizmeti kötüyse ve davranışları çok iyi değilse, tanrı ona karşı bağışlayıcı olmaz. Kölenin Tanrıya, rahibe ve tapınak işlerine karşı davranışları saygılı, coşkulu ve eksiksiz olmalıdır. Ancak bu şekilde tanrının cömertliğini umabilir. Çünkü köle ihmalkâr davranışlarda

[81] Süel, 1895, 22–25.

ısrar ederse sahibi (tanrısı) onu öldürebilir. Ya da organlarını sakatlayabilir, köleyle birlikte karısı ve çocuklarını ve ailesinden herkesi de cezalandırabilir.[82]

Tapınaklarda bulunan heykeller tanrıları temsil eden *numina'*lardı. Sürekli olarak yıkanmaları, madeni olanların paslanmaması için yağlanmaları, temiz tutulmaları, giydirilmeleri, eskiyen yerlerinin onarılması, yedirilip içirilmesi, yani bir insanmış gibi bakılması çok önemliydi. Bu heykellere özellikle ayinler sırasında bir yerden başka yere taşınırken büyük özen gösterilir, birer canlı varlıkmış gibi muamele edilirdi. Kralların ve tanrıların temizliğe verdikleri önemi bildikleri için temizlikleri ve bakımları insan ayağı basmamış yerlerde, çayırlıklarda ve ırmak kenarlarında yapılırdı. İnsan kirli (kötü) bir varlıkmışçasına sıradan insanların tanrı heykellerine dokunduklarında onların kirleneceği düşüncesiyle dokunulmasına kesinlikle izin verilmezdi. Ayinler, bayramlar, ritüeller temiz ve kutsal yerler olan tapınaklarda yapılmasına özen gösterilir, buralarda tanrılara çeşitli kurbanlar sunulurdu. Özellikle bahar bayramlarında yapılan şenliklerin bir parçası olan oyunlar, boks, boğa sırtından atlama gibi oyunlar da bu tapınak çevrelerinde yapılırdı. Geceleri bebek gibi yatağa yatırılan tanrı heykelleri Hitit dininde kültün ve tapınağın bir parçası idiler.[83]

Tapınakta, tanrılara ait eşyalardan bahseden ve her şeyin onlara ait olduğunu anlatan bir metin şöyledir: " *Ayrıca, siz muhafaza ettiğiniz tanrılara ait gümüşün, altının, elbisenin ve bronz aletin (yalnızca) bekçilerisiniz. Tanrıların (hangi) gümüşü,*

[82] Furlani, 1938: 256.

[83] Ünal, 2003: 82.

altını, elbisesi ve bronz aleti var ise onlar sizin için değildir. Tanrıların evinde ne var ise onlar sizin için değildir. Her ne var ise onlar tanrıya aittir."(KUB XIII 6 ay. II 30–33)[84]

Yine tapınak inşası ile ilgili bir metinde tapınak yapımında tanrıların bizzat çalıştığıdan bahsederek tapınağın kutsallığını vurgulayan bir çivi yazılı metin şöyledir. *"Onlar erkek tanrılar marangoz gibi inşa ettiler. Fakat temeltaşlarını Tanrı Telepinu alta koydu. Orada onların üzerine duvarları, Bilgeliğin kralı Tanrı Ea inşa etti. Fakat ağaçlar ve taşlar bütün dağlardan getirildi (Dağ Tanrıları getirdi) ve toprağı tanrıçalar getirdi."* (KBo IV I öy. I 31–34)[85]

e.) Büyü, Sihir, Fal

Büyü insanlık tarihi kadar eski ve bir o kadar da yaygınlık kazanmış mistik bir olgudur. Genellikle din başlığı altıda kendisine yer bulan büyü ilkel düşünce basamaklarına aittir[86] ve o basamakta değerini korumaktadır.[87]

---

[84] Süel, 1985, 185.

[85] Güterbock, 1964: 103; Savaş, 2006: 28.

[86] A. Comte ilkel düşünce basamaklarında insan düşüncesinin evrimsel bir süreç izleyerek üç aşamadan geçtiğini öne süren yaklaşımına göre, bütün olayların nedenlerinin doğaüstü varlıklara dayandırılarak açıklandığı ilk dönem teolojik safha; olay ve ilişkilerin soyut kavramlara atfen açıklandığı ikinci döneme metafizik safha; maddi sebep-sonuç ilişkilerinin çözümlendiği üçüncü ve en gelişmiş dönem ise pozitif safhadır. Böylece, Comte"a göre, insan düşüncesi dinsel düşünceden

Eskiçağ toplumlarında günlük yaşamın bir parçası haline gelen ve sıklıkla başvurulan bir yöntem olan büyü bir ilim, bir tedavi yöntemi olarak görülüyor ve büyük bir güvenle hastalık, kaza, belaları kovuşturmak için kullanılıyordu. Yasaklanmasına ve yapana ağır cezalar verilmesine rağmen hastalık bela gibi kötülükleri birilerinin başına sarmak için başvuruluyordu. Büyüden din, tıp ve günlük yaşam ile doğrudan bağlantılı olarak yararlanılıyordu. Büyüleri yapan ve büyü ayinlerine başkanlık eden kişiler "uğursuz", "büyü kovucu rahip", "falcı", "hekim" gibi isimlerle anılırken saray ya da tapınak hizmetindeki kişiler sadece "yaşlı" olarak isimlendirilirdi.[88]

Eski Anadolu'nun diğer toplumlarında olduğu gibi Hititlerde de gelecekten haber verme gibi tanrısal iradenin bir yansıması olduğuna inanılan kehanet inanışı ve tanrının yeryüzündeki habercisi gibi çalışan kâhinler vardı. Başına gelebilecek olası kötü işleri öğrenmek isteyenler kâhine danışır böylece belanın sebebini öğrenmeye çalışırdı. Kâhin aracılığıyla geleceğini öğrenen kişiler başlarına gelebilecek felaketleri kendilerinden uzaklaştırmaya çalışırlardı.[89] Günümüzde bile çok da değişmeyen bu anlayış bugün de kurşun döktürme, muska yazdırma, kahve falı, taş falı, tarot falı baktırma gibi fal ile felaketlerden haberdar olma şeklinde devam etmektedir.

---

metafiziğe, oradan da pozitif düşünme biçimine geçerek, geri döndürülemez evrimsel bir seyir izlemektedir.

[87] Gurney, 1952: 160.

[88] Martino, 2003: 100–101.

[89] Martino, 2003: 102.

Hititlerde büyü ve fal ile geleceği öğrenmek gibi bir başka olağandışı inanış, tanrıların insanlar arasında gözüktüğüydü. Daha doğrusu, insanlar onları kendi aralarında gördüklerini sanıyorlardı. Hititlere göre tanrılar belirli durumlarda görülebilirdi ki, bu da trans hali, ateşli hastalıklar ve savaşların en kızgın anlarıydı. Mesela büyüyle karışık tıbbi bir metinde, tanrıları hasta insana görünüp, ona çabucak iyileşmesi için telkinlerde bulunabilmekte, hatta ona moral verebilmek için hasta adamı bir yemeğe bile davet edebilmektedir. Tanrıların kendilerini insanlara yaygın olarak gösterdikleri durumlar arasında savaş alanlar geliyordu. Burada savaşın en kızgın anında kendilerini gösterip, başkomutan büyük kralın önünde giderek ona yardım ederler ve düşmanları onun adına yenerlerdi. Hitit tarih yazıcılığında önemli bir yer tutan bu fenomene Hititler "ilahi tezahürat, ilahi yardım, ilahi güç" (para handandatar) derlerdi.[90].

[90] Ünal, 2003: 84.

II. BÖLÜM

YAZILIKAYA

a) Genel Olarak Yazılıkaya[91]

Bütün Eski Ön Asya toplumlarında olduğu gibi, Hitit toplumundaki insanlar da tanrılara ibadet edebilmek ve onlara yaşam alanlarında daha değerli yapılar armağan etmek için yeryüzünde yaşadıkları ve kutsandıkları özel yapılar inşa etmişlerdir. Bu yapılar tanrı evleri, yani tapınaklardır.[92] Hitit tapınakları genel olarak birbirlerine benzemelerine rağmen ölçü ve dizayn bakımından bazı çeşitlilikler göstermektedir. Bu bakımdan Hititler'de tapınaklar tek tip değildir ve büyük komplekslerden küçük yapılara doğru bir sıra izler. Yazılıkaya da Hitit tapınaklarının bir örneğidir ve Hititlerin, tanrılarına açık havada ibadet etme isteklerinin bir kanıtıdır.[93]

Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı 1834'te Fransız bilim adamı Charles Texier tarafından keşfedilmiştir.[94] Bu tarihten sonra Yazılıkaya kabartmaları birçok

[91]Bkz. Resim 1, 2, 3, 4.

[92] Dinçol, 1982: 81.

[93] Naumann, 1998: 450.

[94] Masson, 1981**:** 1.

araştırmacının ilgisini çekmiş ve burada Batılılar tarafından19. yüzyılda çeşitli kazılar yapılmıştır. 1861'de Jules Delbet birkaç kabartmanın fotoğrafını çekmiş fakat o dönemde Hititler hakkında bilgi sahibi olunmadığından bu kabartmalara herhangi bir yorum getirilememiştir.[95] Bugüne kadar, bu sıra dışı yapıt pek çok çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmalardan her biri bu kutsal çizimlerin ve özellikle de bu doğal çiti oluşturan kaya yüzeylerini kapsayan kompleks figürlerin yorumlanması hususunda adım adım ilerlemeler kaydedilmesine vesile olmuştur.[96]

Hitit tapınakları, küçük olanları 400-600 m^2, büyük olanları ise 1200-1500 m^2 arasında değişen çok çeşitli yüzölçümlerine sahiptir. Tapınakların boyutundaki farklılıklara rağmen, bütün tapınakları benzer bir biçimde planladıkları ve inşa ettikleri görülmektedir. Planın genel karakteri, orta avludan girilen ve dar ön mekân ile derin ana mekânlardan oluşan birer kült odaları grubunun yapıyı biçimlendirmesi şeklindedir. Bu kült grubu genellikle dikdörtgen biçimli yapıların dar kenarlarında bulunmaktadır, ancak belirli bir yöne bağlı değildir. Daha geç dönemde yapılmış tapınaklarda odalar arazinin meyilli tarafına yapılarak, bu eğimden yararlanılmış ve altlarına işlik veya depo olarak kullanılan bir bodrum katı inşa edilmiştir.[97]

[95] Seeher, 2006: 136.

[96] Masson, 1981: 1.

[97] Neve, 1990: 25–26.

Hititlerin dinî inançlarının en iyi izlenebileceği yer olan ve Yazılıkaya[98] adıyla anılan Hitit İmparatorluğu'nun açık hava tapınağı, Hattuša'nın (Boğazköy) 2 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır.[99] Boğazkale'den doğuya doğru, Yozgat yolu izlenerek ulaşılan Yazılıkaya, Hattuša'nın kuzeydoğusundaki tepelerin eteğinde, kayaların arasında gizlenmektedir. Şehirdeki tapınak yapılarından farklı olarak burası, yüksekliği 12 metreye varan kayalıklarla çevrili bir açık hava tapınağıdır. Bir zamanlar bir akarsuyun geçtiği bu ören yeri, birçok bakımdan diğer Anadolu pınar tapınaklarına benzemektedir.[100] Yazılıkaya, Hititlerin diğer tapınaklarıyla karşılaştırıldığında, öncelikle bir surla çevrili olmaksızın yerleşim yerinin dışında ve her iki kült odasının (A ve B odaları) kireçtaşı kayalıklarının arasında oluşmuş doğal mekânlarda ve açık havada bulunmaktadır. Açık havada olmalarına rağmen bu kutsal odalar önlerine inşa edilmiş başka bir yapı kompleksi ile dış dünyadan ayrılır. Kentten tapınağa bir vadiden geçerek gelindiğinde buraya kapı şeklindeki bir yapıdan girilip, sonra bir geçitle etrafı çeşitli mekânlarla çevrili bir avluya varılır. Tören kıyafetlerinin giyilmesi ve temizlik gibi bazı kült hazırlıklarının bu avluda yapıldığı sanılmaktadır. Çünkü avluda sunak olarak yorumlanan küçük bir kalıntının olması, dualaların ve ilk kurban adaklarının burada yapılmış olabileceğini göstermektedir. Buradan diğer bir kapı geçidinden geçilerek asıl kült mekânlarına ulaşılmaktadır.

[98] Koç, 2006: 91.

[99] Akurgal, 2003: 449.

[100] Macquen, 2009: 138.

Daha sonraki dönemlerde bu kült alanının önüne inşa edilen tapınak yapıları, üç ayrı dönemi gösterir. Kalıntılar incelendiğinde, en alt tabakada, kaya sunağının dış dünyadan basit bir duvar ile ayrıldığı görülür. Tapınağın ikinci evresi, Hattuša'da geliştirilen Hitit kutsal yapılarına özgü tipte inşa edilmiştir. Bu ikinci evrede kutsal alana, Büyük Tapınak kapısına benzeyen görkemli bir giriş yapısı inşa edilmiştir. Yine aynı evrede küçük galerinin önünde bir kapı vardır. Üçüncü evrede ise, ana yapının doğu kanadı, küçük galeri önüne daha uygun bir giriş yapısını inşa edebilmek amacıyla değiştirilmiştir. Hattuša kutsal yapılarında görüldüğü üzere ikinci evre tapınağı, avluyu çevreleyen odalardan yıkanma ve kült odasına geçilen sütunlu bir salondan oluşmaktadır.[101] Dört ayrı bölümden oluşan tabii kayalığın sadece ikisi kabartmaya elverişli ve ayin yapacak kadar geniştir.[102] Sadece kraliyet ailesinin ziyaret edebildiği asıl ibadet alanı olan iki galeriden biri imparatorluğun tapınağı olarak kullanıldığı kaya yüzeylerindeki resimlerden bilinen tanrı ve tanrıçalar kortejinden anlaşılmaktadır. Alexander B odasının "hanedanın kabri" olduğu görüşünü öne sürmektedir.[103] 1994'den beri Hattuşa'da kazı yapan, Jürgen Seheer, bu kutsal yapıyı, Fırtına Tanrısının kutsal mekânı olarak her yeni yıl ve ilkbahar şenliğinde tüm tanrıların toplandığı "Yeni Yıl Evi" olarak nitelendirmiştir.[104] Yazılıkaya'yı diğer tapınaklardan ayıran fark burada tek bir tanrıya değil birçok tanrıya tapılmasıdır; çünkü burada yer alan çok sayıdaki

[101] Akurgal, 2003: 229.

[102] Ünal, 2003: 79.

[103] Alexander, 1993: 1.

[104] Brandau –Schickert, 2004: 68.

kabartma çeşitli tanrı ve tanrıçalar aittir.[105] Bu da bize Yazılıkaya'nın bir tapınak olmasının yanı sıra inşa edildiği dönemde dahi resmî panteonu sergileyen bir mabet ve bir merkez gibi işlev gördüğünü de göstermektedir.

İlkbahar bayramı nedeniyle toplanan tanrıların fazla sayıda olması, kralın tanrılara devamlı bir tapınak sağlamak amacıyla burayı inşa ettirdiği düşüncesini güçlendirmektedir.[106] Çünkü tapınağın duvarlarında betimlenen törende bir resmigeçit yapılmakta ve tanrılara sunularda bulunulmakta, böylece yeni yılın bereketli olması sağlanmaya çalışılmaktadır.[107] A galerisinde hiyerarşik bir sıra düzeninde betimlenmiş tanrılar, imparatorluk devri Hitit devlet panteonunu oluştururlar. Solda tanrılar, sağda tanrıçalar olmak üzere iki tanrı gurubu betimlenmiştir.

Yazılıkaya'nın pek çok kez tartışılan işlevi, 1986 yılında, IV. Tudhaliya dönemine tarihlenen bir antlaşma metnini içeren bronz tabletin bulunmasından sonra yeni anlamlar kazanmıştır. Buna göre, kaya tapınağı, yalnızca hanedandan gelenlere içeri girme hakkı tanınan Hitit kuruluşu ***ekur*** olarak tanımlanmaktadır. Büyük Hitit-Hurri dinsel töreni *itkalzi'*de adları geçen tanrıların Yazılıkaya tanrılar düzeniyle aynı

[105] Seeher, 2002: 443.

[106] Neve, 1990: 33.

[107] Sevin, 2003: 154.

olması, burada bayramların yanı sıra taç giyme törenlerinin yapıldığını akla getirmektedir.[108]

Tanrılar için yapılan her türlü kutlama ve ibadet Hititlerin tanrılarına olan isteklerini sunabilme ve onlara taleplerini bildirme amacı da gütmekteydi. Kutlamalar genel olarak bol yağış alabilmek, ürün bereketini sağlamak, besi ve av hayvanlarının üremelerini arttırmak amacıyla yapılırdı. Yanı sıra tanrıları onurlandırıp Hitit imparatorluğu ve hanedanlığı için gerekli tanrısal korumayı sağlamak, Hitit birliklerini askeri girişimlerde başarıya kavuşturmak ve ülkenin düzenini güvence altına almak amacı da güdülürdü. Tanrıları memnun etmek için kültün doğru bir şekilde uygulanması devletin sürekliliği açısından vazgeçilmezdi. Bu bakımdan, törenlerin uygulanması toplumun ortak amacına hizmet ediyordu. Her törensel işlemi tam olarak belirlemek ve bunların yer ve zamanını kesin olarak saptamak gerekli görülürdü. Ülkenin ya da kraliyetin başına gelen her türlü felaket, hastalık törenlerin eksik, yanlış ya da zamansız yapılması sonucu tanrıların gazabı olarak görülürdü.[109] Büyük salgınlar olduğu zaman, tanrıların birbirlerine, insanların başlarına gelen bu felaketlerle uğraşırken artık kendilerine iyi hizmet edemeyecekleri, adaklar sunamayacaklarını söylemekteydiler.

Hitit törenleri ile ilgili çok sayıda metin kopyası günümüze ulaşmıştır. Bunun nedeni iki şekilde açıklanabilir: Tanrılar kültü yalnızca Hitit başkentinde değil, aynı

[108] Haas, 2002: 442.

[109] Ünal, 2007: 101.

zamanda taşrada da uygulanırdı. Bu nedenle çevre tapınakların arşivlerinde de tören kutlamalarıyla ilgili yönetmelikler bulunurdu. Ayrıca Hitit kült dünyasındaki bazı törenler eski geleneklere dayanırdı. Zamanla Hitit Panteonu köklü değişikliklere uğramışsa da söz konusu törenler uzun zaman kutlanmıştır. Bu nedenle metinler Hitit devletinin varlığını koruduğu yüzyıllar boyunca pek çok kez kopya edilmiştir. [110]

a) A Galerisi (Ana Oda- Büyük Galeri)[111]

Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı A Galerisi'nin eni yaklaşık 20 m. genişlikten başlayarak, gittikçe daralmakta ve sonda 5 m.'ye kadar inmektedir. Odanın derinliği yaklaşık 30 m. kadardır.[112] Kaya duvarlarının doğal hali, kaya kabartmaları için bazı yerlerde uygun olmakla beraber, bazı yerlerde de epeyce yontularak yapay olarak biçimlendirilmiştir. Bu şekilde, kesintisiz bir kabartma şeridi içerisinde dengeli betimleme tarzı mümkün olabilmiştir. Oda zemininin bir zamanlar taş döşeli olduğu sanılmaktadır. Yani taban seviyesi, Hititler zamanındakinin çok altındadır. Bu durum, Hitit döneminde ziyaretçilerin bugünkünden 0,5–0,6 m daha yukarıda durdukları ve kabartmalara bakış perspektiflerinin çok daha faklı olduğu anlamına gelmektedir. Seeher'e göre ziyaretçiler bugün olduğu gibi yanlardaki kabartmalara alttan değil göz hizasında bakıyorlardı.[113] Büyük galeride kireçtaşı kayaların[114]

[110] Haas, 2002: 440.

[111] Bkz. Resim 3, 4, 5.

[112] Dinçol, 1982: 79.

[113] Seeher, 2011: 33.

yüzeyine 63 tanrı figürü kabartma olarak işlenmiştir. Batı duvarındaki figürler tanrı, doğu duvarındaki figürler ise tanrıçaları canlandırmıştır. Tanrı figürleri arasında üç tanrıça kabartması ve tanrıçalar sırasında da bir tanrı figürü görülür. Kuzey duvarında, ana sahnede baş tanrılar yer almaktadır.[115] Kabartmalar, çok çeşitli ve ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Ayrıca belki de zamanında renkli boyamalarla yapılan kabartmalar, bireysel özellikler de taşıyor olabilirler[116]: Tanrıçalar geniş bir şal altında kemerli ve pileli uzun bir etek, geniş kollu bir bluz ile ucu sivri ve yukarı kalkık pabuçlar giymektedir. Küpelidirler; başlarında yüksek ve üstü çıkıntılı başlık vardır. Saçları atkuyruğu gibi sırta kadar iner. Yumruk şeklinde sağ el ileriye uzatılmış, sol el ise başa doğru kalkık ve açık bir biçimde betimlenmiştir. Bu alana Luvice isimler yazılmıştır. Ancak bazı hiyeroglif işaretlerinin iyi durumda olmaması sebebiyle tüm isimler okunamamıştır. Odanın diğer tarafında yer alan tanrılarda ise, daha çok bireysel özellikler taşıyan hatlar görülmektedir. Bu tanrılar da Hititler'in tipik sivri burnu yukarı kalkık ayakkabısıyla betimlenmiştir.[117]

Galerinin ana sahnesine yansıdığı görülen Hitit tanrı ailesinde Tešup ve Hepat merkezde görülmektedir. Suriye geleneğini izleyen Hitit rahipleri, Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile eş değerde olan Tanrıça Hepat'ı, Tešup'un karısı olarak tanımışlardır. Hepat'a eskiden eşlik eden Šarrumma ile diğer yerel tanrılar,

---

[114] Seeher, 2006: 141.

[115] Akurgal, 2003: 450.

[116] Masson, 1981: 1.

[117] Seeher, 2002: 444.

yeni oluşan çiftin kızları ve oğulları durumuna geçmişlerdir. Böylece dağınık bir tanrılar gurubundan, Hatti ülkesinin Hava Tanrısı'na dayanan bir tanrısal aile ya da soy ağacına bağlı bir tanrılar sistemi oluşmuştur. Bu tür düzenlemeler ve bağlantılarla rahipler hemen hemen içinden çıkılamayan bir tanrılar topluluğu sistemi düzenlemeye çalışmışlardır.[118]

Bittel, Yazılıkaya A odasının günlük ritüel kullanımına uygun olmadığı ve yıl içinde sadece yıl başı ve bahar bayramları gibi bazı özel durumlarda kullanıldığını belirtmektedir.[119] Yılbaşlarında Fırtına Tanrısı için açık havada özel törenlerin yapıldığını çivi yazılı metinlerde geçen şu ifadeler açıkça anlatmaktadır. *"Fırtına Tanrısı için yılbaşlarında muhteşem bir yer ve gök şöleni yapılırdı. Bütün tanrılar Fırtına Tanrısının evine girerler ve orada toplanırlardı."*[120] Metinde belirtilen '*yer gök şöleni'* ifadesi törenin açık havada yapıldığı anlamı çıktığı gibi bugün Türkçedeki anlamı gibi şaşalı, ihtişamlı bir tören yapıldığı anlamı da çıkabilmektedir ve cümlenin devamında '*Fırtına Tanrısının evine girip orada toplanıldığı'* ifadeleri ise ibadet için toplanılan özel bir mekânın olduğunu göstermektedir.

Yeni yıl kutlamalarının yapıldığını anlatan başka bir metin; *"Majesteleri seferden geri döndüklerinde tanrıların ayinlerini kutlayacaktır. Kral ve kraliçe Hattuša'da kışlayacaklar ve kral ve kraliçe, Halep kenti Fırtına Tanrısının şimşek*

[118] Haas, 2002: 438.

[119] Bryce, 2002: 213.

[120] Otten, 1956: 101–102.

bayramını orada Hattuša'da kutlamak istiyorlar. (Ayrıca) yıl bayramını da orada kutlamak istiyorlar…"[121] Bu satırlarda yeni yıl bayramının yanı sıra diğer bazı bayramların da özellikle Hattuša'da kutlandığı öğrenilmektedir. Farklı bayramlar kutlandığını ifade eden bir metin şöyledir; *"Lihzina şehri Fırtına Tanrısı: Tanrı tasvirini şimdi tekrar yaptılar. Ona (bir tapınak yaptılar. ^{GIŠ}HUR pitarhaida-bayramları (ile) (tanrı kültü) zenginleştirildi. Onun …'de iki bayram (vardır). (Bunun) içinde: bir gök gürültüsü bayramı (ve) bir hasat bayramı (vardır)…"* (KUBXXXIII 12 Öy. II 6–11)[122]

A Galerisinin işlevi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri daha önce de bahsedildiği gibi Yeni Yıl Bayramı'nın bir kısmının kutlandığı yerdir.[123] Diğer bir görüş ise A Odasının bir *huvaši* tapınağı olduğudur.[124] Bir başka görüş ise şu şekildedir: Başkentteki büyük tapınak ile Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı aynı tanrılara adanmış olmalıdır. Büyük Tapınak günlük ibadetlerin ve sunuların yapıldığı yer iken Yazılıkaya taç giyme görenleri, arınma ritüelleri gibi bazı özel zamanlarda yapılan ritüellere ayrılmış olmalıdır.[125] Tapınak hakkında farklı ve kesin yorumlar yapılmasını sağlayabilecek bilgi ve bulgular eksiktir.

[121] Ünal, 1999: 261.

[122] Savaş, 2002: 100.

[123] Otten, 1956: 102.

[124] Singer, 1986.

[125] Haas, 1994: 888.

b) B Galerisi (Yan Oda- Küçük Galeri)[126]

B Galerisi (yan oda), 18 m. uzunluğunda ve yaklaşık 4 m. eninde bir koridor biçiminde olup yüksek ve dik kayalar tarafından çevrilmektedir.[127] B Galerisi tapınağın amacına uygun olarak bir tapınma odası değildir. Çünkü eskiden buraya giriş bugün kullanılan yerden değil kaya tapınağının arka tarafından yapılmaktaydı. Bugün kullanılan giriş ise yine Hititler döneminde doğal bir kaya yarığının işlenmesi ile açılmış ve daha sonra ise merdivenler eklenmiştir.[128] B galerisine girmek için bugün kullanılan geçit yaklaşık 10 m uzunluğunda ve 1 m genişliğindedir. Geçidin içi dik kayalarla çevrilidir. Zemindeki taş döşeme de merdivenler gibi günümüze ait eklemelerdir. [129] Bryce'ın "B odası girişinin iki yanında aslan başlı, insan gövdeli kanatlı cinler bulunmaktadır ve galeriyi koruduğuna inanılır. Bu galerideki bütün heykellerin yöneldiği kuzey uç tabanında, ölümünden sonra kral mezarına gelme izni olan aile üyelerinin hürmet göstermesi ve hizmet etmesi için konulmuş bir Tudhaliya kabartması bulunmaktadır."[130] Şeklindeki yorumuna rağmen bu odanın bir mezar olduğunu dair kesin kanıtlar bulunmamaktadır. Galeride Tudhaliya'nın iki kabartması vardır ve bunlardan birinde Tudhaliya'yı koruyucu tanrısı Šarrumma

[126] Bkz. Resim 3 ve 74.

[127] Dinçol, 1982: 79.

[128] Seeher, 2011: 93.

[129] Seeher, 2011: 93.

[130] Bryce, 2002: 217.

kucaklamaktadır.[131] Tapınağın yapımına başlanması ve bitişi hakkında farklı tahminler bulunmaktadır. Bunlardan biri tapınağın yapımına III. Hattušili ile başlandığı, IV. Tudhaliya çağında bitirildiği ve II. Šuppililuma döneminde B odasının Tudhaliya'ya ait "ölü tapınağı" şeklini aldığıdır.[132]

B odasının duvarlarına işlenmiş olan dört büyük kabartma, A odasındakilerden çok daha iyi korunmuştur. Çünkü B odası binlerce yıl hava koşullarından etkilenmemiştir. Oda ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında kazılarak ortaya çıkarılmıştır. Bu odaya ait kabartmalar Hitit yontu sanatının anlaşılması açısından iyi örneklerdir. Buradaki On iki tanrı kabartmasının da A odasındakilerden çok daha iyi durumda oldukları ayrıntılarıyla görülmektedir. B odasında bulunan on iki tanrı figürü, ellerindeki ucu kıvrık orak biçimli silahlarıyla görülmektedirler. Ayrıca burada, kabartmaları işleyen yontu sanatçısı, bu on iki tanrının birbirini kesen bacaklarıyla hızlı tempolu bir tören yürüyüşünü betimlemeyi başarmıştır. Bu betimleme Hurri sanatının izlerini taşır. Özellikle girişte bulunan demonlarda aşağı sarkan tek kanat ve on iki tanrının koşar adımlarına benzeyen biçimde şekillendirilmiş "dört küçük adam" tasviri, Hurri mühürlerinde sık rastlanan öğelerdir.[133] A Odası'nın başlangıcındaki tanrılar geçidinde de tasvir edilen ve B odasının en büyük figürü olarak on iki tanrının karşısındaki duvarda resmedilmiş

[131] Kock, 2005: 53.

[132] Darga, 1999: 159.

[133] Darga, 1999: 165.

olan “Kılıç Tanrısı” Nergal’in, öbür dünya ile ilişki kuran bir tanrı olduğuna ve yer altı tanrılarını temsil ettiğine inanılmaktadır.[134]

B odasının bir kral mezarı mı yoksa sadece bir tapınma ya da ölüleri anma yeri olarak mı kullanıldığına dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. Seeher bu odanın bir kral mezarı olması konusunda şu yorumu yapmaktadır. “Çivi yazılı metinlerden bilinen Hititlerin ölülerini yaktığıdır. Krallar öldükten sonra yakılıp B odasında bulunan nişlere konulmuş olmalıdır.” Etrafta hiçbir kral mezarının olmaması, çivi yazılı belgelerde B odası hakkında detaylı bilgilerin bulunmaması araştırmacıları elde edilen bulgular ışığında ve dönemin şartları düşünülerek yorum yapmaya götürmüştür. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmasına rağmen bu medeniyetlerden Yazılıkaya hakkında hiçbir bilgi günümüze ulaşmamıştır. Ancak yakın dönemde bölge halkının anlattıkları günümüze ulaşan anlatılardır. Bu anlatılanlar arasında IV. Tudhaliya figürünün bir padişah resmi olduğu ve kayaların cinler tarafından yontulduğudur.

A ve B odaları arasında bulunan ilk başta bir odaya girileceği izlenimi veren, arkeologların D kaya yarığı olarak adlandırdıkları bir kaya boşluğu bulunmaktadır. Bu kaya yarığında ele geçen bir buluntu tapınağın işlevi hakkında bir fikir daha vermektedir. Bu buluntu bir domuz embriyosudur. Ters çevrili bir keramik kâse ile embriyonun kemiklerini örtülmüştür. Embriyonun kemikleri arasında dört tunç

[134] Seher, 2002: 444.

çubuk ve kâsenin etrafında da bir kısmı toprağa saplanmış halde on tunç çubuk daha durmaktadır. Üzerinde yumruk büyüklüğünde moloz taşlardan oluşan bir tabaka vardır. Bu moloz taşların A odasındaki moloz taşlar ile aynı olduğu saptanmıştır. Bu buluntudan yola çıkarak A odasında yapılan törenlerde temsili kurban sunumlarının da yapılmış olması muhtemeldir. Buluntunun detaylı tarihi ve D kaya yarığına gömülme sebebi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yine bu konuda da araştırmacıların sadece tahminleri söz konusudur.

III. BÖLÜM

HİTİT DİNİ İNANCI İÇERİSİNDE YAZILIKAYA TANRI TASVİRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

a.) Tanrılar Geçidi

a.1) 1–12 Numaralı Figürler: Yeraltı Tanrıları[135]

Yazılıkaya A odasının girişi, yeraltının on iki tanrısının kabartma figürleriyle dekore edilmektedir. Güterbock bu tanrı gurubunu ^{D}MEŠ olarak tanımlamaktadır.[136] Seeher bu kabartmaları, "Yazılıkaya geçidindeki tanrılar sağa doğru hızlı hareket eder şekilde bacakları birbirine örtüşük ve başları galerinin merkezine doğru dönük durmaktadır. Figürlerin aşırı aşınmış görüntüsü detaylar hakkında net şeyler söylemeyi zorlaştırmaktadır"[137] şeklinde yorumlamaktadır. Geçitteki bu figürlerde, tanrılar geniş kemerli, pilili[138], kısa etek giymişlerdir. Ayaklarında burunları yukarı

[135] Bkz. Resim 5, 6, 7, 8, 9.

[136] Masson, 1981: 31.

[137] Seeher, 2008: 152.

[138] Çeşitli kaynaklarda pilili olarak tarif edilen eteğin görüntüsü piliden çok bele sarılıp iki ucu üst üste getirilerek kapatılan bir eteğe benzemektedir.

kalkık, çarığı andıran ayakkabılar[139] vardır ve külah şeklinde duran başlıklarının önünde küçük boynuz[140] açıkça görülebilen detaylarla betimlenmiştir.

Galeriye girilir girilmez ilk olarak on iki tanrı figürü görülmesine rağmen, bu tanrılar sanki kortejin sonunda yürüyor gibi bir izlenim uyandırmaktadır.[141] Resimden hızlı adımlar atarcasına yürüdükleri kanısına varılan tanrı topluluğu kolları ve bacaklarıyla askerî bir nizam içerisinde yürüyüşü görülmektedir.

On iki tanrı grubu herhangi bir hiyeroglif yazı ile birlikte sunulmamıştır fakat bu durum tanrıların "anonim" olarak görülmesi gerektiği anlamına da gelmemektedir. Çünkü kaya yüzeyindeki on iki tanrı figürü zaten hiyeroglif yerini tutacak kadar açıktır.[142]

---

[139] Figürlerdeki ucu öne kalkık ayakkabılar on yıllar öncesine kadar Anadolu'da kullanılmakta olan çarık görünümdedir.

[140] Boynuz Hitit dini panteonu içindeki tanrılarda hiyerarşi işareti olarak giyimde kullanılan bir sembol idi. Bir başlık üzerindeki boynuz sayısı ne kadar çok olursa tanrının derecesi o kadar yüksek olduğuna işaret etmekteydi(Akurgal,1961: 79). Farklı pagan toplumlarda boynuzlu külah/şapka giyilmekte ve Hititlerde olduğu gibi derecelendirmeye işaret etmekteydi. Bu toplumlardan biri Çin'dir. Çin inancında çivi şeklinde parçalardan dikilmiş başa alınan piyab isimli bir örtünün üzerinde bulunan her çivi sayısı hiyerarşi anlamına gelmektedir. (Ardzinba, 2010: 238)

[141] Cimok, 2008: 119.

[142] Masson, 1981: 31.

Yer altı tanrıları kortejinin bu yürüyüş şekli için iki farklı yorum yapılmaktadır. Bu yorumlardan ilki Jürgen Seeher tarafından yapılmıştır. Buna göre Seeher; "birbirinin aynısı olan on iki erkek figürü, kısa etek ve yüksek sivri başlık giymektedirler; başlığın ön tarafına boynuz yerleştirilmiştir. Sağ ellerinde tuttukları orak biçimli kılıç geriye doğru omuzlarına yaslanır"[143] demektedir. İkinci yorum ise, "sağ baştan itibaren, art arda, ayakları öndekinin koltuk altlarından geçmek üzere, her bir kişi kucaklarında bir ölüyü taşımaktadır. Toplu ölümler, olasılıkla büyük tufan sırasındaki felakete işaret etmektedir"[144] şeklindedir.

Uzun uzun sayılan tanrı listelerinde yer altı tanrılarının isimleri şu şekilde zikredilmektedir. *"Tanrılar ve tanrıçalar, … ve karanlık yer altı dünyası, gökler ve yeryüzü, bulutlar ve rüzgarlar, gök gürültüsü ve şimşek, toplanma mekanı, ki orada tanrılar bir araya gelmeye alışıktırlar."* (KUB VI 45 III 9 vd.) [145]

Söz konusu yer altı tanrılarına sunulan kurbanlarla başa gelebilecek belaların da onlarla yeraltına gitmesi için dua edilmesi, çivi yazılı metinlerde şöyle ifade edilmektedir: *"Siz yer altı dünyası tanrıları! Bakın, (sizin) payınız veriliyor. Şimdi bu kurbanı kabul edin. Bu evdeki cinayeti, pisliği, günahı, (yalan yere) yemini, 'kesip koparma/hayatı yok etme' sizin önünüzde gitsin ve (sizle birlikte) aşağı alınsın!"* (KBo XXIX 213 ay. IV 50–54) [146]

---

[143] Seeher, 2006: 152.

[144] www.uned.es/.../HITITAS/yazilikaya-swordgod.gif).

[145] Held, 1957.

[146] Otten, 1961: 134–141; Murat, 2010: 536.

Bu on iki tanrı büyü törenlerinde "kanlı" tanrı U.GUR'un yanında görülmeleri ile bilinmektedir.[147] U.GUR yani Nergal ile birlikte anılmaları Nergal'in 'ölülerin diyarı' tanrısı olarak da anılmasından yola çıkılarak yer altı tanrısı benzetmesi yapılması bu oniki tanrının da yer altı tanrısı olarak algılanmasına yol açmıştır. A ve B odasının duvarlarında yer alan on iki tanrı için Masson şu yorumu yapmaktadır. "Bu iki odanının duvarlarında korunmuş olan kabartmalar Hittilerin ölümsüzlüğe ulaşma inancının temelini göstermektedir. On iki sayısının Hint-Avrupa inançlarında olduğu gibi Hititlerde de, yıllık döngü (on iki ay) ve kış gündönümü sırasında on iki gün boyunca süren yenilenmeyi ifade etmektedir. Döngü insan hayatını ve yeniden dirilmeyi yansıtmaktadır. Hitit arınma ritüellerinde "vücudun on iki kısmı" deyimi tüm vücudu ifade ederek yıldan ve hayattan sonra gelmektedir. Ayrıca ölüm törenlerinde ölünün üzerinde yakıldığı odun yığınının etrafına 12 büyük ekmek bırakılmaktadır. Bunlar büyük ekmekler ve onların üzerine konulan yağlı ekmeklerdir. Yine bir başka Hitit ritüeli olan ölen kralın öteki dünyaya ulaştırmaya yardımcı olmayı hedefleyen uzun ayinler serisi onu ölümsüzlüğe ulaştıracak olan on iki tanrıya ekmek sunulması ile başlamaktadır. Yine yaşayanlar için yapılan arınma ritüellerinde benzer uygulamalara rastlanmaktadır. Bunlar, on iki rahip, prensin önünde oturan on iki işçi, on iki fahişenin tanrılara ekmek adağı sunmalarıdır. Tüm bu uygulamalardan anlaşılan gerek ritüellerde, gerek farklı törenlerde kutsal olduğu inancıyla on iki sayısına farklı şekillerde başvurulduğu görülmektedir. [148]

[147] Masson, 1981: 31.

[148] Masson, 1991: 70–90.

"… söndürdüm ve oradan baktım ve …yı söndürdüm geçit üzerinde/ iz (yolların izi), on iki tanrı için de aynı şeyi yaptım."(KUB XXXV 145 II 9-10)[149]

Pek çok medeniyette on iki sayısı kutsal kabul edilmiş ve dini bazı unsurlar on iki sayısı ile eşitlenmiştir. Mesela Babil'de ay ve güneşin on iki noktadan geçtiğine inanılmaktaydı. Ayrıca antikiteden beri bilenen on iki kuzey, on iki de güney yıldızı vardır ve bunlar yaşayan ve ölü yirmi dört hâkim mitini etkilemiş olabilir; ayrıca on iki kapının cennete, on iki kapının da Mısır Güneş Tanrısı Ra'nın geceyi geçirdiği ölüler diyarına açılmasının yanı sıra kadim uygarlıkların çoğu, özellikle de Yakın Doğu'dakiler, on ikili sistem üzerine kurulmuştu ve yılı on iki aya bölerlerdi.[150]

---

[149] Masson, 1991: 27.

[150] "On iki sayısı, kadim Yakın Doğu'da Akdeniz dünyasında önemli bir yuvarlak sayıydı. Tarihsel olarak İsrail'in on iki kabilesi hiçbir zaman on iki olmamıştır ve ancak yine de bir birlik oluşturulmuştu. Eski Ahit'te on iki sayısı çok geçer: Elim'in on iki su kaynağı (Sayılar: 33:9), Harun'un omuzlarına konan ve üzerinde, on iki israiloğlunun adı yazılı akik taşlar (Çıkış: 28:9-on iki) ve Yeşu'nun Erden Irmağı'nın ortasında on iki taş aldırıp ahit sandığına koydurtması (Yeşu 4:5) yalnızca birkaç örnektir. İsa'nın kendisine on iki havari seçmesi, Yuhanna'nın Vahyi'nde cennetlik Kudüs'ün on iki kapısı olduğu ve Kuzu'ya Tapmak için on iki on iki kişinin seçildiği söylenir. Babil'de on iki yılın katlarıyla Tufan'dan önceki 432.000 yıl elde edilirdi. Kadim Çin'de on iki burcu olan burçlar kuşağı iyi bilinir. Şiilerde, topluluğun gerçek liderleri olan imamlar zincirinin izi, Hz. Muhammed'in

Mezopotamyadan birçok dini unsuru bünyesinde bulunduran Hitit dini anlayışı içinde, Babil'de on iki cehennem kapısı bulunması ve cehennemle bağlantılı olan tanrıların yer altı tanrısı olabileceğine dair yorumlar Yazılıkaya'daki bu on iki tanrının da yer altı tanrısı olarak anılması tesadüf olmasa gerektir.

a.2) 13, 14, 15, 16, 16a, 17 Numaralı Figürler: Dağ Tanrıları[151]

Yazılıkaya tanrı tasvirleri sırasında ilk on iki tanrının ardından beş tane dağ tanrısı gelmektedir. İsimleri bilinmemekle beraber, figürler kaya yüzeyinde detayları fark edilir şekilde görülmektedir. Genel olarak birbirine benzeyen tanrıların aralarında ayırt edici ufak detayları bulunmaktadır.

13 Numaralı figürün kollarının duruşu ve yöneliş biçiminden öne doğru hızlı hareketlerle ilerlediği izlenimi vermektedir. Başında ucu dik, boynuzsuz, sivri külahı bulunmaktadır. Külah üzerindeki dikey şeritler çok siliktir. Uzun sakalı ve kulakları belirgindir. Sağ kolu kıvrık olarak beline paralel şekilde durmakta, sol kolu ise hafif öne doğru uzanmaktadır.[152] Belden genişleyen çan biçimli yere kadar uzanan giydiği

---

torunlarından on iki imama dek sürülebilmektedir – bu nedenle adları Oniki Şia'dır. Bektaşi dervişlerinin on iki kamalı bir başlık giymelerine ve bellerine Hacı Bektaş taşı denen onikigen bir akik taşı takmalarına neden olmuştur." (Schimmel, 2011: 214–224)

[151] Bkz. Resim 10, 11, 12, 13.

[152] Unger, 1934: 168–180.

bir eteği vardır. Eteğin yanlarında, muhtemelen ormanları temsil eden üç adet çıkıntı (diken) görülür. Figürde dağ tanrısının ayağının olmayışı dağların doğrudan yerden yükseldiğini ifade etmek için kullanılmıştır.[153] Eteğin üzerinde herhangi bir şekil görülmemekte ve simge bulunması gereken yerin aşırı aşınmış olmasından dolayı figüre ait bir yazıt da seçilememektedir.[154]

14 numaralı figürün boyutları aşağı yukarı 13 numaralı figür kadardır. Külah şeklinde bir şapka, onun üzerinde belirgin dikey çizgiler ve önünde tek bir boynuz görülür. Sakalı ve kulağı belirgindir. Etek detaylarında eteğin çan biçiminde olması ve yanlardaki üçer çıkıntı dışında bir belirginlik yoktur. Figürün önünde yazıt yoktur fakat en yukarıdaki işaret "tanrı" anlamına gelmekte, daha altındaki en az üç dört işaret ise silik olduğu için tanımlanamamaktadır.[155] Tanrının önünde bulunan silik simgeleri çeşitli mevsimlerde Yazılıkaya'ya gelerek farklı ışıklandırmalarla inceleyen Masson, figür için şu yorumu yapmaktadır:

"*Çizim ve altyazı bu kayanın yüzeyinin maruz kaldığı kötü havadan çok zarar görmüş. Bu nedenle, yazıtın okunması çok zor; ancak uzun bir incelemeden sonra adım adım her simgeyi tespit edebildim. Öncelikle ilk estampaj üzerinde- ni- veya 55'in çizgisini tespit ettim. Kışınki ziyaret esnasında, simgenin okunuşunu yerinde doğruladım. O zamanda, uygun bir ışık sayesinde, üstte yerleştirilmiş simgenin kenarlarını ayırt edebildim ve kà/gà veya 56'nın imparatorluk yazısını tespit*

[153] Cimok, 2008: 120.

[154] Masson, 1981: 30.

[155] Unger, 1934: 168–180.

edebildim. Daha dikkatlice elde edilmiş bir başka estampaj dördüncü simge olan zu veya 432'nin imparatorluk yazısının izlerini bulmaya yardımcı oldu; simgenin sol tarafında görünen uzantı alışılmadık bir şekilde yerleştirilmiş dikeni olmalıdır. Bu bütün "tanrı K/Ganzura/i" olarak okunduğu için, burada tanrıların evlerinden birisi olan, Kanzura/Kandurna adlı ünlü Hurri dağının ismini tam da emin olmadan tespit ettim. Aşağıya doğru, simgelerin grubundan biraz ayrı, yazıtın bir parçası olmaması gereken bir sürahiyi görüyoruz: tamamen ayrı yerleştirilmiş; yazının ters yönüne doğru yöneltilmiş, ama buna karşı kişiye doğru çevrilmiş. Bence bu durum sanki tanrıların şerefine yere şarap dökecekmiş gibi vazoyu kapma niyetinde olan kişinin sol kolunun alışılmamış pozisyonunu açıklıyor. Kanzura tanrısal dağının bu panteondaki varlığı dikkat çekici ve aynı zamanda yapısının incelenmesi için önemli. Huri mitolojisindeki büyük rolü tanrıların başlıca evlerinden biri olarak isminin geçtiği Kumarbi destanında ortaya çıkarılıyor."[156]

15 numaralı figürün en üst kısmı T şeklinde iki yana kıvrılmış külah biçimli şapkanın üzerindeki dikey çizgiler ve önünde belirgin bir boynuz vardır. Figürün kulak, burun ve sakalı belirgindir ve kulağında halka şeklinde bir küpe vardır. Her iki eli de bilekten bükülmüştür ve parmakları ileriyi işaret etmektedir. Belinden genişleyen çan biçimli eteğin üzerindeki ormanları temsil eden çıkıntılar ve ön

[156] Masson, 1981: 30.

tarafında dağı temsil eden kabartmalar görülür.[157] Figürün sol kolunun üzerindeki yazıt Laroche tarafından "Tanrısal Dağlar" şeklinde okunmuştur.[158]

16 numaralı figürün üst kısmı nispeten iyi korunmuştur. Bu figür ucu sivri, külah şeklinde başlık taşıyan adı bilinmeyen bir tanrıdır. Üzerinde beli geniş kemerli kısa bir etek, kulağında içi boş bir küpe vardır. Önünde bulunan figürün önündeki yazıttan sadece "tanrı" kelimesi tanımlanabilmiştir. Ayağında burnu yukarı doğru kalkık ayakkabılar bulunmaktadır. Sakalı ve dağ tanrısı eteği yoktur yani bir dağ tanrısı değildir fakat dağ tanrıları korteji içinde yer almaktadır.[159] Bütün bu belirtilere rağmen bu figürün ismi henüz okunamamıştır.[160] Önündeki üç bölümden oluşan yazılar, tapınağın yazıları arasında en uzunudur. Güterbock burada ilk olarak üç simge serisi olduğunu keşfetmiş, Masson ise kış mevsiminde yaptığı bir çalışmada yazıtın tamamını okuyabilmiştir. IRMAK –wa/i/u-na grubunu okumaktadır, çünkü fonetik tümleci ***siuna veya siwenna*** yani Hurri terimiyle *"akarsu, ırmak"*ı belirtmekte olup "tanrısal ırmaklar" diye çevrilmektedir. Bir önceki gurupta okunan "tanrısal dağlar" ile paralellik gösterir.[161]

[157] Bittel- Naumann- Otto, 1941: 52–53.

[158] Masson, 1981: 29–30.

[159] Cimok, 2008: 120.

[160] Seeher, 2006: 152.

[161] Masson, 1981: 30.

Metinlerde dağlar genellikle ardından ırmak ve pınarlarda söylenerek geçmektedir. II. Murşili'nin bir duası bu bahse iyi bir örnektir ve metinde şöyledir: *"Ey siz dağlar, ırmaklar, pınarlar ve yer altı akıntıları (düdenler)! Dinleyiniz, ben rahibiniz ve hizmetçiniz Murşili şimdi size dua edeceğim. Ey beyim tanrılar, hangi konuda sizlere dua edersem edeyim, benim (o konudaki) sözlerimi (lütfen) iyi dinleyin!"*(KUB XIV 14 öy 5 vd.)[162]

16a numaralı figür, doğal yollardan oluşmuş bir kireç tabakası altında kabartmanın orijinal yüzeyine ait bazı kısımlar sağlam kalmıştır.[163] Kabartmanın altında bazı belirsiz işaretler olmakla birlikte kaya yüzeyinde oluşmuş delikler işaretlerin okunmasını engellemektedir.[164] Önünde bulunan tanrı işareti görülmekle birlikte ismi okunamamaktadır. Figürün başında ucu sivri, önünde bir boynuz bulunan külahı vardır. Yüzüne ait burun, kulak, küpe, sakal detayları belirgindir. İki kolu dirseklerden bükülü olup elleri öne doğru uzanmıştır. Beli kemerli, çan biçimli eteğinin alt kısımları deforme olmuştur. Eteğinin üzerinde dağı sembolize eden kabartmalar ve iki yanından çıkıntıları hafifçe belli olmaktadır. Ayakları görünmemektedir**.**

[162] Ünal, 2003:101.

[163] Seeher, 2011: 40.

[164] Bittel, 1931: 179.

17 numaralı figürün tepesi sivri külahının ucu hafif öne doğru eğik durur ve külahın üzerinde dikey çizgiler vardır. Külahın önünde tanrı sembolü bir boynuz, yüzünde ise göz, burun, ağız ve sakal belirgin şekilde görülmekte olup, kolları yukarı kalkıktır. Çan biçiminde genişleyen eteğin ön ve arkasında üçer çıkıntı görülür. Etek yere kadar iner ve ayakları görünmeyip figür yerden yükselir.[165] Figürün kollarının üst tarafında bulunan yazıttaki dört simge okunabilmekte fakat tanrı simgesi dışındaki simgeler henüz deşifre edilebilmiş değildir.[166]

Dağlar, çağlar boyunca insanlara uzak, ihtişamlı, çekici, kendi içinde çeşitli kaya oluşumları, kanyonları ve dik zirveleriyle erişilmez, ani sağanakları, fırtına, erozyon ve çığlarıyla çok tehlikeli görünmüştür. Dağlar bu dehşetli gücü ve ihtişamlı görüntüsü ile hemen tüm medeniyetlerde bir tanrı olarak kabul görmüştür. Tanrılar ve şeytanlar tarafından ikamet edilen bir yer olduğu gibi her zaman etrafı esrarengiz bir alan, keşfedilmemiş bir kıta olarak görülmüştür. Fırtına kopması, yıldırım düşmesi, dağ zirvelerinden düşen çığların önünde hiçbir şeyin duramaması, dağlardan eriyen kar sularının çamurlu nehre akması gibi dağlarda yaşanan şiddetli doğa olayları, Sümerce bir şiir olan "kral ve Fırtına'nın büyük mücadelesi"nde, kış tanrıçasının saldırgan gücüne karşı bahar tanrıçasının savaşının başladığı şeklinde anlatılmaktadır.[167]

[165] Unger, 1934: 168–180.

[166] Masson,1981: 26.

[167] Haas, 1982: 47.

Eskiçağda gerek Anadolu, Mezopotamya gerek Yunan dini inanışında dağlar genellikle eril (erkek) olarak tanımlanıp resmedilmiş ve erkek tanrıların mekânı olmuştur. Tanrıçalar ise daha çok tarımın, düzlüklerin, üretimin sembolü olarak görülmüştür. Friglerde doğa ve dağlarla iç içe olduğuna inanılan Ana Tanrıça kültü de buna iyi bir örnektir. Yine Küçük Asya'nın ormanlık dağlarında oturan, 'vahşi yaşamın tanrıçası Kibele', tapınma mekânı olan dağın adını alarak Dağ Kibele olarak bilinmiştir.[168]

Zeus da dağ kültleri konusunda önemlidir. Zeus'un lakaplarından olan "Akraios" ve "Labrandeus" dağ kültünü sembolize eder. Dağ, Zeus için kutsaldır ve onun tahtı, oturağı olarak bilinir.

Hititlerde dağların kutsal kabul edilmesi ve dağ tanrılarının bulunduğuna dair inanca bağlı olarak, kendilerinden önce ve sonra aynı külte sahip olan çeşitli kültürlerde olduğu gibi Hititler her dağa ait müstakil törenler icra etmişlerdir. Mesela Sümer'de Tanrı Enlil'in makamı dağlardır, Kumarbi Efsanesinde Gökler Kralının Lalapandua dağında oturduğu görülür, tüm tanrılar Šepiša adlı dağda toplanırlar.

Eski Anadolu Hitit sanatında "Dağ Tanrısı" betimlerine, M.Ö XIII. yy 'dan itibaren mühür, bullalar, taş plastik eserler üzerinde ve fildişinden heykelcikler biçiminde rastlanır.[169] Çivi yazılı belgelerde dağ tanrılarının özel nitelikleri çeşitli kayıtlar vasıtasıyla bilinmektedir. Büyük Hitit Krallık Çağı'nda, Hurri etkisinin Hitit

[168] Çevik, 2002: 179.

[169] Bittel, 1976: 212.

kültüründe yer aldığı dönemlerde, özellikle kral III. Hattušili ve eşi Puduhepa'nın egemenlik yıllarında, dağ tanrılarının Hitit panteonunda yer almış oldukları bilinmektedir.[170] Buralarda dağ tanrılarının simgesi olarak topuz kullanılmıştır.[171] Dağ tanrılarının ellerinde taşıdıkları topuz metinlerde sıklıkla Fırtına Tanrısı ve dağ tanrıları ile birlikte anılmaktadır. Bazen Dağ Tanrıları, üstünde erkek tasvirleri bulunan birer topuz olarak gösterilmektedir: "*Harruvata şehrinin Šaluvanta dağlarının huvaši taşı*[172]*, ta eskiden beri mevcut; Majeste, güneş ve ay amblemleriyle süslenmiş bir topuz ki bunun üzerine yürüyen bir adamın 1 sekan büyüklüğünde demirden bir tasvir konmuştur, Saluvanta dağlarının (tasviri) olarak yapmıştır."* (KBo II 1 III 13 vd)[173]

"Bir topuz, üstünde de bir tasvir yapılmıştır"[güneş ve ay kurslarıyla süslü 1 ^{GIŠ}*TUKUL, onun üzerine bir karış (boyunda), ayakta duran demir bir erkek heykeli yapılmıştır."; Kilinuna Dağı: (bir)* ^{GIŠ}*TUKUL(un) (topuz) üzerine demirden bir heykel yaparlar.*] (KBo II 1 öy. 36–36)[174]

Dağ tanrılarının tasvirinde kullanılan tek sembol topuz değildir. Aksine bu tanrılar daha başka savaş aletleriyle de özdeşleştirilirler. Biz ise bunu ancak

[170] Darga, 1992: 181.

[171] Darga, 2002: 109.

[172] *Huwaši* için bakınız, Singer, 1986.

[173] Güterbock, 1942: 281.

[174] Güterbock, 1943: 280.

yazıtlardan öğrenebilmekteyiz. Yazılıkaya'daki tanrı tasvirlerine uyan bir metinde dağ tanrıları ellerindeki silahları ile birlikte şöyle anlatılmıştır: *"Mamnanta şehri; Fırtına tanrısı demir boğa (olarak): Arnuvanda dağları topuz (olarak), üzerine demirden bir tasvir yapılır; Harranassa dağları topuz (olarak), üzerine demirden bir tasvir (ve) beyaz dağlar topuz (olarak), üzerinde demirden bir tasvir, yapılır…"* (KBo II 7 ay. 24 vd)[175]

Tekirbent köyünde bulunan Hitit hiyeroglif yazıtında ise 'Tanrı Dağ Harhara' olarak geçmektedir ve önemli bir tanrısal dağdır.[176] Kutsal alanlar içinde pınarların, derelerin kayaların ve ağaçların yanında bulunan yaylaları ve zengin yaban hayvanlarını içinde barındıran dağlar yerel (yöresel) Dağ Tanrısı Numina'nın ikamet yeri olduğuna inanılmaktadır. Numaina'ya bereket yani yağmur getiren ve doğurganlığı artıran bir güç olarak inanılırdı. Bu yüzden bazı topluluklar dağ tanrısına, hava tanrısının işlevini yerine getiren tanrı olarak bakardı.[177] Dağ tanrılarının karakteri dağ yaşamından ilham alınarak oluşturulmuştur. Çünkü dağlar sadece çobanların sürülerini otlattıkları ve avcıların yabani hayvanları takip ettikleri yerler olmayıp yanı sıra kralların dağ tanrılarına ritüeller yaptıkları alanlardı.[178] Bazen dağ tanrıları yanlarında bir peri ile gösterilmiştir. Asur kabartmalarında dağ tanrılarının yanına koruyucu olarak su perileri tasvir edilmiştir. Bu heykelin altında

[175] Güterbock, 1942: 281.

[176] Baydur, 1994: 73.

[177] Haas, 1994: 461.

[178] Haas, 1982: 48.

"Otlakların hayvanları, dağ isimleri, hayvanlar âlemi" ya da "kartal dağ Harana"gibi isimler yazılıdır. Su perisi gibi aslan ve kartal da dağ tanrıları dünyasında koruyucu simgeler olarak bilinir. Dağ tanrısı Arnuwanda–III. Arnuwanda'nın mührü üzerinde görülür- ve sağ elinde bir kartal tutar.[179] Dağ tanrılarının kendilerine ait koruyucu tanrıları vardır. "otlak-bağ-dehlizin hayvanlarının koruyucu tanrısı" ifadesi dağın koruyucu tanrısı ve dağ tanrısının özdeş olduğu sonucuna vardırır. IV. Tudhaliya'ya ait tanrı listesinde Iškiša Dağı'nın Koruyucu Tanrısı ve hayvanların koruyucu tanrısı yan yana durmaktadır. "Büyük Dağ" anlamına gelen Tudhaliya adı aslında kutsal bir dağa aittir. Hititler'in kraldan önce de bir dağı "büyük kral" olarak adlandırmış olmaları, dağlara, tanrılık yani kutsallık atfedildiğinin kanıtı olabilir.[180] İmamkulu kabartmasında Hava Tanrısı, arabasıyla dağ tanrıları üzerinde betimlenmiştir.[181]

Dağ tanrısı motiflerinin çeşitli şekilleri bulunur.[182] Bazen bir hilal veya güneş kursu bazen aslan ve kartal ile birlikte resmedilir. Arwaliya, Taliya, Malimaliya, Halalazipa, Summiyara ve Ziwana gibi dağ tanrıları demir heykelcikler olarak yapılmıştır ve dağ tanrıları her zaman erkek figür olarak resmedilir.[183] Dağ tanrılarını

[179] Haas, 1994: 462.

[180] Haas, 1994: 463.

[181] Bittel, 1976: 182.

[182] Dağlar en azından, yeryüzü çekirdeğinden göğe doğru bir yükselişi temsil eder ve tırmanarak onu Tanrı'ya yaklaştıran bir tür erişmeyi simgeler. Dualar oradan daha iyi işitilir; ölüler de sonsuz ikametgâhlarından, özellikle onu bulamadıkları zaman, daha az uzaklaşmış olurlar. (Roux,2011: 156)

[183] Haas, 1994: 462.

tasvir eden heykelcikler, Hava Tanrısının tapınağına konulmaktaydı. Temel olarak bunun sebebi Hava ve Dağ Tanrılarına ait sembolün ilk olarak topuz olmasıydı. Diğer bir ifadeyle Hava ve Dağ Tanrı figürlerinde ortak olarak topuzun kullanılması, bu iki tanrı arasında yakın bir bağ olduğu düşüncesini doğurmuş olmalıdır.[184] Bunun yanında havanın ve dağların Gök'le ilişkisi ve Gök'ün eril ve Baba olarak sembolize edilmesi de bunun bir diğer nedeni olarak görülebilir. İnsan şeklinde betimlenen dağ tanrısı figürlerinde, figürün belden aşağısı dağ şeklinde gösterilmektedir. Boğazköy'de bulunan üç boyutlu tanrı heykelcikleri buna iyi birer örnektir. Ellerini göğüs hizasında birleştiren dağ tanrısının belden aşağı kısmı ayakları görünmeyecek şekilde dağ biçiminde tasarlanmıştır.[185]

En önemli dağ tapınağı Orta Anadolu da bulunur: Kaštama'da yağmurun taşıyıcısı Hava Tanrısı değil Dağ Tanrısı Zalinu'dur. Zippalanda tapınağının ortasında Hava Tanrısı ve Dağ Tanrısı Taha/Daha durur; Dağ Tanrısı Puškurunuwa (Piškurunuwa)'ya Zippalanda, Haita ve Katapa bölgelerinde tapıyorlardı. Ayrıca Dağ tanrıları hava tanrısı, boğa ve bitki tanrısı ile bağlantılıdır. Hanyeri-Gebzel'deki kaya kabartması Dağ Tanrısı Šarrumma, boğa ile birlikte gösterilmiştir. Dağ ve boğa yani iki eril sembolün birlikte kullanılması gücü sembolize etmektedir denilebilir. Diğer yandan dağ tanrısı ve tanrıça kombinasyonu hem Orta Anadolu'da hem de Suriye'deki tapınaklarda korunmuştur. Kaštama tapınağında Zalinu ve Zahapuna (bunlar dağ tanrısının sevgilisidir) ve Tazzuwašši'yle bir üçlü oluşturmaktadır.[186]

[184] Haas, 1994: 463.

[185] Haas, 1994: 461.

[186] Haas, 1994: 464.

Hanyeri kabartmasında ise iki dağ tanrısı üzerinde bir boğa resmedilmektedir.[187] Boğa'nın arka bacaklarının altında görülen kesik mahrut biçimli şekil muhtemelen bir dağ sembolüdür.[188]

Hitit metinlerinde dağ tanrılarından ya bağımsız olarak ya da hava tanrısının hizmetkârları olarak bahsedilmekte ve onlara ibadet edildiği anlaşılmaktadır. Bazı Hitit krallarının isimleri aslında her biri bir dağ ismi anlamına gelen Arnuvanda, Tudhaliya, Ammuna şeklindedir. Bir de bu kralların öldükten sonra tanrı oldukları anlayışı da hesaba katılırsa dağların Hitit kültüründeki kutsallığı daha iyi anlaşılır.[189]

Yazılıkaya tanrılar geçidine bakıldığında geçidin merkezinde bulunan baş tanrı Teşup'un, iki dağ tanrısı Nanni ve Hazzi'nin omuzlarında yükselmesi ve tanrıça ve oğlu Šarrumma'nın dağlar üzerinde duruyor olması, dağ tanrılarına verilen önemi ve yüce tanrılarla olan irtibatı açıkça göstermektedir. Burada Gök Tanrıları'nın Dağ Tanrıları üzerinde durması aralarında bir bağlantı olduğu, hatta belki dağların Gök Tanrıları'nın mekânı olabileceği düşüncesini de güçlendirmektedir. İslahiye yakınlarındaki Yesemek'da bulunan 32 kabartmanın 29'u dağ tanrılarını betimlemektedir.[190] Bu betimler Hitit krallık dönemine ait olmamakla birlikte yine de bölgedeki dağ tanrısı inancı ve kültünün varlığını hatta yaygınlığını ifade etmektedir.

---

[187] Bittel, 1976: 182.

[188] Güterbock, 1942: 282.

[189] Güterbock, 1950: 86.

[190] Alkım, 1974: 42.

Hitit dinindeki dağ tanrılarına ait figürlerin varlığına rağmen, yine de bu tanrıların Hititlilerin kendilerine has tanrılar olmadığını aksine başka toplumlara ait bir kült olduğuna dair anlayışlar mevcuttur. Alkım, dağ tanrılarının kökeni konusunda şunları öne sürmektedir: "*Dağ Tanrısı Hitit dinine ve sanatına yabancıdır, dışarıdan gelmiştir. Bugünkü bilgilerimize göre dağ tanrısının en eski tasvirlerini Suriye–Mari'de, Suriye stili mühürlerde, Kuzey Mezopotamya'da ve Kassit sanatında görmekteyiz. Dağ tanrısının ve motifinin Mitanni-Hur bölgesinden çıkmış olduğu anlaşılmakta ve bu fikir genellikle kabul edilmektedir. Dağ tanrısının taş plastik sanatındaki ilk tasvirleri tamamıyla cephedendir, sakallıdırlar, ayakları, tanrının yerden çıkıp yükseldiğini belirtmek amacıyla, resmedilmez. Uzun etekli elbisesinin üzerinde pul şeklinde dağ sembolleri işlenmiştir. Giysinin kenarlarında ise olasılıkla ormanı sembolize eden dallar fışkırır. Böylece Sümer-Akad ve Eski Babil gelenekleri ile bağdaşan bir kompozisyon ortaya çıkar. Dağ tanrılarının değişik biçimde tasvir edilmiş olmalarının nedeni farklı dağ tanrılarını temsil etmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Anadolu Hitit sanatında dağ tanrısı tasvirlerine bugünkü bilgimize göre M.Ö XIII. yüzyıldan itibaren rastlıyoruz. Gerek Eski Hitit Devleti ile İmparatorluk Çağı arasındaki devrede ve gerek imparatorluk devrinde Hur etkisinin Anadolu'da sezildiği sırada diğer Hur tanrılarıyla birlikte dağ tanrılarının da Hitit panteonunda yer almış olması mümkündür."*[191] Alkım'ın bu ifadelerinden kısaca, Hitit din ve kültürüne dağ tanrısı figürlerinin ithal edildiği sonucunu çıkartabiliriz. Bu görüş de bizim girişte Hitit dinine ait vermiş olduğumuz, bu dinin ve dine has tanrılarının pek çoğunun yabancı kültürlerden devşirme olduğuna dair bilgilerle de örtüşmektedir.

[191] Alkım, 1974: 42 vd.

Dağ Tanrıları yine çivi yazılı metinlerde tanrı ifadesinden çok isimleri söylenerek ifade edilmektedir. Buna örnek bir metin şu şekildedir: "*Mamnata şehri; Fırtına Tanrısı, Arnuvanta dağları, Harranassa dağları, beyaz dağlar, Sikassika ırmağı, Dupša ırmağı, Kummayanni pınarı, Sivana pınarı, Hashanari pınarı, Halvanna pınarı..*"(KBo II 13 öy. 21 vd)[192]

Dağ Tanrıları'na ait kültler birçok toplumun ortak malıdır. Fakat bu külte dair en belirgin örnekler kanaatimizde Sümerlerde bulunmaktadır. Bir Sümer Efsanesi'nde Ištar ile Dağ Tanrısı Ebih arasında yaşananlar şu şekilde anlatılmaktadır: "*Ištar saygın dağ ilahı Ebih'e karşı olan bir mücadelesinde -Jebel Hamrinde- bitmemiş bir Sümer Efsanesini anlatıyor, tanrıça kendisini kuzey Suriye hatta Zagros dağlarının bile hanımefendisi olarak tasvir ediyor: 'Ben, gökyüzünün ve yeryüzünün hanımefendisiyim. Elam'da, Subir Lulubi dağlarında dolaşırken, (Subir muhtemelen Habur'un ırmak kolları ve Lulubi batı İran'ın sınır dağlarında yer almaktadır.) derin dağlarda sıçrayıp oynarken, bunun üzerine ben elimi kırdım."* Efsaneye göre Ebih savaş tanrıçası İštar'a boyun eğmeye hazır olmadığı bir anda İštar, Dağ Tanrısı Ebih'i vahşi bir dansta boyunduruğu altına alır. Babasının uyarısına rağmen Inanna dağ tanrına ve müttefiği Asag iblisine (Asag, hastalık, kış ve don'un kötü ruhudur) karşı silahlanır. Gılgamış destanında olay şöyle devam eder. *"Göğe kadar uzanan dağın üzerine dehşetin ihtişamı yayıldı. O büyük gölge ağaçları ile kaplıdır. Ağaçların altında aslanlar oturur, yaban domuzları ve geyikler boğuşurlar. Yaban öküzü eşlerini dağ çayırlarının üzerine çekerler ve dağ keçileri*

[192] Güterbock, 1942: 280.

selvi ağaçlarının altında eşleriyle çiftleşirler. Bu huzur dolu ortama Inanna öfkesiyle girer: "o iki koluyla yarım bir daireyi tarif ederek ikişer ikişer adımlarla yürüyün" der. O dağın boynuna dişleriyle vurur. Ağaçlara lanet eder, "kendi kabuğunuz içinde geberin", "bütün yıkıcı alevler çıksın" der. En sonunda dağ tanrısını yener. Dağ tanrısı onların egemenliğine karşı çıkar. (Hikâye aynı zamanda efsanevi doğal özellikler de taşır yani bereket tanrıçası bahar başlangıçlarında kış kuvvetlerine -kışın koruyucu tanrısına- meydan okur ve aralarında olan bu mevsimlik savaşlar dağlarda gerçekleşir).[193]

İlluyanka Efsanesinde ise tüm tanrıların ilki ve en üstünü olanı bir dağ tanrısından bahsedilmektedir. Efsanenin bu bölümü şu şekilde aktarılır: *"Zaliyanu Dağ (Tanrısı) tüm (tanrıların) ilkidir (üstündedir). O, Nerik şehrine yağmur bağışlar bağışlamaz, asa adamı Nerik şehrinden kalın harši-ekmeği getirir."* (KBo III 7 ay. II 21–24)[194]

Dağların bu özelliklerine bağlı olarak insanlar dağları kutsama eğiliminde olmuşlardır. Bunlardan biri de Hititlerin kutladığı bayramlardan biri olan *purulliya* 'dır. Bu bayramı anlatan metinlerde dağ tanrılarından onlara kurban sunularak tazim yapıldığı ifade edilir. Bu metinlerden bazıları şöyledir: "*O Zippalanda şehri Fırtına Tanrısı'na ve Daha Dağı'na kurban sunar. Lir ile şarkı söyler Palvatalla görevlisi*

[193] Haas, 1994: 344.

[194] Laroche, 1965: 5; Karauğuz, 2001b: 72.

alkışlar kita adamı bağırır purilliyaš- bayramını kutlarlar."(KBo 5045 ay. V 5–10)[195]

"*Zaliyanu dağı hepsinin arasında birincidir. O Nerik kentine yağmur getirince asa adamı harši ekmeğini Nerik'ten getirir." (* KBo III 7 öy. II 21–24) [196]

AN.TAH.SUM festivali kutlamalarının bazı bölümlerinin Tapala Dağı'nda yapıldığı ve bu festivalde Dağ Tanrısı'nın da kutsandığını anlatan metin şu şekildedir: *"Ertesi gün kral Tapala Dağı'nda kutlar. (KBo X 20 I 40)* [197]

"*Kraliçe oturur, kral ayakta durarak içerisine Tapala Dağı ve Tapala Dağı tanrısı (için) tanrı Maliya için, tanrı … koruyucu tanrısı için Wašuma için (ve) kurtalli kasede sunar. Kanešli şarkıcılar şarkı söyler. Saki bir ekşi ekmeği alır ve onu kâhine verir. Kâhin onu yerine koyar*." (KBo XXX 69 ay. III 22–30) [198]

Yine bir metinde Arinna'nın Güneş Tanrıçasının bir dağda olduğunu ifade edilmesi aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır: "*Bak, hükümdar kral(ın) Arinna'nın Güneş Tanrıçası annenin rahibi, seni Daha Dağı'na sevgiline götürecek.*" (KUB XLI 29 8–11) [199]

---

[195] Alp, 1983: 264–265.

[196] Laroche, 1965: 8–9.

[197] Gavaz, 2011: 113.

[198] Popko, 1988: 84 vd.

[199] Popko, 1994: 214.

Hititler, dağların sadece tanrıların ikametgâhı değil bizzat tanrılar olduğuna dair inancın yanı sıra, dağları siyasi ve stratejik olaylarda hakem ve şahit de göstererek üzerlerine yemin etmişlerdir. Bu uygulamaya örnek olarak IV. Tudhaliya'nın yayınladığı fermanı örnek gösterebiliriz. Ugarit ve Amurru krallıkları arasındaki bir takım sert sözler ve askeri hareketliliğin artması üzerine, IV. Tudhaliya aralarındaki meseleye müdahale ederek davanın sonuçlandığına dair bir ferman yayınlar. Bu fermanda Dağ Hazzi şahit gösterilen tanrılar arasında geçmektedir: "*Çevre duvarının Adad'ı ve Tunip'in Ištar'ı, Hazzi Dağı'nın Adad'ı, ve Ari Kenti'nin Hepat'ı ve Göklerin Šamaş'ı, Yeminin efendileri Sin ve Išhara onu bilsinler!"*(RS 18.06+17.365 7–12) [200]

Hitit öncesi ve Hititler döneminde çok ciddi bir dağ tanrısı inancı yaşandığı çok sayıda dağ tanrısı olması, çivi yazılı metinlerde tek tek isimleriyle anılması, kutsanmaları, onlara adaklar sunulması, üzerlerine yeminler edilmesi, antlaşmalarda şahit gösterilmeleri gibi çeşitli şekillerde zikredilmelerinden anlaşılmaktadır. Dedelerin isimlerinin torunlara verilmesinde olduğu gibi kralların dağ tanrılarının isimlerini taşımaları, daha önce yaşayan kralların öldükten sonra tanrı olması ve bir dağı mekân tutmasından yola çıkılarak, bu şekilde dağlar kutsanmış olabilir. Dağ tanrıları içerisinde gösterilen fakat bir dağ tanrısı olmayan 16 numaralı figürün "kutsal ırmaklar" şeklinde yorumlanması bağlamında dağlarla nehirlerin iç içe anılması doğada bu iki doğa unsurunun her zaman yan yana iç içe olmasından kaynaklandığı sonucu çıkarılabilir. Suyun olmadığı bir toprak, tarımla geçinen antik

[200] Nougayrol, 1956: 137–137; Taş, 2008: 183.

toplum halkları için bir önem arz etmese gerektir. Bu yüzden dağları anarken ardından ırmakları anmak, dağ tanrılarının ardından su tanrılarından bahsetmek olağan görünmektedir. İlk akla gelen tarım olmakla birlikte tek geçim kaynakları tarım olmayan Hitit toplumunda avcılığın da önemli bir yeri bulunmaktaydı. Avcılık için, yaban hayatın yaşandığı dağların ve ormanların en uygun mekânlar olması muhtemeldir. Zaten eril figürle sembolize edilen dağ tanrıları, doğadaki güçlü, vahşi, yaban olarak ifade edilebilecek dağ yaşamının bir erkek figürle simgelenmesi akla yatkın görülürken tanrılara mekân olarak algılanması da bu yorumu güçlendirmektedir.

Sel, çığ gibi felaketlerin dağdan gelmesi, dağın gücüne müdahale edemeyen ilkçağ insanının dağın kendilerine verebilecek zararları belki en aza indirmek için onu kutsayıp memnun etme telaşına düşüşünü göstermektedir. Yine, ekmeğini dağdan çıkarmak yani avcılık ve ormancılık yaparak dağın nimetlerinden en iyi şekilde faydalanabilmek için de dağ kutsallaştırılmış olabilir. Bütün bunlar insanların dağları, dua edip dilekte bulunabilecekleri ve gazabından korkacakları yanı başındaki bir ilah olarak gördükleri şeklinde anlaşılabilir.

Sadece eskiçağ pagan toplumlarında değil Sami dinlerde de dağların önemi ve kutsallığı üzerine sıkça vurgu yapılmış kutsal kitaplarda dağ hikâyelerine yer verilmiştir.[201]

[201] Örneğin Tanrı, Musa ile Sina Dağı'nda konuşmuş ve on emri ona dağda verniştir. Musa Tanrı'yı görmek istediğinde Tanrı dağa tecelli etmişti. Hz. Muhammed'e ilk

vahiy dağda iken gelmişti. Yine Yahudilerin en büyük ideali Zion dağına bağlı idealleridir. Hatta Tanrı Yahudileri korkutmak istediğinde dağı onların tepesine kaldırdığı söylenir. Bu da dağın aynı zamanda bir kudret sembolü olduğunun Sami dinlerindeki ifadesidir. Babil'lerdeki gözlem evleri olan Ziggurat'lar dağ şeklinde yapılırdı. Çünkü oralarda rahiplerin ve Kral-Tanrıların Yüce Tanrı'yla irtibata geçtiği düşünülmüştür. Mısır piramitlerinin dağ şeklinde yapılmasının sebebi de Firavunların Tanrı Ra ile iletişime geçmek istemesinin sebebi olarak bilinmektedir. Yine Hinduizm'de Brahman'ın Himalayalarda oturduğu düşünülmektedir ve bu yüzden Himalayalar Hindularca kutsanmıştır. Sadece bunlar değil Türk mitolojilerinde de dağ kültüne rastlanmaktadır. Bu mitlerden biri şu şekildedir. "Ötüken'den beşyüz li ötede, aniden karşınıza yüksek bir dağ çıkar; üzerinde ne bir ot ne de bir ağaç vardır. Buna *Po-tengning-li* derler ki bu Çince'de *Yeryüzü Tanrısı* anlamına gelmektedir" Buna bağlı olarak bir veya birkaç dağın çeşitli Altay toplumları tarafından yüksek bir tanrısallık derecesine yükseltilmiş olması olasıdır. XIII. yy.da Moğollar, herhalde Ötüken'le bağlantılı olması gerekecek şekilde Etügen/İtügen isimlerini Tu-kiulara göre çok daha belirgin olarak yer tanrıçasına verirler. Bu verilerden, kesin olmasa da ardarda gelen imparatorlukların kendi güç merkezlerinde ulusal bir kutsal dağ ile belki de doğdukları yer olduğu için yeryüzünü temsil eden başka bir dağa sahip olmaları gerektiği sonucu çıkartılabilir. Ötüken ağaçlı bir dağdır ve ağaçların varlığının ısrarla belirtilmesi, ağaçların o yerin kutsallaştırılmasına katkıda bulunduğunu gösteriyor. Ayrıca hiç şüphesiz Ötüken stratejik bir konumdadır; bu husus itiraf edilmekte ve bundan dolayı büyük bir önemi olduğu söylenmektedir. Yine belki de bu durumun yüzünden dinsel açıdan da belirli bir değere sahiptir; nitekim hükümdar burada gökle doğrudan iletişim halindedir **(**Roux, 2011: 140- 160)

a.3) 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 Numaralı Figürler: Bilinmeyen Tanrılar[202]

Bilinmeyen tanrı figürlerinin bulunduğu kayanın yüzeyi iyi korunmuştur. Buna rağmen Kizzuwatna panteonu tanrılarından birine benzetmek için yeterli delil bulunmamaktadır.[203]

18 numaralı figür dikey çizgilerle süslü külah biçimli şapkasının önünde bir boynuz görülür. Figürün burnu, çenesi, kulağı belirgindir ve içi boş bir küpesi vardır. Kollar kıvrılmış şekilde öne doğru uzanmaktadır. Sağ kolunun arkasında bir tutam saç görülmekte, sağ elinde omzuna yaslanmış duran bir topuz (^{GIŠ}TUKUL)[204] taşımaktadır. Ayrıca belinde kalın kemeri olan kısa bir etek giymektedir ve ayakkabılarının burnu yukarıya doğru kalkıktır.

---

[202] Bkz. Resim 13, 14, 15.

[203] Güterbock, 1982: 38.

[204] ^{GIŠ}TUKUL farklı çalışmalarda "amlem", "silah", "edevat", "topuz", "sap, kabza", "gürz" anlamlarında kullanıldığı ifade edilmektedir. Fakat ^{GIŠ}TUKUL'UN silah olarak kullanıldığını açıkça gösteren tablet, Fırtına Tanrısının sonbahar bayramı kutlama törenleri ve bu arada oynanan oyunlarda şöyle anlatılmaktadır. "*Gençler ikiye ayrılırlar ve adlandırılırlar. Yarısı "Hattililer" diğer yarısı "Mašalılar" (diye) bağırır. Hattililer bronz ^{GIŠ}TUKUL tutarlar (taşırlar) Mašalılar ise kamış ^{GIŠ}TUKUL*

Masson'un figür hakkındaki yorumu şu şekildedir: "*Figüre ait altyazı; 360-89-342-415= Tu-ha-ša/s; Bu altyazıyı oluşturan dört simge bölük pörçük ama tespit edilebilmek için yeterince korunmuş durumdalar: bu yazıda tanrı ismi Tuhuši'yi tanıyoruz: Bu okunuş çok önemli çünkü panteonda "antik" tanrıların varlığı hakkında doğrudan bir tanıklık sağlıyor. Çiviyazısı metinlerde, antlaşmalar veya Huri-Hitit törenlerinde, "antik" veya "atalardan kalma" tanrılar her zaman uyumlu bir grup olarak gösteriliyor ve genellikle oldukça istikrarlı bir sıra ile veriliyor. Bu sıralamada, Tanrı Tuhuši hiçbir zaman birinci sırada yer almaz, bu da önceki çizimlerin bu gruptaki diğer tanrıları temsil ettiğini anlamamıza olanak sağlıyor. Bu nedenle, tam olarak okunamayan 22 nolu altyazıda belki Tanrı Ammunki'nin isminin yazıldığını varsayabiliriz, ancak bunu kesin olarak söyleyemeyiz. Tanrıların sayısı burada ne kadar olursa olsun, sadece Tanrı Tuhuši isminin okunuşu bile birinci kuşak tanrıların bu resmi panteonda unutulmadığını göstermek için yeterlidir. Yine de, Kumarbi istisna olarak, bulundukları yer eski tanrıların kesin olarak ikinci plana düştüklerini gösteriyor."*[205]

19 numaralı figür başında sivri külahı üzerindeki dikey çizgiler ve önünde bir boynuz görülmektedir. Ağız, burun ve kulak hatları seçilebilmektedir. Kulağında

---

tutarlar ve kavgaya tutuşurlar, Hattililer onlara galip gelir ve (Mašalıları) tutsak alırlar." (KUB XVII 25 III 9–14) Erkut, 1990:512.

[205] Masson,1981: 25–26.

halka bir küpe vardır. İki kolu öne doğru uzatılmıştır ve sağ dirseğinin arkasında bir tutam saç görülür. Beli kemerli eteği dizlerine kadar iner. Ayağında ucu yukarı kalkık ayakkabıları vardır. 18 numaralı figür ile hemen hemen aynıdır.

20 numaralı figür başındaki külahın önünde tanrı sembolü olan bir adet boynuz taşımaktadır. Burnu, çenesi, kulağı ve halka küpesi belirgindir. Hakkında bilgi bulunmayan figürün kolları öne doğru uzanmış görünmektedir ve sağ dirseğinin hemen arkasında bir tutam saç görülmektedir. Sol kolunun altından sol ayağından yere kadar uzanan bir asa bulunmaktadır. Sol kolunun altından başlayıp sağ bacağının tamamını örterek yere kadar uzanan etek, sol bacakta diz üzerinde kalmaktadır. Figürü tanımlayacak bir işaret bulunmamaktadır. Masson bir *–pa-* işareti fark etmiş olsa da Güterbock bunun geçerliliğinden şüphe ettiğini belirtir.[206]

21 numaralı figür, başında külah şeklinde bir şapka taşımakta ve şapkanın üzerinde bir boynuz bulunmaktadır. Burnu, ağzı ve kulağı ve küpesi belirgin olarak görülmektedir. Beli kalın kemerli, yandan üst üste getirilerek kapatıldığı tahmin edilebilecek bir etek giymektedir. Burnu yukarı doğru kalkık ayakkabıları vardır. Sağ elinde, yine sağ omzuna dayadığı bir gürz bulunmaktadır. Sol kolunu ileri doğru uzatmaktadır. İleri doğru hareket eder şekilde gösterilmiş olan figür neredeyse önündeki figüre dokunacakmış hissi uyandırmaktadır. Bütün bunların yanında 21 numaralı figür, kaya yüzeyinin şeklinden dolayı diğer figürlerden daha kısa olarak

[206] Güterbock, 1982: 37.

betimlenmektedir. Figüre ait altyazı tamamen kaybolmuştur. Kaya oyuklarının birinin üzerinde olduğu tahmin edilen altyazı, eriyen kar sularının tam bu noktada akarak yüzeyi aşındırmasıyla silinmiştir.[207]

22 numaralı figürün bulunduğu, kayanın yüzeyi iyi korunmuştur.[208] Belli belirsiz görülebilen altyazısının bir kısmı ***A-mu*** şeklinde okunmakta, yazısını geri kalan kısmı silik olduğu için okunamamaktadır.[209] Profilden sağ omuzu geniş şekilde görülen figür, sağ elini yüzüne doğru kaldırmaktadır. Başında, önünde bir boynuz bulunan külah şeklindeki şapkası ucu öne doğru eğik durmakta, yüzünde ise burnu, çenesi ve kulağı görülmektedir. Beli kemerli eteğinin bir tarafı sağ bacağını örtecek şekilde yere kadar uzanmışken, sol tarafında diz üzerinde kalmıştır. Sol kolu aşağı doğru eğiktir, sol elinde ise sol ayağına değecek şekilde tuttuğu bir asa taşımaktadır.

23 ve 24 numaralı figürler, hemen hemen aynı görünen iki tanrıdır.[210] Masson, *"ikonografi bu iki çizimin bir çift oluşturduğunu söylüyor; birbirlerine çok benziyorlar, aynı kutsal sembolü taşıyorlar ve yeni bir yüzeyin başında yer alıyorlar ve onları bir sonraki gruptan çok az bir mesafe ayırıyor. Tanrısal dağlar olarak*

[207] Masson, 1981: 25.

[208] Güterbock, 1982: 37.

[209] Masson, 1981: 25.

[210]Güterbock, 1982: 37.

Hazzi ve Nanni[211] *isimlerinin tespiti bu veriler ışığında makul görünüyor.*"[212] Şeklinde yorumlasa da Güterbock bu iki tanrıyı dağ tanrısı olarak tanımlayabilmek için yeterince delil olmadığı fikrindedir.[213]

23 numaralı figür, başında önünde bir boynuz bulunan külah şeklindeki şapkasıyla, burnu ve kulağı belirgin şekilde görülmektedir. Sağ elinde sağ omzuna dayadığı bir gürz taşımakta, sağ dirseğinin arkasında bir tutam saç uzanmaktadır. Üzerinde beli kalın kemerli kısa bir etek, ayağında burnu yukarı doğru kalkık ayakkabıları vardır. Sol kolu ileri doğru uzanmakta ve kolun hemen üzerinde kanatları açık bir kuş figürü görülmektedir. Bu kuş sembolünün ne anlama geldiği ise bilinmemektedir.[214]

---

[211] Hazzi Dağı'nı Masson şu şekilde yorumlamaktadır. "*Sami'de Sapon, Yunan-Roma'da Kasion veya Casius, şimdiki Cebel Al-Aqra'nın Yakın Doğu dinindeki önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Kuzey Suriye'de ve Asi ırmağının ağzında bulunan bu dağ, özellikle burada tapınağı olan Fırtına Tanrısı'nın evi olarak bilinir. Boğazköy yazılarında, Hazzi halen yeri tespit edilemeyen Nanni Dağı ile bağlantılıdır. Dağ, ırmak, kaynak vb. coğrafi gerçeklerden bağımsız olarak tanrıların numaralandırılması bu dağlardan kalıplaşmış bir deyimdir*." (Masson, 1981: 25)

[212] Masson, 1981: 25.

[213] Güterbock, 1982: 37.

[214] Güterbock, 1982: 37.

24 numaralı figür bir önceki figür ile nereyse aynı görünmektedir. Sadece farklı olarak elinde aşağı doğru inen bir asa taşımaktadır.[215]

25 numaralı figür, bilinmeyen tanrılar serisindeki son tanrıdır. Kaya yüzeyinde farklı mevsimlerde araştırma yapan Masson bu figür için şu yorumu yapmaktadır: "*Kayayı incelerken, tanrı ideogramının izlerini ortaya çıkarmak mümkün oldu. Öte yandan, estampaj üzerinde, aşınmaya bağlı bir çok pürüz arasında az ya da çok bölük pörçük olan üç simgenin kenarlarını tespit edebildim: birinci simgede ki sadece alt kısmı bulunuyor, muhtemelen bir diken bulunuyordu. Tüm simgeler okunduğunda burada şüphesiz Kartaca Tanrısı Rašap'ın Huri dilindeki adı olan ve Mezopotamyalı karşılığı Nergal olan Iršappa ortaya çıkıyor. Bu çerçevede, Iršappa tam olarak yerinde bulunuyor; zaten bu önemli savaş tanrıları arasında ve Suriye kökenleri bu kadar açık olan bu Huri Panteonunda onun bulunmaması beklenemezdi.*"[216]

Kimliği belli olmayan bu tanrı, kaya yüzeyindeki çatlak nedeniyle kortejdeki diğer tanrılardan daha kısa olarak resmedilmiştir.[217] Başında, önünde boynuz bulunan külah biçimli şapkası, üzerinde beli kemerli kısa eteği bulunmaktadır. Kolları önde

[215] Seeher, 2006: 152.

[216] Masson, 1981: 22–23.

[217] Cimok, 2008: 123.

doğru uzatılmış vaziyette ve sağ kolunun arkasında bir tutam saçı görülmektedir. Ayaklarında da yine çarık görünümlü pabuçları vardır.

a.4) 26 Numaralı Figür: Pišaišapi[218]

Yazılıkaya'da tanrı Pišaišapi'nin başında, önünde bir boynuz bulunan külah biçimli şapkası, üzerinde beli kemerli bir tarafı sağ bacağını tamamen örten, diğer tarafında sol bacağında dizinin üzerinde kalan eteği bulunmaktadır. Kolları ileri doğru uzanmakta, sağ elinde sağ omzuna dayalı bir orak, sol kolunda ise dirseğinden başlayıp sol ayağının üzerine inen bir asa vardır.[219] Önünde bulunan hiyerogliflerden "Tanrı Pišaišapi" adının okunuşu için Güterbock okunan ismin kesin olmadığı kanaatindedir ve Pi-ša-šá-pa şeklinde de okunabileceğini önermektedir.[220]

Figürün altyazısı için Masson'un yorumu şu şekildedir; "Altyazı: 360-66-402-104-66-215 = *Pi-ša-šà-pi-há/e*, Altı simgeden oluşan bu altyazının okunuşundaki açıklamalar ve tamamlamalar Laroche tarafından önerilen Tanrı Pišaišaphi'nin tespiti için kesin bir doğrulama sağlıyor. Aynı zamanda, Hatni-Pišaišaphi tanrı isminin basitleştirilmiş yazılışının yeni bir örneğini elde ediyoruz;

[218] Bkz.Resim 16, 17.

[219] Cimok, 2008: 123.

[220] Güterbock, 1982: 36.

ayrıca, bunun bir ikilik olmadığını, sadece kavmî bir nitelemesi olabilecek tek bir tanrı olduğunu gösteriyor."[221]

a.5) 27 Numaralı Figür: Nergal [222]

İkinci bin yılın ortalarından beri U.GUR[223] olarak bilinen ve "büyük tanrı" anlamına gelen Nergal'e Mezopotamya uluslarının çoğunca tapılmıştır.[224] Nergal Doğu Anadolu'nun en yüce tanrısıdır. Fakat kökeni ve anlamı tam olarak bilinmemektedir.[225] Ner-unu-gal olarak yazıldığı da görülmektedir.[226]

Nergal**,** Yazılıkaya'daki görüntüsünde; başında, ön kısmında bir boynuz bulunan külah biçimli bir başlığıyla görülür. Bir elinde orak vardır, diğer eli ise ileri doğru uzanmıştır. Belinde kemerli kısa eteği, ayağında ucu yukarı kalkık ayakkabıları bulunur, dirseğinin ardından görünen saçı ise belirgindir. Kabartmanın önünde hançer tutan bir el ve üzerinde tanrı hiyeroglifi bulunmaktadır. Laroche,

[221] Masson, 1981: 22.

[222] Bkz. Resim 15, 16, 18.

[223] Güterbock, 1982: 36.

[224] Haas, 1994: 363.

[225] Wilhelm, 1945: 54.

[226] Prince, 1907: 169.

figürün alt yazısını savaşçı tanrının sümerogramına karşılık gelen piktogramı "yumruk/kılıç" şeklinde tanımlamıştır.[227]

Nergal, Sümer ve Akad'da yeraltı tanrısı olarak bilinir ve simgesi hançerdir.[228] Farklı bölgelerde aynı özelliklere sahip fakat farklı isimlerle anılan tanrılara rastlanır. Bu bakımdan o, Mezopotamya Güneş Tanrısı Šamaš[229], Hatti'de Tanrı Šulinkatte ve Hurri'de Tanrı Šuwaliyatta ve Hint tanrısı Saumatar[230] ile özdeşleştirilmektedir. Hatta Onun, Šamaš'ın gece döngüsünde ortaya çıkan karanlık yüzü[231] olduğuna inanılmaktadır. Eski Asur tabletlerinde ismi geçen "Hawalum'un kralı" ve "Hubšal(um)'un Nergal'i" olarak geçen iki ismin, Hitit dinindeki Nergal ile aynı tanrılar olduğu sanılmaktadır.[232] Elam kökenli mühürlerde Nergal bir dağın karşısında durmaktadır, etrafı ateş ile sarılmış ve ona yaklaşan düşmanları sakalına yapışarak Nergal'e saldırır şekilde tasvir edilmiştir.[233]

---

[227] Güterbock, 1982: 36; Masson, 1981: 22.

[228] Cimok, 2008: 123.

[229] Seeher, 2006: 152.

[230] Haas, 1994: 363.

[231] Sevinç, 2007: 108.

[232] Erhat, 2007: 71.

[233] Prince, 1907: 169.

Sümer mitolojisinde Nergal'in, 'Uruk kanunlarının tanrısı' ve 'Uruk tanrılarının korucusu' olarak anıldığı görülür. Burada Nergal, Aštabi ve Nubadig ile üçlü-savaş tanrısı gurubunu oluştururlar.[234] Nergal, ölüler diyarının kralı, Ereškigal'in de kocasıdır ve Enlil ile Ninlil'in oğludur. "Erra" olarak da bilinir. Diğer kardeşleri ise İnanna, Nannašuen (Nana-sin), Adad (İškur), Ninurta (ya da Ningirsu), Pabil-sag, Nušku, Utu (Šamaš), Uraš, Zababa, Ennugi'dir.[235] Bütün bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere aslında Nergal, Hititlerin yakın topluluklardan ödünç aldığı tanrılardan biridir.[236] Bu bakımdan Hattuša'da bir külte ve kendine ait bir rahibe sahiptir. 'Kanlı U.GUR' ve 'sagaru metal maddenin U.GUR'u'' sıfatlarından dolayı "ölüm tanrısı" ve "ev ve ailenin koruyucusu"[237] gibi nitelemelerin yanı sıra "doğa olaylarının tanrısı" ve dua ile mitoslarda "savaş ve salgın hastalık tanrısı", "yeryüzü kanunlarının tanrısı"[238] olarak da bilinir. Gılgamış Destanı'nda yeraltı dünyasının anlatıldığı on ikinci tablette Nergal "ölüm" ile aynı anlamda yazıldığı görülür. Nergal'in, ölüler ülkesinin hükümdarı olması da bu özelliği ile uyumludur. Boğa şeklinde böğüren biri olarak da nitelenen bu tanrıya, tecavüzcü yakıştırması da yapılmakta[239] fakat ikonografide aslan olarak resmedilmektedir.[240] Akad dönemindeki kraliyet yazıtlarında ve ardından Hurri devletinde özel bir saygı ile

[234] Wilhelm, 1945: 54.

[235] Narçın, 2007: 144.

[236] Wilhelm, 1945: 54.

[237] Haas, 1994: 367–368.

[238] Prince, 1907: 169.

[239] Narçın, 2007: 144.

[240] Sevinç, 2007: 152.

anılan tanrının ismine Hattuša'da ele geçen materyallerde de sıklıkla rastlanmaktadır.[241]

Nergal'e Dicle'nin batısındaki topraklarda XIV. ve XV. yy'larda aktif olarak ibadet edilmiştir. O ayrıca Azuhinnu'da yüksek rütbeli Ištar-Šaušga ile panteonun başındadır. Arappa'daki takvimde aynı ada sahip iki aybaşına Tešup ve Nergal'in isimleri konularak birbirinden ayırt edilir hale getirilmiştir.[242] Diyarbakır civarında bulunan bir aslanla dekore edilmiş adak kılıcının Nergal'e ait olduğu sanılmaktadır. Çünkü Nergal'in Yazılıkaya da, gösterdiği kılıç ile aynı olması muhtemeldir. Bir Luvi yemin töreninde "U.GUR'un bronz kılıcı" ya da "hançeri" ismi geçmektedir. Bu ayinde U.GUR'un on iki tanrısı da anılmıştır. Puduhepa, yaptığı bir duada Nergal'e eğer o hasta olan kocası Hattušili'yi iyileştirirse, hayatta kalmasını sağlarsa ona meşale festivali yapacağını ve 'altın bir ruh' vaat etmektedir.[243]

Bütün bunların yanında Nergal, çivi yazılı tabletlerde farklı şekillerde görülmektedir. Hattušili, Nergal'in ölüm tanrısı oluşuna vurgu yapar. Kendi babasını ölüm için yakaladığını anlattığı metin şu şekildedir: "*Nergal büyük kralı ölüm için*

[241] Haas, 1994: 367–368.

[242] Wilhelm, 1945: 54.

[243] Haas, 1994: 367–368.

yakaladığında, ben, Hattušili babamın tahtına oturdum. Bentešina, ikinci bir defa, Ben Amurru'nun kurallarını koydum." (KBo I 8 ay. I 16) [244]

Yer altı (cehennem) tanrısı sıfatıyla anıldığı Gılgameş Destanında ise şöyle bahseder: *"Cehennem kralı kahraman, yiğit Nergal'e başvur! Eraškigal'in kardeşi kral Nergal'e başvur! Eğer cehennemin kralı kahraman, yiğit Nergal yeraltının hava deliğini açacak olsaydı, o zaman Engidu'nun ruhu hafif bir yel gibi yerin altıdan çıkardı."*[245]

Sonuç olarak bütün bu farklı kazı alanları ve metinlerde görülen kılıç ve hançer figürlerin Nergal'e nispet edilmesinin nedeni olarak, antik dönemde gerek Hitit gerekse bölgedeki tüm dinî inanışlarda onun ölümle nitelenen savaşçı bir tanrı olması gösterilebilir. Yine şifa bulmak amacıyla Nergal'e yönelik icra edilen dualar ve adaklar da yine onun "savaş ve salgın hastalık tanrısı" olarak bilinmesinin bir uzantısı olarak görülebilir. Savaş ve salgın hastalığın tek tanrı eline verilmiş olması uzun süren savaşlar esnasında hem temizliğe dikkat edilememesi ve gidilen bölgelerde yeterince su bulunmaması, insanların kitle halinde birlikte yaşamak zorunda kalmasıyla doğan ölümcül salgın hastalıkların yanı sıra savaşlarda yaralanmalardan doğan hastalıkların birlikte görülmesi, savaşın beraberinde pek çok hastalığı getirmesi savaş tanrısına aynı zamanda hastalık/şifa tanrısı denilerek ondan

[244] Luckenbill, 1921: 198.

[245] Ramazanoğlu, 1993:100.

savaşlarda hastalıklara şifa vermesi amacıyla böyle bir tercih yapılmış olması muhtemeldir.

a.6) 28 ve 29 Numaralı Figürler: Boğa Adamlar Hurri ve Šerri[246]

Çivi yazılı belgelerde 'boğa' henüz Hititçesi tespit edilememiş olduğundan yalnızca ideogram olarak geçer. Aslında boğa adamlar Mezopotamya'dan Anadolu'ya doğru uzanan bir simgedir. "Boğa adamlar" $LU^{MEŠ}$ GU_4MAH olarak adlandırılmaktadır.[247] Fırtına tanrısının genellikle savaş arabasına at koştuğu görülen gökyüzünün boğası Hurri ve Šerri'dir. Šer-"gün", hur-"gece" anlamına gelen Hurrice kelimelerden oluşan bu boğalar metinlerde daima yan yana görülmektedir. Ayrıca Boğa, Fırtına Tanrısının sembolü olup bazen doğrudan doğruya Fırtına Tanrısının kült tasviri olarak görülür.[248]

Boğa adamların Yazılıkaya'daki görüntüleri, üst bedenleri insan, belden aşağıları ise boğa şeklindedir ve arka ayakları üzerinde durup ön ayaklarını yukarı kaldırmışlardır. Başlarının üzerinde iki boynuz, kulak detayları belirgindir. Gökyüzü logogramını taşıyan iki kolları da yukarı doğru kaldırılmıştır ve ellerinin boğa pençeleri, kolların arkasından yeleleri, bacaklarının arasından da kuyrukları görülür.

[246] Bkz. 19, 20, 21.

[247] Savaş, 2002: 148; Alp, 2002: 94.

[248] Akarsu, 2007: 68.

İkili figürde boğa adamlar Luvice "dünya" logogramının üzerinde durmakta[249] Yine iki elleri üzerinde Luvice "gökkubbe" ya da "gökyüzü" anlamında hilal şeklinde bir logogram taşımaktadır.[250] Kabartmalarda gökyüzü için olan hiyeroglif ise "dünya"yı temsil etmektedir.[251]

Boğa adamların kutsal olduğunu onlara tapınakta yer ayarlanmasından anlaşılan bir metin şöyledir: *"Tapınakta … sırasına göre yer ayarlayacağım. Boğa adamlar sizin için ve onlar için tapınakta düzenli bir yer ayarlayacağım."* (KUB XV 14 öy. I 7) *[252]*

Hitit panteonunda boğa kimi kez burada olduğu gibi tek başına tanrı kimi kez de tanrının sembolüdür. Baş tanrının arabasını çeken boğalar başka bir yerde Tanrı Tašmisu'nun şapkası üzerinde otururken görülür. Her an panteon içerisinde bir yerlerde görülen boğa figürü antik toplumların hemen hepsinde olduğu gibi Hititlerinde tarıma bağlı yaşamlarının kültürlerine ve dinlerine yansımasını göstermektedir. Tüm geçimi tarıma bağlı topluluklarda Boğa'nın önemi düşünüldüğünde, Hititlerde tapılacak bir tanrı olması anlam kazanmaktadır.[253]

---

[249] Seeher, 2006: 142.

[250] Cimok, 2008: 123.

[251] Savaş, 2002: 133.

[252] Roos, 2007: 171.

[253] Akurgal, 2003: 105.

Tarımın bittiği gün Hititlerin yaşadıkları toprakların hiçbir anlamı kalmayacak ve bölgeyi terk ederek kendilerine yeni bir yaşam kurabilecekleri yerleşimler aramak zorunda kalacaklardır. Bu durum ise her şeye sıfırdan başlamak anlamına gelmektedir. Hatta belki ataları bu topraklara kuraklık sebebiyle gelmişlerdi.

Boğa'nın tek değil de çift olarak resmedilmesi yine iki yorumu beraberinde getirir. Biri tarla sürülürken sabana iki boğanın koşulması, diğer bir yorum ise bir şeyin çift olarak temsil edilmesiyle üretkenliğin, neslin devamının, çoğalmanın ifadesi olmasıdır. Zaten birçok kültürde boğa erkekliğin ve gücün sembolü olarak kullanılmıştır. Üretkenlik ve nesil yani soy da günümüzde bile doğu toplumlarında gücü temsil etmektedir.

a.7) 30 Numaralı Figür: ZABABA[254]

Mezopotamya'daki adıyla ^{D}ZA.BA$_4$.BA$_4$,[255] (^{D}U.GUR=Hešui), Hurricesi Aštabi (Hešue) Sümerce karşılığı ZABABA ve Hatticesi Wurunkatta (Šulikatte) (wur+katte=Ülkenin Kralı)'dir.[256]

[254]Bkz. Resim 15, 19, 22.

[255] Darga, 1979: 146.

[256] Laroche, 1952: 121; Haas, 1994: 364.

Zababa'nın Yazılıkaya'daki görüntüsünde, önünde boynuzu olan külah biçimli bir şapka, sağ elinde orak biçimli kılıç,[257]üzerinde beli kemerli kısa eteği ile görülür. Ayaklarında burnu yukarı kalkık ayakkabıları vardır. Kolları dirseklerden bükülüdür. Sağ elinde bir orak vardır ve orağın ucu omzuna yaslanmıştır. Sol kolunun üzerinde ise bir tanrı hiyeroglifi ve onun hemen altında bir adam kafası resmi bulunmaktadır. Bu görüntüyü anımsatan bir çivi yazılı metin ifadesi şöyledir: "*Tanrı Šulikatte, ki Tamarmara şehrinin tanrısıdır, işte onun heykeli gümüştendir. Fakat bir erkek şeklinde yapılmıştır. Ve ağaçtan bir arslanın üzerinde durmaktadır. Ve sağ elinde gümüşten bir kılıç (yahut kama), sol elinde bir adamın kafasını tutmaktadır."* (KUB XXVIII 6 ay. 1–3)[258] Yazılıkaya'daki figürü ve yazıtlarda yer alan betimlemesiyle ZABABA ilk olarak insana şiddet ve savaşı çağrıştırmaktadır.

ZABABA'yı tarif edercesine bir başka betim şöyle anlatılır: "…*sağ elinde tahtadan bir mızrak tutar.. sol elinde tahtandan bir baş tutar…*"(KUB XXXVIII 36)[259]

Mezopotamya'da Tanrı Enlil ve Ninlil'in oğlu olan ZABABA Ištar'ın kocasıdır.[260] ZABABA'nın diğer kardeşleri İnanna, Nanna-Šuen (Nanna-Sin), Adad

[257] Seeher, 2006: 153.

[258] Güterbock, 1942: 279.

[259] Darga, 1978: 162.

[260] Haas, 1994: 364.

(İškur), Pabisag, Nusku, Utu (Šamaš), Uraš, Ennugi, Ninnurta (Ningirsu)'dur.[261] ZABABA eski çağ Anadolu geleneğinde savaşın kişileştirilmiş ve simgeleştirilmiş şeklidir. Babil'in kuzeyindeki Kiş kenti geleneğinde, ZABABA şehrin tanrısıdır. Hitit kehanetlerinde ve şifa formüllerinde ZABABA ismi *'şanslı silah'* anlamında kullanılmıştır. 'Göğün ZABABA'sı" sıfatı kozmogonik efsanesinde yer alır. Efsaneye göre savaş ve ihtiyaç anlarında ZABABA ortaya çıkmaktadır**.** [262] Ullikummi efsanesinde de savaş arabaları içinde yetmiş tanrıya öncülük yaparak Ullikummi üzerine saldıran tanrı olarak geçer. [263] Ayrıca ZABABA Akadlar tarafından da tanrılaştırılarak tapılan tanrılar arasında yer alır.[264]

ZABABA ve Wurunkatte ikonografisi aslan üzerinde duran tanrı tipine aittir. ZABABA'nın aslan üstünde duran heykeli sağ elinde mızrak sallıyor ve sol elinde bir levha, tabela tutuyor görünümündedir. ZABABA'nın elindeki odun değneklerin törensel bir anlamı vardır. ***Abalkit*** olarak tarif edilen şey, ***hišuwa*** ayinlerindeki kült aracı, tanrının sembolüdür.[265]

[261] Narçın, 2007: 448.

[262] Haas, 1994: 364.

[263] Karauğuz, 2001: 66.

[264] Narçın, 2007: 448.

[265] Haas, 1994: 364.

Tanrı ZABABA Hititlerde önemli tören ve bayramlarda ismine sık rastlanan tanrılardandır. Bu bayramlardan biri bahar bayram törenlerinden olan "AN.TAH.ŠUM^{ŠAR}" bayramıdır. Tören, Tanrı ZABABA'nın tapınağını ziyaretle başlamakta ve yine onun tapınağına çeşitli hediyeler sunup, bazı tazimlerde bulunularak devam etmektedir. Bu tören, ZABABA tapınağının iç kısmında bizzat tanrı ZABABA'nın heykelinin bulunduğu yerde cereyan etmektedir ve akışı şu şekildedir: Hitit kralı bayram sabahı civardaki tapınakları ziyaret etmeye başlar. *Halentu* evine gelir ve buradan ZABABA'nın başkentte bulunan tapınağını da ziyaret eder. Daha sonra ZABABA tapınağı önünde ve arkasında çalgıcıların müzik aletleriyle, köçeklerin ise oyunlarıyla eşlik ettiği bir yürüyüş gerçekleştirilir. Bu tören esnasında, Tanrı ZABABA'ya üç türlü kurban takdim edilmektedir: Birisi şarap ve bira gibi içkiler, diğeri irmik ve ekmek gibi kuru gıda maddeleri, üçüncüsü de koyun, keçi ve sığır etleridir. Tanrı ZABABA tapınağının en kutsal yeri olarak ifade edilen İç Ev'de ise, tanrıya çeşitli tazimler yapılarak tören devam etmektedir.[266] Bayram töreni metinlerde şu şekilde tasvir edilmektedir: "*Ertesi gün kral ve kraliçe Fırtına Tanrısı'nın evine giderler ve büyük meclis (toplanır). Tanrı ZABABA (hataúri) bayramını yaparlar. On koyun keserler. Ve eti alırlar. Ve onu tanrının önüne koyarlar*" (KBo X 20 I 17 II 9) [267]

"*Eğer Hatti ülkesine saldırmak niyetiyle gelirseniz, (Savaş Tanrısı) ZABABA sizin elinizdeki silahlarınızı çevirsin ve onlar sizin kendi bedenlerinizi yesin!*

[266] Ar, 1943: 59–64.

[267] Gavaz, 2011: 107.

Oklarınızı da size döndürsün ve onlar sizin kalbinizi delsin!" (KUB VIII 35 II 14–20)[268]

Tanrı ZABABA'nın bir aslan üzerinde elinde mızrak ve tablet/levhalarla resmedilmesinden bu tanrının Hitit panteonundaki önemli tanrılardan biri olduğu ve özellikle devlet kademesinin siyasi politikalarını kendisine dayandırdığı bir tanrı olduğu yorumu yapılabilir. ZABABA'nın elinde tuttuğu levha kanun ve yazgı anlamında yorumlandığı takdirde, devletlerarası antlaşmalar için önemli bir belge olan yazılı levhalar ZABABA koruyuculuğuna verilmiş olabileceği gibi, savaşın bir devlet politikası olarak tanrıya dayandırıldığını ve ilahi kaderin tecellisi olduğunu gösterme olarak düşünülebilir. Bu antlaşmalar bozulduğu takdirde ZABABA'nın savaşçı gücü ve kudretine sığınılan bir tanrı ve muhatapları olan hükümdarı ZABABA'nın ünlü savaş tanrısı özelliğiyle korkutmak amacı güdülmüş olabileceği şeklinde düşünülebilir. Yanı sıra AN.TAH.ŠUM^{ŠAR} bitkisi bayramının ZABABA tapınağından başlaması ve bu törenleri bizzat kralın icra etmesi, ZABABA'ya yüklenebilecek bir resmi tanrı görevi bağlamında devletin sahip olduğu resmî bir din anlayışını kuvvetlendirmektedir**.**

[268] Ünal, 2003: 50.

a.8) 31 Numaralı Figür: Pirinkir/Pirinkar[269]

Mezopotamya karakterli[270] Tanrı Pirinkir'in Sümercesi "$pirig_3$.gal" "büyük kedi"[271] olarak yazılmaktadır.

Tanrı Pirinkir'in Yazılıkaya'daki figürü şu şekilde tarif edilebilir. Tanrının başında saçlarını göstermeyen bir bere bulunur ve kollarını açıp öne doğru uzatmaktadır. Elleri boştur. Omuzlarının arkasından yukarı doğru yükselen kanatları vardır. Üzerinde beli kalın kemerli kısa etek, ayaklarında tıpkı diğer tanrılardaki gibi burnu yukarı kalkık pabuçlar bulunmaktadır.[272] Yazılıkaya'da farklı mevsimlerde yaptığı araştırmaları sonucu figür için Masson'un yorumu, bu kanatlı figürün Tanrı Nubadig'i temsil ettiği şeklindedir. Bu sonuca varmasının sebebi ise figüre ait iki simge olan *nupa* ve *diken*'i tanımasıdır.[273] Güterbock ise figürü şu şekilde değerlendirmektedir; "*Pirinkir'in cinsiyeti belli olmadığından Ištar ile olan ilişkisinin ne derece olduğunu söylemek zor, Pirinkir metinlerde erkek tanrılar arasında söylenir bu yüzden o da erkek olmalı.*"[274] Güterbock'un, Pirinkir'in erkek

[269] Bkz. Resim 15, 19, 23.

[270] Beckman, 1999: 25.

[271] Beckman, 1999: 28.

[272] Cimok, 2008: 124.

[273] Masson, 1981: 19.

[274] Bittel, 1931: 175.

bir tanrı olma olasılığına ilişkin söylediği bu sözlere karşılık olarak farklı değerlendirmeler de mevcuttur. Özellikle Orta Hitit döneminden başlayarak Hitit dininde önemli bir yeri bulunan Pirinkir, tabletlerde hem tanrılar hem de tanrıçalar arasında yer almakta ve Gecenin Tanrıçası[275] ile Elam Tanrıçası Pini(n)kir/Pinengir gibi Ištar'ın da bir tipi olarak değerlendirilmektedir. Bir metinde bayan/sahibe/hâkime (allai, GAŠAN, BELTU) sıfatları ile birlikte kullanılan Pirinkir, Meskene/Emar'da bulunan tabletlerde elde edilen bilgilere göre, Ištar'ın astral biçimi olan Ninšiann (^{D}IŠTAR MUL) ile eşitlenmektedir. Buna göre Pirinkir 'Venüs' ya da 'Sabah Yıldızı' olarak kabul edilmektedir. Atlarla ilişkili olan Tanrı Pirwa[276] ve Hurri tanrıçası Pirinkir, muhtemelen Šaušga'nın asimile edilmiş bir formudur. Bazı listelerde Pirwa ve Pirinkir, İštar'ın yerine konulur ve böylece geç dönem metinlerinde bu tanrılar, tanrıça olarak görülür.[277] Sonuç olarak Güterbock'un Pirinkir'in cinsiyetine dair neredeyse kesin ifadelerle yapmış olduğu değerlendirmesi tartışılabilir bir nitelik arz etmektedir.

Tanrı Pirinkir ile ilgili çivi yazılı metinlere bakıldığında onun dişi özellikleri taşıması, Ištar ile birlikte anılması, atlarla ilişkilendirilmesi ve çeşitli ritüellerde ismine rastlanmaktadır. Pirinkir'in dişi özellikler de taşıyan bir tanrı olduğunu şu ifadelerden anlıyoruz: *"Kraliçenin rüyası…Eğer onun Majestesi Tanrıça Pirinkir ile*

[275] Beckman, 1999: 25.

[276] Beckman, 1999: 25; Baltacıoğlu, 2006: 131.

[277] Popko, 1995: 114, Beckman, 1999: 25.

mušnuwa için kralın tahtı ve kartalın kanatlarının altında kartal ve ben olacağım." (KUB XLVIII 126 3–9) [278]

Diğer yandan Güterbock'u destekler nitelikte bazı figürler de yok değildir. Pirinkir'in görsel sanatlarda sadece iki kez, insan biçiminde ve erkek olarak betimlendiği görülmektedir. Bunlardan birisi, konumuz olan Yazılıkaya'daki görüntüsü, ikinci betimi ise, New York Metropolitan Müzesi (New York Metropolitan Museum) tarafından satın alınmış, bir erkek heykelciğidir. Bu heykelcik, Yazılıkaya'da olduğu gibi, kısa etekli, gömlekli, kanatlı ve başlık takan bir formdadır.[279]

Tanrı Pirinkir'in cinsiyetine dair yapılan bu yorumların yanında, onun mahiyetinin tam olarak anlaşılamamış olmasını belirten açıklamalar da vardır. Otten'in bu figüre dair, "bilinmeyen kanatlı tanrı" şeklindeki açıklaması, Pirinkir'in aslında tam olarak anlaşılamamış yönünü vurgulamaktadır.[280]

Pirinkir'in Anadolu ve Mezopotamya'da farklı cinsiyet ve özelliklerde görülmesi Eskiçağ pagan toplumlarında sıkça görülen durumlardan biridir. Yani bir tanrı tarihi süreç içerisinde ve coğrafya değişikliğinde dişi ya da erkek olarak farklı

[278] Roos, 2007: 127.

[279] Baltacıoğlu, 2006: 131.

[280] Otten, 1959: 31.

cinsiyetler alabilir, bazı toplumlarda tarımı, doğayı, bereketi sembolize ederken farklı bir toplumda savaşı ve gücü temsil edebilir. Çevre toplumların etkisiyle, asimile edilerek ya da olduğu gibi alınarak kendi inançlarına kattıkları dini öğeler ve tanrılar Hitit dininde yaşanan baskın senkretizmi açıkça ortaya koymaktadır.

a.9) 32 Numaralı Figür: Bilinmeyen Koruyucu Tanrı š ^{D}LAMA[281]

Hititlerde koruyucu tanrı inanışı Luvi kökenli anlayışın devamı olarak imparatorluk döneminde gelişme gösterir. Kelime Luvice'de *annari* Hititçe'de *innara*'dır ve 'güçlü, sağlam, dayanıklı' anlamlarına gelmektedir. Bu logogram "vahşi yaşamın gözdesi/hanımı" anlamında Tanrıça İnar'ı ifade etmek için kullanılmıştır. Koruyucu Tanrıça İnar daha sonraları Nubadig olarak bilinmektedir.[282] Fakat onun LAMA adını alması muhtemelen Akadca metinlerde geçen Tanrıça *Lamaššu* ile gerçekleşmiştir. [283] Çünkü bu isimlendirme daha sonra koruyucu tanrının LAMA adında anılmasıyla sonuçlanmış olabilir. Fakat bunun dışında da tarihte ve özellikle Hititlere yakın bölgelerde adı geçen eril koruyucu tanrılar bulunmaktadır. Bu tanrılara belki de Tanrıça *Lamaššu* ile ilişkili olarak "Koruyucu/kalkan/zırh LAMA" adı veriliyordu. Bu tanrıların bilinen Hattice isimleri

[281] Bkz. Resim 15, 19, 24.

[282] Taracha, 2009: 57–94.

[283] Karasu, 2007: 185.

şunlardır: Karzi, Hapantali(ya), Zithariya. Asur ticaret kolonileri çağı metinlerinde geçen diğer bir isim ise Habatali'dir.[284]

Burada konumuzu teşkil eden Yazılıkaya'da tanrı LAMA'nın betimi şu şekildedir: Önünde bir boynuz bulunan külah biçimli şapkası üzerinde dikey çizgiler vardır. Figürün yüz hatlarında burnu ve kulakları, halka küpesi belirgindir. Elleri öne doğru uzanmış ve sağ dirseğinin arkasında bir tutam saçı görünmektedir. Beli kalın kemerli, dizlerine kadar inen bir etek giymektedir ve ayaklarında burnu yukarı kalkık ayakkabıları vardır. Omzunda bir orak,[285] önünde tanrı hiyeroglifi ve altında geyik boynuzuna benzer bir simge bulunan figürün kim olduğu tam tespit edilemese de bir "Koruyucu" tanrı olduğu sanılmaktadır. Yine de önündeki hiyerogliflerde "Stag god" işareti okunabilmektedir.[286]

Laroche tanrının Hititçe ideogramını ^{D}LAMA[287] şeklinde vermektedir. Laroche'nin okuduğu bu ideogramda ok ve yay Koruyucu Tanrı'nın simgesidir[288] ve bu sayede figürün bir koruyucu tanrıya ait olduğu olasılığını güçlenmektedir**.** Tanrı

[284] Güterbock, 1950: 92.

[285] Seeher, 2006: 153.

[286] Cimok, 2008: 124.

[287] Laroche, 1952: 121.

[288] Darga, 2002: 109.

LAMA metinlerde Geyik Tanrı olarak da tercüme edilmektedir.[289] Karatepe yazıtlarında geyik ya da geyik boynuzu gibi çatallı bir boynuzu olan bir hayvandan bahsedilir. 'Koruyucu tanrı' Hatti'de boynuzlu bir hayvan üzerinde durur. Bu hayvan hiyoroglifte ^{D}LAMA şeklinde gösterilir. Hititlerin ^{D}LAMA'sı Doğu Sâmî'nin Rešep'ine dayanır. Özellikle Rešep ile "koruyucu tanrı" aynı anlamdadır. Kesinlikle Rešep'tir denilemez belki ama ona dayandığı kesindir.[290]

Hurri ve Luvi bölgesindeki koruyucu tanrıların bazıları, genellikle silahlarıyla resmedilmiş ve bu bölgedeki LAMA tanrıları birçok guruba ayrılmıştır. Ritüellerde LAMA tanrılarının, kral ve kraliçeye karşı sorumlulukları belirtilmiş ve tanrıların görevleri arasında beden, uzuv, hisler ve yetenek şeklinde taksimat yapılmıştır. Bu taksimata bağlı olarak Kraliyet aktiviteleri hususunda, hangi tanrının neyden sorumlu olduğu da belirlenmiştir. Çoğu zaman Hurri ritüellerde koruyucu tanrılara soyut vasıflar yüklenmiş ve neşe, anlayış, sağlık gibi vasıfları taşıyan diğer tanrılarla bir tutulmuşlardır. LAMA tanrıları arasında, ***kurša*** nesnesi koruyucu tanrı simgesine yani figürüne dayandırılarak, ibadet edilen bir tanrı grubu oluşturulmuştur. [291]

LAMA Hititçede dişi tanrılar için de kullanılmıştır. Yani hem koruyucu tanrılar hem de diğer tanrılar için isim olarak bilinenlerin, aslında aynı tanrıların

[289] Güterbock, 1950: 92.

[290] Barre, 1978: 466.

[291] Popko, 1995: 111.

çeşitli versiyonlarına verilmiş birer sıfat olduğu da düşünülebilir. Ištar ve Ištarların tamamı, Telipinu ve tüm Telipinular denmesi bunu kanıtlar niteliktedir. Aşağıdaki metin bu durum için iyi bir örnek teşkil etmektedir: "*Koruyucu Tanrı (LAMMA), Hatti'nin [Koruyucu Tanrısı], tüm Koruyucu Tanrılar, Ištar, Efendinin topraklarının Ištar'ı, Samuha'nın Ištar'ı, tüm Ištarlar, Telipinu, tüm Telipinular, savaş tanrısı (ZABABA),tüm savaş tanrıları"(*KUB XLVIII 111 11–14)[292]

"… ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası (kendi kendine) oturdu, ve Harpiša'da Halmašuitt de aynısını yaptı, ve Maliluha'da Hatepi(nu) da aynısını yaptı, Karahna'da ^{D}*LAMA'da aynısını yaptı…"*(KUB XXX 29 10-14) [293]

Hitit ülkesinde her kralın bir koruyucu tanrısı olduğu için tüm koruyucu tanrılar bir krala dayandırılır. Her şehrin bir koruyucu tanrısı olduğuna ilişkin bir ritüel metninde geçen şehirlerin koruyucu tanrıları şu şekilde sıralanmıştır: "*Takarmu ekmeğini bölerler ve onu Zapatiškuua şehri koruyucu Tanrısı'nın* ^{KUŠ}*kurša'sı için koyarlar…Hatti şehri koruyucu tanrısı için içerler….Tatahšuna şehri Koruyucu Tanrısı ve Tašhapuna şehri Koruyucu Tanrısı için içerler….ve Hatenzuu'a şehri Koruyucu Tanrısı için ayakta içerler. ..Sonradan Zapatiškuua şehri Koruyucu Tanrısı için ayakta içerler."* (KUB LV 43 IV 6–26) [294]

[292] Singer, 2002: 67.

[293] Beckman,1983: 23.

[294] Karauğuz, 2006: 60–62.

Emirgazi yazıtlarında Geyik Tanrı ifadesi birkaç defa şöyle geçmektedir: "*fakat bu stellere zarar verecek ya da onları TANA yapmayacak kral onun için Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Göğün Fırtına Tanrısı, Geyik Tanrı, Dağ-Masası Tanrısı, ve tanrı TARZANU fakat bu stelleri sabit tutturmayacak ve onları mahvettirmeyecek kralı Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Göğün Fırtına Tanrısı, Geyik Tanrı, Dağ Masası Tanrısı ve ..tanrı tamamen ölçü içinde tutacak. Ve dağ masası (üzerine) A.CERVUS koyacak olan (O) O…VİTELLUS.285 olup olmadığı, Ben/Benim Güneşim (Majestem), Büyük Kral, Labarna, Tuthaliia [ ]tam yerine onu ver. Bana HASA vermeyecek olan (O), ona Geyik Tanrısı, Dağ Masası Tanrısı (ve) tanrı bana HASA veren (O), Geyik Tanrısı, Dağ Masası Tanrısı ve [ ] tanrı bolluk ve ANARSUHA içinde onun önünde koştu. "* (Emirgazi Yazıtları, Sunak X:1–2-XI, Envanter No: 7782) [295]

"*Zuliya Nehri, Nehrin Koruyucu Tanrısı*" (KUB II 8 öy. 23)[296]

Hititlerde Koruyucu Tanrılar kendilerine özel ritüelleri ve sunakları bulunan tanrılar arasında yer almaktadır. Koruyucu Tanrı'ya mücevherler sunulduğunu anlatan bir metin ifadesi şöyledir: "*Karahna şehri Koruyucu Tanrısına gümüş ve altın sayılmıştır, onun tapınağının içi kuyumcu ve mühürcü/mühürtaşı kazıyıcısı tarafından düzenlenmiştir*." (KUB XXXVIII 12 öy. I 1–2)[297]

[295] Hawkins, 1995: 88–89; Karauğuz, 2001: 78.

[296] Badali, 1991: 66.

[297] Darga, 1973: 13; Savaş, 2006: 86.

Özel ritüellerde tanrılara mücevher gibi kıymetli eşyaların sunulması, o tanrıya verilen önemin göstergesi olmakla birlikte tanrıların zengin olmaları ve sahip oldukları bu zenginlikle insanlara cömertçe ihsanlarda bulunmaları düşüncesi taşındığı kanısına varılabilir.

a.10) 33 Numaralı Figür: Savaş Tanrısı Aštabi[298]

33 numaralı figüre ait Á-ša-tá-pi[299] ifadesi ve kesin olan iki hece, -ta-pi'nin[300] yanı sıra bu figürün Yazılıkaya'da tanrılar sırasındaki konumundan dolayı Laroche onun Hurri panteonunun savaş tanrısı Aštabi ile özdeşleştirilmesini önermiştir.[301] Aštabi, Mezopotamyalı savaş tanrısı ^{D}ZA.BA.BA ve Tanrı Ninurta ile eşittir.[302] Aštabi Yazılıkaya'da olduğu gibi, politik antlaşmaların yemin listelerinde, ^{D}LAMA=Kırların koruyucu tanrısından sonra "Kalkanın koruyucu tanrısı (CTH 51,52)" olarak sayılmaktadır.[303]

[298] Bkz. Resim 15, 19, 25.

[299] Masson, 1981: 21.

[300] Bittel, 1931: 174.

[301] Güterbock, 1952: 174.

[302] Darga, 2002: 39.

[303] Darga, 2002: 40.

Yazılıkaya'daki betiminde Aštabi üzerinde dikey çizgiler, önünde bir boynuz bulunan külah biçimli şapkası vardır. Göz, burun, ağız, kulak ve küpe detayları belirgindir. Bir elinde orak tutmakta ve orak omzuna yaslanmış şekilde durmaktadır. Diğer eli ise kaya yüzeyinin tahrip olması nedeniyle görünmemektedir.[304] Üzerinde beli kalın kemerli kısa eteği ve ayağında çarık biçimli ayakkabısı bulunmaktadır. Önündeki figürlerden tanrı ideogramı tam olarak seçilmektedir.

a.11) 34 Numaralı Figür: Gökyüzünün Güneş Tanrısı Ištanu[305]

Hatti kökenli bir tanrı olan Gökyüzünün Güneş Tanrısı ve tanrılaştırılmış kral figürü[306] Ištanu kabartmasıdır. Laroche, Ištanu için ^{D}UTU^{ŠI}, My Sun,/Mon Soleil, Majesty[307] isimleri ile ^{D}UTU AN=Šimegi ideogramlarını kullanmıştır.[308] Šimegi hem dişi hem de erkek karakteri ile bilinmektedir ve bu özelliğiyle Hititlere Ištanu olarak geçmiştir. Akadlarda da tapınılan Güneş Tanrısı,[309] Babil'in Šamaš'ı ile

[304] Seeher, 2006: 153.

[305] Bkz. Resim 26, 27, 28.

[306] Akurgal, 2003: 453.

[307] Laroche, 1960: 99–100.

[308] Laroche, 1952: 121.

[309] Eski Arabistan tanrıçası 'Lât' "ilahe" anlamına gelmekte olup, belli bir mabudun bizzat Araplara göre, güneşin asıl ismi olmuştur. Arap "güneş tanrıçası"dır. (İslam Ansiklopedisi, "Lât" maddesi, c.7:19.)

özdeşleştirilmektedir. İki tanrı için benzer ilahiler söylenmesinden Akadların, Babil'den aldıkları ilahileri söyledikleri sonucuna ulaşılmaktadır. [310]

Yazılıkaya'da Güneş Tanrısı Ištanu, elinin üzerinde köşeli çizilmiş bir tanrı işareti, başının üzerinde bir Kanatlı Güneş Kursu (AŠ.ME/šittar)[311] taşımakta ve

[310] Güterbock, 1950: 91.

[311][311][311] Köken itibariyle Mısır asıllı Kanatlı Güneş Kursu, Orta Doğu'ya ilk defa Suriye yoluyla girmiştir. İlk tasvirlerine M.Ö. XVII. yüzyılda, Açana VII. Katında bir silindir mührü ve Louvre Müzesi'ndeki "Tuba Kralı Sumirapa"nın Suriye asıllı mühründe rastlanır. Bu tarihten sonra Suriye kanalıyla, kuzey-doğuda Hurri-Mitannisi'ne, kuzeyde Anadolu'ya ve doğuda Asur'a dağıldığı görülür. M.Ö. XVI. yüzyıl başında Anadolu'da "^{D}UTU^{ŠI}" olarak ilk defa I. Hattušili'nin iki dildeki yazıtında karşılaşıldığı halde, aslen gerek Hitit hiyeroglif sistemi içinde, gerekse bezek olarak, özellikle I. Šuppiluliuma devrinde kullanılmıştır. Ondan önce bir tek Arnuvanda'nın mührü üstünde bulunmuştur. Kanatlı kursa politik anlam katan kişi Kral I. Šuppiluliuma olmuştur. Kanatlı kursun rolü hem simgesel, hem de kral işareti olduğu için siyasaldır. En açık ifadeyle 'güneş' ve 'kral' arasındaki bağdaşma 'tapma' ve 'siyasal' arasındaki bağdaşmaya eşittir.(Bağana, 1967: 163) "Kanatlı Güneş Kursu" Eski Mısır'da tanrı ikonografisinin temel bir parçası olarak Horus'un simgesiydi. Mısır'dan sonra Anadolu'da da yerel bir simge olarak kullanıldı. İlk kez eski Asur'da Akamenid döneminin sonuna kadar kesintisiz olarak kullanılmış, aynı zamanlarda Anadolu'da da görülmüştür. İlk örneklerden biri Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait Konya-Karahöyük'te bulunan silindir bir mühürdür. Hititler simgeyi mühür, figür, levha (plaka), heykel, balta gibi pek çok obje üzerinde kullanmışlardır.

Güneş kursunun Mısır'ın kullandığı kanatlı güneş kursuna benzemekle birlikte ondan ayrılan bazı farklılıkları vardır. Kurs, Hititlerde güç ve otoritenin simgesidir. Bu anlayışı metinlerde geçen "yeryüzü, gökyüzü ve insanlar/askerlerin tamamı Gökyüzü tanrısına aittir" sözlerinden anlaşılır.(Ensert, 2002: 294–295 ve bkz. Ensert,2005) En zengin güneş kurslarının Alacahöyük Eski Tunç Çağı sonuna ait kral mezarlarında bulunmuş olmasına dayanılarak, Arinna kenti Alacaöyük ile özdeşleştirilmektedir. (Erkut; 1992: 165) Alacahöyük'ten sonra Horoztepe de güneş kurslarının bulunduğu önemli merkezlerden biridir. Bu durum, Güneş Kurslarının Alacahöyük'e özgü bir kültür olmadığının ve bu kültürün Orta Anadolu'nun kuzeyine doğru yayıldığının göstergesidir. Çivi yazılı belgelerde, güneş kursunun kült eşyası olarak da kullanıldığı görülür. Kurs Siyah demir, altın, tunç ve bakır gibi madenler ile lacivert taşından üretildikleri bilinmektedir. Ayrıca kurslar, Arinna'nın Güneş Tanrıçasını ifade ettiği gibi (Erkut; 1992: 165)Mezulla, Pirinkir ve Daliya Dağ Tanrısı'nı da temsil etmektedir. Bu bilgiler ışığında Hititlerin güneş kurslarını mezarların dışında da kullandıklarını ve Eski Tunç Çağı güneş kurslarından farklı bir işlevi olduğu ortaya çıkmaktadır. (Baltacıoğlu, 2006, s.131) Güneş Kursu çivi yazılı belgelerde şu şekilde ifade edilmektedir: "*Kahin Arinna kentinin sekiz adet Güneş Tanrıçasını ibadet salonuna getirir. (Bunlardan) üçü heykel, beşi güneş kursudur. İçlerinden üç büyük güneş kursu arkaya yerleştirilmiştir(?). sonra ma(saları koyarlar. Onun üzerine de [Güneş Tanrıçalarını] koyarlar ve [Arinna] kentinin Güneş Tanrıçalarını yağlarlar []ve onları masalarına tekrar [koyarlar"* (KUB XXV 14 Öy. I 10–12) (Erkut; 1992: 165) Güneş kursu Asurlular tarafından Asur tanrılarının bir simgesi olarak kabul edilir. Bunu, bir Asur mektubunda geçen aşağıdaki ifadeden anlıyoruz: "*Düşman*

burada dişi bir tanrı yani gökyüzünün güneş tanrıçası olarak tasvir edilmektedir. Bunun aksine ataerkil İndo-Avrupalılarda ise figür erkek bir tanrıyı sembolize eder şekilde yani Gökyüzünün Güneş Tanrısı olarak görülmektedir. Figürün üzerinde papaz kıyafetini andırır bir kostüm olup, sağ elinde bir lituus[312] (kalmuš)[313] kabzası tutmaktadır. Başında bere biçiminde bir şapka, burnu hafif belirgin, kulakları ise nettir. Sol eli ileri doğru uzanmıştır ve üzerindeki üç hiyerogliften en üstteki onun kim olduğunu sembolize eden tanrı hiyeroglifidir. Sağ koltuk altından belinde bir silah taşıdığı, silahın baş kısmının biraz görülmesiyle anlaşılmakta ve sağ dirseğinin altından ayağına kadar bir asa uzanmaktadır. Figürün altındaki Güneş.Gök yazısı Gökyüzünün Güneş Tanrısı'nı ifade etmektedir.[314] Figürün yüksekliği 0,85'm'dir[315]

Güterbock bu tanrının bir Güneş Tanrısı mı yoksa bir kral mı olduğu sorusunu ortaya atar. İkonografik olarak o, bir Hitit Güneş tanrısıdır ya da öldükten

---

Asur topraklarına gizlice girdi ve Asur'un kalbi ve hançeri olan altın güneş kursunu çaldı" (Buren, 1945: 89)

[312] Lituus: Ucu kıvrık eğri bir asadır. Lituus'un, Latince'de üç farklı kelime anlamı vardır: Uğurlu, çubuk ve trompet. Mecazi anlamda ise işi düzenleyen, sinyal veren demektir. Yunanca kaygan taş, keten, mihrap, sadelik, istemek, dua etmek ve yalvarmak anlamları da vardır. Hitit yazılı belgelerindeki kral asası ^{GIŠ}Kalmus ve tanrı asası ^{GIŠ}Pa tasvirlerdeki lituuslara karşılık gelmektedir. Lituuslar, Hititler'de hem tanrılar, hem de krallar tarafından taşınmıştır. (Coşkun, 2007:3.)

[313] Akurgal, 2003: 453.

[314] Masson, 1981: 65.

[315] Seeher, 2011: 57.

sonra tanrı olan bir kraldır. Tanrının ismi hiyeroglifte başında güneş kursu, elinin üzerinde ise bir ay figürü ile görülmekle birlikte, "Güneşim" ya da "Gökyüzünün Güneş Tanrısı " olarak da okunur. Bu konu hakkında son olarak Güterbock, "tanrı mı kral mı ayrımını başındaki güneş kursundan yapabiliriz" demektedir.[316] Belki de Güneş Tanrısı ile kral tasvirleri arasında kıyafet bakımından görülen uygunluk, zaten "güneşim" unvanını taşıyan kralın güneş tanrısı tarafından giyilen kıyafetin aynını giymesi ile izah edilebilir.[317] Başında kanatlı güneş kursu bulunan tasvir, Yazılıkaya dışında Malatya'da da bulunmaktadır. Bunlara yakın tasvirlerden biri de Metropolitan Museum'daki bir silindir mühre aittir. Bu mühürde yüzleri birbirine doğru çevrilmiş iki şahıs vardır; öncelikle bir tapınma ritüelinin karşısında olduğumuzu düşünsek de, her ikisinin de tanrı tasviri olması muhtemeldir. Tell Ahmar'daki figürde, kanatlı güneş tanrının başına oturmamakta, tasvirin üst kısmındaki boşlukta durmaktadır. Kargamış'taki bir kabartmada, kurs tanrının başına bitişik durmaktadır. Maraş civarındaki Hacıbebek'te güneş kursu doğrudan doğruya tanrının başının üstünde bulunmaktadır.[318]

Güneş Tanrısı Ištanu, çivi yazılı metinlerde, "adaletin koruyucusu, efendisi, aydınlığın kaynağı, mazlumların babası, insanlığın çobanı" gibi pek çok vasıfla anılmaktadır. Aşağıda tercümesi yapılan çivi yazılı metnin Ištanu'ya yapılan bir methiye ve dua olduğu tahmin edilmektedir. Ištanu'ya pek çok güzel hasletler yüklenerek, ona "kudretli kral" hitabıyla seslenilmiştir. Son metinde ise "hayat ve

[316] Ensert, 1995: 293.

[317] Güterbock, 1942: 276.

[318] Güterbock, 1942: 277–278.

hastalık veren tanrı" denilerek, muhtemelen yaşam ve ölümün tanrısı yakıştırması yapılmış ve dua, tanrının gazabından korunmak için ondan merhamet istenerek bitirilmiştir: *"Yüce Ištanu, Efendim, Kıyamet (karar) gününün adil Tanrısı, Göklerin ve yerin kralı!"… Sana sevgili tek insan ve sensin onun kazanmasına müsaade eden, Yüce Ištanu, Ningal'in tam olarak yetişkin oğlu!..*

Gökyüzünün ve yeryüzünün, evreninde sen, Ištanu, aydınlığın kaynağısın. Yüce Ištanu, kudretli kral, Ningal'in oğlu! Sen koydun arzın örf ve kanunlarını, Yüce Ištanu, kudretli kral! Tanrılar arasında sensin varolan (sabit) (farklı. Dünya üzerinde, sen, Ištanu, sabit bir tanrısın). Yüce Ištanu, kudretli kral! Tanrılar arasında sensin varolan (sabit). Dünya üzerinde, sen, Ištanu, sabit bir tanrısın. Güçlü bir hükümranlık sana verilir (Ištanu) Hükümranlığın adil tanrısı sensin, bütün karanlık diyarların anası be babası sensin. Aziz Ištanu, Yüce kral! Senin atan Enlil memleketin dört bir diyarını senin ellerine koydu. Adaletin efendisi sensin. Ve hükmün mekânında sana yorucu gelecek bir şey yoktur. Aynı zamanda önceki tarılar arasında sen, Ištanu, yücesin, kudretlisin. Sen, (Ištanu) tanrıların kurbanlarını sunarsın(ayarlarsın) Ve sen önceki tanrıların paylarını da sunarsın(ayarlarsın).Göklerin kapısını senin için açarlar, Ištanu, Ve sen kudretli Ištanu, göklerin kapılarından geçtin.

Gökyüzü tanrıları sana tazim ediyorlar (Ištanu) Ve yeryüzü tanrıları sana tazim ediyorlar. Ištanu, sen her ne söylediysen, tanrılar seni reddediyorlar (Ištanu) Sen, Ištanu, mazlumların ve yalnızların (ve mahzunların) anası ve babasısın. Sen, Ištanu, yalnız ve mazlum şahısların isteklerini yerine getiriyorsun.

Sabah, Ištanu (Güneş) göklerde yükseldiği zaman, senin aydınlığın Ištanu, tüm alçaktaki ve yüksekteki memleketlere (topraklara) ulaşır." (KUB XXXI 128 1–39) [319]

"Sen, Ištanu, hepimizin çobanısın ve senin mesajın herkese hoş gelir. Bana kızgın olan ve beni reddeden tanrı, beni tekrar dikkate alsın ve bana hayat versin!(yaşatsın.)Bana bu hastalığı veren tanrı. Bana tekrar merhamet göstersin!" (KUB XXX 10 ay. 1–4 61–68)[320]

Güneş Tanrısına yapılan bir başka dua metni de şöyledir: "*Ey Göklerin Güneş Tanrısı, Efendim, İnsanlığın Çobanı! Sen Ey Göklerin Güneş Tanrısı, denizden doğdun ve göğe yükseldin. Ey Göklerin Güneş Tanrısı, her gün insanı, köpeği, domuzu, vahşi hayvanları sen yargılıyorsun!"* (KUB XXX 14 40–42) [321]

Ištanu'nun adaletin, kâinatın efendisi olduğu çivi yazılı metinlerde sık sık belirtilmiştir: "*Ey Güneş Tanrısı, Efendim, Yargının gerçek efendisi, Evrenin Kralı, toprakları hep sen yönet. Zaferi sadece sen bahşet. Adil olan sadece sensin, sadece sen hep merhametlisin, yardım dualarına sadece sen cevap verirsin." (*Güneş Tanrısı'na Duaya Giriş, CTH 372) [322]

[319] Güterbock, 1958: 239–240.

[320] Güterbock, 1958: 243.

[321] Bryce, 2002: 157.

[322] Bryce, 2002: 156.

Bir metinde Güneş Tanrısı Ištanu'nun Ningal ile bir akrabalık bağı olduğunu şu şekilde geçmektedir. "*Ey Güneş Tanrısı, büyük kral, Ningal'in oğlu, Sen kanunları ve gelenekleri düzenlersin.*(KBo XXXIV 22 1–3)[323]

Bütün bunlardan Ištanu'nun Hitit ülkesinde tapınılan diğer tanrılardan farklı ve özel konumda olduğu ortaya çıkmaktadır. O başındaki güneş kursu ile tıpkı Güneş'in gökyüzünde hâkimiyet kuruşu gibi kralın da yeryüzünde hakimiyet kurmasını simgelemektedir. Bu bakımdan antik çağlardaki diğer toplumlar gibi Hititler de bir tarım toplumu olarak güneşe özel bir önem vermiş ve onu ilah olmaya belki de en layık bir doğa unsuru olarak görmüştür. Bu özelliğini belirtmek için de güneş tanrısı olarak resmettiği tanrının başına özel bir işaret koyma ve onu bu şekilde kutsama ihtiyacı hissetmiştir. Kral hiyerogliflerinin üzerinde aynı simgeyi kullanması ise nasıl ki kral yaşarken ülkenin hâkimi, siyasi otoritenin başı ise, öldükten sonra da tanrılar âleminde aynı üstünlüğü koruyarak yaşaması anlayışındandır şeklinde yoruma açık görülmektedir.

a.12) 35 Numaralı Figür: Ay Tanrısı[324]

Laroche 35 numaralı figürü ^{D}LUNE=Kušuh şeklinde okumaktadır.[325] ***Kušuh***, Ugarit'te yeminin efendisidir. Hitit ve Hurri metinlerinde Ay Tanrısı anlamında

[323] Singer, 2002: 33.

[324] Bkz. Resim 29, 30, 31.

kullanılmaktadır. Bu metinlerde Ay Tanrısı'na ait diğer bir kullanım da *Umbu*'dur. Ayrıca Ay Tanrısı Luvice'de *Anma* şeklinde ifade edilmektedir. [326]

Ay Tanrısı'nın Yazılıkaya'daki kabartmasında önünde yazılı olan hiyerogliften onun "Ay Tanrısı"[327] olduğu anlaşılmaktadır. Yüksekliği 0,81 m olan[328] figürün uzun sakalı, burun, kulak ve küpe detayları belirgindir. İki kolu dirsekten bükülüdür ve elleri öne doğru uzatılmış, parmakları ise ileriyi gösterir şekildedir. Omuzlarından yukarı doğru iki kanadı, ensesinden dirseğine kadar inen saçı vardır. Sol kolundan ayağına kadar inen asası görülmektedir. Beli kemerli eteği bir bacağında dize kadar iken diğer bacağında yere kadar uzanmaktadır. Diğer figürlerde olduğu gibi çarık biçimli ayakkabıları da belirgindir.[329] Külah biçimli şapkasında büyük hilal şekli görülür. Bu hilal biçimli hiyeroglif, daha sonraki hiyeroglif kitabelerinde tanrı adı olarak çok kere bazı araştırıcıların *Harana* (yahut buna benzer) şeklinde okudukları bir şehir adıyla birlikte geçmektedir. Bundan dolayı bu figür meşhur Harran Ay Tanrısı ile ilişkilendirilmektedir.[330] Malatya ve Yazılıkaya

---

[325] Laroche, 1952: 121; Otten, 1959: 25.

[326] Haas, 1994: 373.

[327] Laroche, 1952: 117.

[328] Seeher, 2011: 58.

[329] Cimok, 2008: 125.

[330] Güterbock, 1942: 275.

kabartmalarında Ay Tanrısı'nın, Güneş Tanrısı'nın önünde yürümesi, Ay Tanrısı'na 'Güneş Tanrısı'nın babasıdır' diyen Babilonya görüşüne uygun düşmektedir.[331]

Ay, Halep'te Amurru Kralı'nın 'koruyucu tanrısı', 'liderimin tanrısı' ve 'şahsımın tanrısı' olarak vasıflandırılmıştır. Eski doğu düşüncesine göre ise med-cezir'in 'hamileliği, doğumu, hayatı, büyümeyi, gelişmeyi ve ölümü' etkilemesi nedeniyle Ay önemli bir tanrı olmuştur. Buna rağmen kült evinde ve aile içi ibadetlerde kesin ve sabit bir yeri bulunmamaktadır. Fakat diğer yandan göçebelerin gece yürüyüşlerinde Ay'ın vazgeçilmez bir rehber olmasından dolayı Ay'a ibadet, göçebeler için önemli ritüellerden biri haline gelmiştir. [332]

Dönem itibariyle Ay Tapınağı'nın iki önemli merkezi vardır. Bunlardan ilki Güney Mezopotamya'daki Ur kentidir. Ay tapınağının diğer bir merkezi ise 'sevincin ikametgahı' (šubat hidati) anlamına gelen, E.HUL.HUL şeklinde yazılan, ve Urfa'nın 40 km güney doğusundaki Harran-Kuzina olmalıdır. Ay tanrısı inancının Tarhuntaššа'ya doğru yayılma olasılığı bu tezi güçlendirmektedir. [333] Harran'ın Ay Tanrısı ifadesinin geçtiği metin şu şekildedir: *"...Dicle ve Fırat, gök ve yer, rüzgârlar*

[331] Güterbock, 1942: 276.

[332] Haas, 1994: 373.

[333] Haas, 1994: 373.

(ve) bulutlar, göğün ve yerin efendisi Tešup, Ay Tanrısı Kušuh, Güneş Tanrısı Šimigi, göğün ve yerin efendisi, Harran'ın Ay Tanrısı…"[334]

Hitit devlet Panteonunda ise I.Šuppiluliuma zamanından beri Ay Tanrısı (*Kušuh, Umbu*) ve eşleri Ningal ve Išhara büyük yemin tanrıları olarak anılmışlardır. Bu sebeple *Umbu*'nun askeri ve ordusu için yapılan yemin ritüellerinde genellikle Išhara ve Šarrumma çağrılmıştır. Aynı şekilde IV. Tudhaliya'nın antlaşmasındaki yemin tanrıları listesinde Tarhuntašša'dan Kurunta ile Ay Tanrısı, yeminin kralı olarak birlikte anılırken, Ningal de yeminin kraliçesi Išhara ile birlikte anılmaktadır. Yine Šuppiluliuma'yla Šattiwaza'nın siyasi antlaşmalarındaki yemin tanrıları listesinde Harran'ın Ay Tanrıçası, Güneş ve Ay Tanrıçası'nın yanında ayrı ayrı listelenmesi bu konudaki bir diğer örnektir.

Hitit ülkesinde Ay Tanrısı'na yapılan sunular ve onun isimlendirmeleri konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Kurban listelerinde ayın sekiz farklı sıfatından bahsedilerek her bir sıfatına bir koyun kurban edilirdi. 'Ay, göğün kralı', 'göğün ayı' ve 'istek gerçekleştirmenin ayı' bu sıfatlardandır.[335] Bu farklı sıfat ve isimlendirmeler belki de Ay Tanrısı'nın her biri farklı özelliğine ve niteliğine işaret eden yönlerine atıf yapmaktadır.

[334] Alp, 2002: 95.

[335] Haas, 1994: 373.

Yer altı tanrılarına hitap edilen Hitit yemin törenlerinde, ‘göğün ve yerin Memesarti’, ‘at tanrısı Išhara’, ‘yeminin, lanetin ve ölümün tanrıları’ aracılığıyla yer altı dünyasındaki evin kirleri lanetlenir, kovulur. [336] Ay Tanrısı için kullanılan bu sıfatların kullanıldığı bir metin şöyledir: *“Ve der ki: ‘Gökyüzünün ve yeryüzünün Memaršartisi! Ay Tanrısı, Išhara, tanrı yemini, lanetleme ve ölümün tanrıları!..”*(KBo XXIX 213 ay. IV 9–10) [337]

Ay Tanrısı ve gök gürültüsü Hatti-Hitit iki dilde gökten düşen ayla ilişkilendirilirdi.[338] Yine Eski Çağ toplumlarında Ay Tanrısı’nın kutsal hayvanı diğer birçok tanrıda görüldüğü gibi aslandır. Yemin ve kurban törenlerinin yanı sıra festivallerde Ay Tanrısı’na rastlanmaktadır. Bu festivallerden biri ‘Gök gürültüsü festivaliydi ve bu festivalin bir bölümü Ay Tanrısı için yapılırdı. [339]

Ay Tanrısı için bir Ay Tanrısı bayramı kutlandığı çivi yazılı metinlerde şu şekilde ifade edilmektedir: *“Ay Tanrısı’nın bayramı için yıkandıkları zaman kral (da) yıkanır. Kral yıkanma evinden geldiği zaman gök gürlerse ve eğer Fırtına Tanrısı’nın rahibini henüz içeriye (tapınağa) bırakmazlarsa, (o zaman) Ay Bayramını bir tarafa bırakırlar (yani kutlamazlar) ve sadece gök gürlemesi bayramını kutlarlar. Fırtına Tanrısı’nın rahibi eğer önceden içeri bırakılmışsa Ay*

[336] Haas, 1994: 374.

[337] Murat, 2010: 536.

[338] Haas, 1994: 375.

[339] Güterbock, 1950: 91.

*Tanrısı'nın bayramı (ve) gök gürlemesi bayramı[karış]tırırlar ve onlar birlikte olur (kutlanır).(*KUB XXXII 135 1–6) [340]

Ay tanrısı, metinlerde yeminin, ölümün ve lanetlemenin tanrıları arasında anılmaktadır. Konuya uygun bazı örnek metinler şu şekildedir.

"…ve onu yeminin tanrıları (Tanrıça Išhara ve Ay Tanrısı) onu korkunç biçimde lanetlesinler ve onun atları, küçük ve büyük baş hayvanları için hiçbir otlak yetişmesin.(KBo VI 34 ay. III 11-17)

…Fakat içindeki dölü/ çocuğu [ona] Išhara[Ay Tanrısı… yakalasın] ve onu yesinler!" (KBo VI 34 ay. III 22-23) [341]

Ay Tanrısı Eski Çağ toplumlarının hemen hepsinde farklı isimlendirmelerde de olsa bulunan bir tanrı figürüdür. Hatta ay tapımına ilişkin bilgiler birçok dinî metinde de bulunmaktadır. Özellikle Güneş Tanrısı kültü ile birlikte düşünüldüğünde, Eski Çağ toplumlarının gök cisimlerini tanrılaştırma eğilimlerini açıkça ortaya koyan bir kült niteliği taşıdığı da söylenebilir. Gündüz için güneşi tanrı seçen bir toplumun geceye bir ilah belirlerken ayı seçmesi olağan görülmektedir. Öyle ki aydınlatma araçlarının olmadığı bir çağda sadece ay ışığı ile gece etrafı görebilen insanların ayı kutsayıp ona ibadet etmeleri doğal bir durum olsa gerektir.

[340] Gavaz, 2011: 149.

[341] Oettinger, 1976: 14–15.

a.13) 36 ve 37 Numaralı Figürler: Ninatta ve Kulitta[342]

Kader ve doğum tanrıçaları olarak bilinen Ninatta ve Kulitta'nın Sümerogramı DINGIR.MAH^{MEŠ} dir. Anlamı "Güçlü Tanrıçalar" olarak da bilinir. Tekil olan DINGIR kelimesine Hititçede ana tanrıçaya *Hannah Anna* isminden dolayı MAH eki gelmektedir.[343]

Yazılıkaya'daki figürlerinin önünde tanrı hiyeroglifi bulunmayan Hurri kökenli Ninatta ve Kulitta, kask ya da bere gibi yarım küre biçiminde farklı başlıkları ile dikkat çekmektedir.[344] Belden kemerli, pilili uzun etekleri yere kadar uzanır, ayakları görünmez, sağ elleri yüzlerine doğru yukarı kalkıktır. Hiyerogliflerde muhtemelen bir ayna ya da merhem kabı[345] taşıyan figürlerin baş taraflarının zarar gördüğü ve tekrar oyulduğu tahmin edilmektedir. Erkek tanrıların tören alayı içerisinde tek kadın figür Ninnatta ve Kulitta' dır. Bu sebeple bu tanrıça figürlerinin sonradan buraya eklenmiş olabileceği tahmin edilmektedir.[346] Bu kabartmalarda

[342] Bkz. Resim 32, 33, 34.

[343] Haas, 1994: 373.

[344] Darga, 1999: 158.

[345] Seeher, 2006: 153.

[346] Cimok, 2008: 129.

orijinal yüzey kısmen iyi korunmakla birlikte[347] altyazıları "Dal" ve "Çalı" şeklinde okunmaktadır.[348] Figür yüksekliği 0,76 m'dir.[349]

Ninantta ve Kulitta Mezopotamya'daki Tanrıça Nintu'ya eşittir. Hitit tanrıçası KUnustalla $MAH^{MEŠ}$'i karşılar. Hurri'de "kader ve ebe tanrıçalar" olarak anılırlar. Hitit–Hatti kurban listelerinde Ninatta ve Kulitta gibi birbirini takip eden başka ikili tanrılar ve tanrıçalar vardır.[350] İkili tanrı/tanrıça anlayışı Eski Çağ toplumlarının birçoğunda görülmektedir. Bu duruma, Hudena ve Hudellura, Išharave Allani, Umbu ve Nikkal gibi tanrıçalar örnek gösterilebilir. Hatti'de kader tanrıçaları Karadeniz sahillerindeki yer altı tanrıçaları Eštuštaya ve Papaya'dır. İkili tanrıçalar ve bunlarla ilişkilendirilen kader inanışına dair farklı Eski Çağ toplumlarda birçok örnek mevcuttur. Örneğin kader, Hesiodos'ta kralın yaşamı ile bir kadının elinde ip eğirme işi ile karşılaştırılır.[351]

Hitit metinlerinde Ninatta ve Kulitta iyi bilinen tanrıçalar arasında yer alır. Çok sayıda antlaşma ve ritüel metinlerinde isimleri geçmektedir. İnsanlar büyük tanrılara yakarırken bu iki tanrının da ismini onlarla birlikte anmışlardır.

[347] Seher, 2006: 153.

[348] Masson, 1981: 17.

[349] Seeher, 2011: 58.

[350] Caquot, 1979: 81.

[351] Haas, 1994: 373.

Yazılıkaya'da olduğu gibi metinlerde de isimleri genellikle Šaušga (Ištar)'dan sonra geçer ve onlar, dişi/erkek şekilde bilinen ve her şeye kâdir Šaušga veya Aštarte-Aphrodite'in müzisyenleri olarak da bilinirler.[352] Müzisyen ve hizmetçi olarak Šaušga'nın ardından gelmeleri dönemin Anadolu geleneği itibariyledir.[353] Bununla birlikte bazen Ninatta'nın bazen de Kulitta'nın adı yerel tanrılarla anılmıştır. Onların, Hurri büyük tanrıçası için tapınağa "Tapınak kölesi-fahişesi" olarak adandıkları görülmektedir.[354] Bu iki tanrıçanın Ištar ve diğer tanrılar ile birlikte anıldıklarına örnek metinler şu şekildedir: *"…Ištar, Belit, Ninuva'nın Ištar'ı, Hattarrina'nın Ištar'ı Ninatta ve Kulitta, Zamama, Hatti'nin Zababası'sı,…"* (KBo I 4 17–21)[355]

AN.TAH.ŠUM bayramı kutlamalarında Ninatta'nın ziyaret edilip adak sunulan tanrılar arasında yer aldığını anlatan bir metin şu şekildedir: "*Ertesi gün kâhinler tanrıça Ninatta'ya adaklarını sunarlar. Kral Tanrı Karmahili'yi kutlar*." (KBo X 20 I 37–39)[356]

[352] Alpman, 1979–80: 120.

[353] Wilhelm, 1945: 53.

[354] Caquot, 1979: 81.

[355] Luckenbill, 1921: 179.

[356] Gavaz, 2011: 113.

Yine Ninatta ve Kulitta'nın Ištar'ın hizmetkârları olarak zikredildiği bir metin şöyledir: *"ilk olarak Ištar'ın hizmetkârları Ninatta ve Kulitta'yı överim."*(KUB XXIV 7 12–13)[357]

"*Göğün kraliçesinin Tanrıçası Ištar, Tanrıça Ninatta, Tanrıça Kulitta…"(KBo V 3 öy. I 51)*[358]

Antik toplumlarda isimleri farklı olmakla birlikte sıfat ve görevleri itibariyle birbirlerine çok benzeyen kader tanrıçası varlığı ve bu tanrıçaların dişil özelliklerle karakterize edilmiş olmaları öncelikle insan yaşamının yani kaderinin doğumla başlaması ve doğum yapan kişinin bir kadın, doğumu yaptıran kişinin ise bir ebe yani yine bir kadın olması kadere ilah seçerken neden dişi bir ilah tercih edildiğini açıklayabilir. Her ne kadar Hititler anaerkil bir toplum yapısına sahip olmasalar da kadın bazı ortaçağ toplumlarındaki gibi dışlanmış ve aşağılanmış değildi. Kadın, kimi zaman kralın yanında kraliçe, gerektiğinde siyasi işlere karışabilen biri olarak kimi zaman da mabette kutsanmış, ibadet edilen, kendisine yakarılan bir tanrıça olarak görülürdü. Hitit dini anlayışındaki kralların öldükten sonra tanrı olmaları inancından yola çıkarak, tanrıçalar da güçlü ihtimalle ilahlaştırılmış kraliçelerdir. Bu da gösteriyor ki Hitit devlet yönetiminde pek çok kez güçlü kadınlar var olmuş, etkinlik göstermişlerdir. Franktin kaya anıtındaki hiyerolif yazıtın yorumu bu durumu kanıtlar niteliktedir. Yorum şu şekildedir: "*Tanrı Tarhunt, Fırtına Tanrısı,*

[357] Güterbock, 1983.

[358] Karasu, 1996: 188.

büyük kral Hattušili, büyük kral, Tanrıça Hepat Puduhepa, büyük kraliçe, Kizzuwatna'nın kızı, ilahileşti (tanrı oldu)"[359]

Ölümden sonra yaşamın devam ettiğine inanan toplumlarda kader anlayışı görülmektedir. Bir toplumda ahiret inancının varlığı ise mezara, ölen kişiyi eşyalarıyla, hatta bazı toplumlarda karısı, cariyeleri, atı ve kılıcı gibi şeylerle gömülmesinden anlaşılmaktadır. Hitit mezarlarında kişisel eşyalar bulunabilmekle birlikte kişinin anne karnında durduğu şekilde gömülmesi de yeniden doğacağı inancı üzere yapıldığına işaret eder. Bu durum Hititlerde kader inancının yoğun halde yaşandığını da gösterir. Dua metinlerine bakıldığında da sosyal yaşamın her anı için dua edilmesi, dua ile tanrının kaderlerine müdahale ederek onların lehine sonuçlar vermesi isteğinden doğduğu düşünülebilir.

a.14) 38 Numaralı Figür: Šaušga/Ištar[360]

Šaušga'nın hiyeroglif yazılışı ^{D}Ša+uš-ga[361] şeklindedir.

İkonografik olarak hem kadın hem de erkek giysileri içinde görülen Šaušga, Yazılıkaya galerisinde, erkek (no:38) ve kadın (no:52) tanrıçalar arasında yer alır.

[359] Ünal, 2007: 339.

[360] Bkz. Resim 32, 35, 36, 37.

[361] Laroche, 1952: 121.

Tanrı/tanrıça hiyeroglifte yazılı ismi yoluyla tanınabilmektedir.[362] Buradaki 38 numaralı görüntüsünde tanrının beden ve giyim detayları açıkça görülebilmektedir. Erkek olarak resmedildiği figürde, önünde bir boynuz bulunan külah biçimli şapkası üzerinde dikey çizgiler görülmektedir. Göz, burun, ağız, çene, kulak ve halka şeklinde küpesi vardır. Omuzlarından yukarı doğru kanatları ve kanatlarındaki dikey çizgiler belirgindir.[363] İki kolu dirsekten bükülü olup elleri öne doğru uzatılmış, parmakları ileriyi gösterir şekildedir. Sağ dirseğinin arkasında bir tutam saç vardır. Sol kolunun altından ayağına kadar inen asası durmaktadır. Kalın kemerli eteğinin biçimi galerideki tüm tanrılardan farklıdır. Etek uzunluğu bir bacağında tanrının dizine kadar iken diğer bacağında ayağına kadar inmekte ve arkasında bir kuyrukla devam etmektedir. Eteğin üzerinde dikey çizgiler bulunmaktadır.[364]

Šaušga'nın erkek tanrılar geçidindeki görüntüsü benzer şekilde onu kanatlarıyla tasvir eden bir çivi yazılı metin şu şekildedir: *"Šaušga… oturuyor, omuzlarında kanatlarıyla, sağ elinde altın bir tas tutuyor, sol elinde ise "iyilik". Altında, gümüşten yapılmış bir auiti uzanıyor. Sağında ve solunda Auiti'nin kanatları Ninatta ve Kulitta duruyor, gümüşün, onların gözleri altın işlemeli, altında ahşaptan yapılmış bir kürsü var." (*KUBXXXVII 2 16–17)[365]

[362] Haas, 2002: 440; Bryce, 2002: 162.

[363] Güterbock, 1942: 287.

[364] Bryce, 2002: 162.

[365] Hazenbos, 2003: 173.

Yazıtlarda kimliği açıkça bilinen tanrı Šaušga betimleri Malatya'da iki kabartma üzerinde görülür. Konya'da bulunmuş bir yüzükte bir aslan üzerinde durur vaziyette betimlenmiştir. İki kez betimlenmesine uygun olarak Šaušga Hitit-Hurri adak listelerinde de tanrı ve tanrıça sıralarında ayrı ayrı görülür. Tanrı haliyle "Kırların Šaušga'sı" ya da "Göklerin Šaušga'sı", tanrıça haliyle ise "Hattarina, Tameninga ve Lavazantiya kentlerinin Šaušga'sı" ve "Çağırmanın Fırtına Tanrısı"[366] biçiminde anılmaktadır. Tanrının çift yönlü görünümünün nedeni, savaş ve cinsellik işlevlerinin varlığıdır.[367] İyileştirici/sağlık verici olarak da bilinen tanrı/tanrıça heykeli iki kez Mısır'a Firavun'a sağlık vermesi için gönderilmiştir.[368] Kendisine yapılan ibadetlerde kutsal fahişelik[369] de bulunmaktadır. Eril savaşçı Šaušga'nın

[366] Güterbock, 1942: 290.

[367] Haas, 2002: 440.

[368] Wilhelm, 1945: 51; Beckman, 1983: 9; Ar, 1959: 34.

[369] Tapınak Fahişeliği (Kutsal Fahişelik): İlk örneği Mezopotamya'da Sümerlilerde görülen Kutsal Fahişelik, Sümer'in Aşk ve Savaş Tanrıçası İnanna'ya 'göğün fahişesi' unvanı verilerek tanrılar katına çıkarılır. İnanna'ya kocası Dumuzi'de "benim eşim fahişedir" der. Burada tanrı İnanna fahişelerin koruyucu tanrısı konumundadır. Kutsal fahişelik, mabetlerde yapılır. Sümer mabetlerinde büyük bir gurup oluşturan rahibelerin farklı görevleri bulunmaktaydı. Şarkıcı, müzisyen, dansöz, kâhin, rüya tabircisi gibi görevlerin yanı sıra mabet fahişeliği de rahibelerin özel görevleri arasındaydı. Burada fahişelik yapmak tanrıya hizmet etme amacı taşıdığından kutsal sayılmaktaydı. Gılgamış Destanına da konu olmuş ve ormanda Engidu'yu baştan çıkarmak için mabetten bir fahişe onun yanına gönderilmiştir. Yine Sümer kanunlarına göre mabed fahişeliği bir meslek idi. Babail'de ise her kadının

kutsal hayvanı aslan[370] kült eşyaları arasında topuz, gürz, tören ve savaş baltaları, zırhlar, okdanlık, ok ve yay gibi savaş aletleri yer alır. Tanrıçaya dişil haliyle adak eşyası olarak altından meme biçimli objeler bırakılmıştır.[371]

Asıl tapınağı Ninive'de olan ve Hurri dilinde adı "büyük (tanrıça)" anlamına gelen aşk ve savaş tanrıçası[372] Šaušga, ilk olarak III. Ur döneminde Ištar ile birleştirilmiş olup, Asur'da, Dicle'nin kuzey batı bölgesinde, Arappa'nın pek çok bölgesinde, Mitanni krallığında en büyük tanrıça olarak uzun süre saygı görmüş ve ibadet edilmiştir. Asurlular tarafından av ve ana tanrıça olarak da sayılması nüfuzunun yaygınlaşmasına sağlamıştır. Akad ve Suriye-Anadolu geleneklerine göre, hava tanrısının kız kardeşidir fakat orijinal yeri Hurri panteonundadır. Ugarit'deki Akad metinlerinde "Hurri'nin Ištar'ı" olarak geçmektedir. Kuzey Suriye'de Tanrıça Išhara, Ugarit'te de Aštarte ile birleştirilmiş, Kizzuwatna'da "kara tanrıça" olarak bu özelliği ile ona saygı duyulmuş ve heykeli Kizzuwatna'dan sonra Šamuha'ya gönderilmiştir.[373] Sümerlerde Sin'in kızı ve Šamaš'ın kız kardeşi İnanna, sabah ve

---

evlenmeden önce bir mabette bir erkekle yatması zorunlu tutulmuştu. Asur kanunlarında da mabet fahişliğine yer verilerek yasallaştırılmıştır. Yahudi toplumlarında da bu durum görülmekle birlikte Yahudiler ve Sümerlerde sadece kadınlar değil erkeklerde madette fahişelik yapmaktadır. (Çığ, 2007: 76–80.)

[370] Sarıkçıoğlu, 2008: 24.

[371] Haas, 2002: 440.

[372] Wilhelm, 1945: 51; Bryce, 2002: 162.

[373] Wilhelm, 1945: 51; Beckman, 1983: 9.

akşam yıldızının (Venüs) temsilcisi, verimlilik ve duygusal aşkın Ana Tanrıçası olarak kabul edilmiştir. Pek çok verimlilik ilahı tek elde yani Šaušga/Ištar'da toplanarak, Arbela şehrinin tanrıçası kabul edilmiş, adına tapınak yaptırılmıştır.[374] Sümerli savaşçı Inanna'ya uygun olarak hem Ištar'dan hem de Batı Sâmî'den vahşi mücadele ruhunu alan Anat'tan ilham almıştır. Ugaritik Ba'lu efsanevi döngüsünde Anat kişileştirilmiş ve savaşın sembolü olarak tasvir edilmiştir. Altın ve gümüşle süslenmiş görkemli bir silah, Šamuha'nın Šaušga'sına, Hattuşili ve Puduheba'ya adanmıştır. Bu görkemli silah Halep'te ki Šaušga'ya da adanır. III Hattuşili başarılı bir savaştan sonra silahını Tanrıça Ištar'a da adar. Silahın önemi Ištar ikonografilerinde görülen elinde tuttuğu balta olmasıdır.[375]

III. Hattušili yazılı belgelerinde sık sık adı geçen Lavazantiya şehrinin Ištar'ı Puduhepa'nın koruyucu tanrısıdır ve Hititlerin Ištar işareti ile ifade ettikleri tanrıça, Mezopotamyalı Aşk Tanrıçası Ištar'dan ayrılır. Hurrilerin Šaušga adını verdikleri bu tanrıça, yine Hurriler eliyle Anadolu'ya getirilmiş ve yerel tanrılarla beraber Hitit kültürüne geçmiştir. Metinlerden Lavazantiya şehri Ištarı'nın aşk tanrıçası olmadığı, bilakis savaşçı karakteri ortaya çıkmaktadır. Bu da ağır başlı, ciddi bir kraliçe olan Puduhepa'nın mizacına uymaktadır. Puduhepa'nın kocası III Hattušili'nin koruyucu tanrısı olan Šamuha şehri Ištar'ı da, aynı erkek karakterine ve savaşçı özelliklere sahiptir.[376]

[374] Sarıkçıoğlu, 2008: 24.

[375] Haas, 1994: 352.

[376] Darga, 1972: 49.

Bir Sümer efsanesinde Ištar saygın Dağ Tanrısı Ebih'e karşı Jebel Hamrin'de mücadele eder. Bu efsaneye göre Ištar kendisini Kuzey Suriye dağlarının hatta Zagros'un bile hanımefendisi olarak tanıtır: "*Ben, -hanımefendisiyim- gökyüzünde, yeryüzünde Elam'da, Subir Lulubi dağlarında dolaşırken, (Subir muhtemelen Habur'un ırmak kolları ve Lulubi batı İran'ın sınır dağlarında yer almaktadır.) derin dağlarda sıçrayıp oynarken, elimi kırdım.*"[377]

II. bine ait Babil'deki Marduk tapınağında yapılan törenlerde okunan dua ve ilahi metinlerinden, Ištar'ın Marduk'un sevgilisi olduğu yorumu yapılabilecek bilgilere rastlanmaktadır. Yine döneme ait bir aşk şiirinde Marduk'un Ištar'a aşkı anlatılmaktadır. Ištar'ın aşk ve savaş tanrıçası sıfatı, burada Marduk'un âşık olduğu kadın olarak yorumlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.[378] Kuzey Suriye'de Heroplis-Bambyke ismiyle bilinen tanrıça Ištar, Tanrıça Ma ile benzer olup Semiramis adıyla da bilinmektedir. Kutsal sembolü güvercin olup, erkek düşmanı Ištar ile aynı soydan gelmektedir. Efsaneye göre Ištar tüm âşıklarını öldürür ve cinsiyetini belli etmemesi için sakallarını saklar, bu özellikleriyle antik çağlardaki Venüs'e benzetilir.[379] Ištar'a ait bu bilgiler antik çağda Ištar hakkında insanların kafasında çok net bir tanrı/tanrıça profili olmadığı görülmektedir. Bir yerde tanrının aşık olduğu bir kadın iken bir başka yerde erkeklerden nefret eden bir kadına dönüşmekte, diğer bir anlatıda sakallarıyla erkek olarak betimlenirken yinede bir kadın anlatılmaktadır. Bu durum

[377] Haas, 1994: 344.

[378] Lambert, 1975: 105.

[379] Messerschmidt, 1903: 39.

Ištar'ın belki diğer tanrıların hepsinden daha fazla bölgeye yayıldığı bu yüzden de inanıldığı her bölgede farklı özelliklere büründürülerek her milletin kendi efsanesinde başka bir kimlik verildiğini göstermektedir.

Yakındoğu'da yaygın çıplak tanrıça ikonografik tipinin Suriye kökenli olduğu kesindir. M.Ö III. binden itibaren varlığı bilinen çıplak tanrıça tipi, "doğulu" Aphrodite şekliyle, daha seyrek olarak da kanatlı Nike olarak varlığını kesintisiz bir şekilde Hellenistik devre dek aktarmıştır. Çıplak tanrıça, değişik Suriye tanrıçaları Išhara, Anat ve Aštarte'nin cinsel boyutunun vücut bulmasıdır.[380]

Kuzey Suriye, Alalah'da XIV. yy'a ait bir Šaušga figürü dişi resmedilmektedir. Figürde Tanrıça başında uzun bir şapka üzerinde kanatlı güneş kursu ve iki yanında kuş figürleri olarak çıplak resmedilmiştir. İmamkulu'nda XIII. yy'a ait bir Šaušga figürü ise yine çıplak resmedilmiştir ve kanatlıdır. Arkasında, kenarlarından tuttuğu, kıvrımlı bir pelerin tutmaktadır, bir elinde ise açmış bir çiçek vardır. Yine omuzlarında kanatları görünür.[381] Kanatlı figürünü ifade eden bir metin şöyledir: "*Ištar. Oturan (bir heykelcik), omzundan [kanatlar çıkmakta]. Sağ elinde altından bir kâse [tutar], [sol elindeyse] bir "selamet" sembolü tutar. Altında altınla kaplı bir kaide, kaidenin [altında] (gene) altınla kaplı bir arslan, arslanın kanatlarının sağında ve solunda (ise gümüşten yapılmış ve gözerleri altınla kaplı*

[380] Haas, 2002: 440.

[381] Alexander, 1991: 161–180.

Ninatta ve Kulitta (yer alır). Arslanın altında ahşap bir akide durur" (KUB XXXVIII 2) [382]

Alexander, anlatılan resmin her haliyle doğurganlığı, üretkenliği sembolize ettiğini söyler. Irak Müzesi'ndeki 15. yy'a ait bir figürde iki cins de üzerinde görülür; yani hem erkek hem dişil özellikleri, bu kıyafetlerinde daha bellidir. Bir elinde balta, diğer elinde ise Hitit hiyerogliflerinde 'sağlık' anlamına gelen bir üçgen bulunmaktadır.[383] Sağlık vermesi ile ilgili bir metin şu şekilde ifade edilmiştir.*"…Kraliçenin bir rüyası, kartal meselesiyle ilgili olarak… Sonra kraliçe Šaušga'ya yemin etti. Eğer Majestesi (tanrısı) ona gözlerinin sağlığını yeniden verirse, (sonra) senin tapınağına emanet edeceğim…."* (KUB XLVIII 126 I 3–9) [384]

National Museum'daki Kuzey Suriye'de Ain Dara'da bulunan Šaušga figürü, üst kısmı kırık olmasına rağmen, yüzünün bir kısmı, omuzlarından çıkan kanatları, uzun etekli kıyafeti ile çarık şeklindeki ayakkabısıyla gayet net görülmektedir. Šaušga, pek çok farklı yerde bazen yanında kanatlı bir aslan bazen de bir canavar ile birlikte ve genellikle arkasında hizmetkârları Ninatta ve Kulitta olduğu haliyle resmedilmiştir.[385]

---

[382] Ünal, 2003: 83.

[383] Alexander, 1991: 161–180.

[384] Beckman,1999: 29.

[385] Alexander, 1991: 161–180.

Šaušga, Ištar olarak pek çok tablette zikredilmektedir. Özellikle III. Hattuşili biyografisine bakıldığında kral yaptığı tüm işlerin ve zaferlerin Ištar'ın lütfu olduğunu anlatmakta ve sürekli ona tazimde bulunmaktadır.

"*Hakimem Tanrıça Ištar beni beğendiğinden, Muwatalli'de beni iyi tuttu. İnsanlar hakimem Tanrıça Ištar'ın beğenisini ve kardeşimin (bana karşı) iyi olduğunu görünce, beni kıskandılar. Zida'nın oğlu Arma-Tarhunta ve ayrıca diğer insanlar iftira etmeye başladılar ve bana kötü davrandılar. (Durum) benim için olumsuzdu. Kardeşim Muwatalli beni tekerleğe (mahkemeye) çağırdı. Tanrıça Ištar bana rüyada göründü ve şunu söyledi. "Ben seni bir tanrıya emanet edeceğim. (hiç) korkma!" Tanrıça sayesinde temize çıktım. Hakimem Tanrıça elimden tuttuğundan beni hiçbir zaman kötü bir tanrıya ve kötü bir mahkemeye bırakmadı. Düşman silahı beni hiçbir zaman (yolumdan) döndüremedi. Hakimem Tanrıça Ištar beni her şeyde (koruması altına) aldı. Hasta olduğu zaman hasta olarak tanrıçanın (tanrısal) adaletini gördüm. Hakimem tanrıça benim her (konuda) elimden tuttu.(* KBo III 6 ay. II 2–42*)*[386]

III. Hattuşili büyüdüğünde yine tanrıçasının isteği üzerine Hurrili Rahip Bentip-šarri'nin kızı Puduhepa ile evlenmiş ve bu evlilikten otobiyografisinde şöyle bahsetmiştir: "*Ayrıca Mısır memleketinden döndüğüm zaman Lawazantiya kentine/Tanrıçaya (Ištar'a) kurban sunmak için gittim ve Tanrıça'yı kutsadım. Ve Rahip Bentip-šarri'nin kızı Puduhepa'yı Tanrıça'nın sözü ile zevceliğe aldım. Biz bir*

[386] Otten, 1981: 7.

düzen kurduk ve Tanrıça bize karı ve kocanın sevgisini verdi. Biz erkek ve kız çocukları yaptık sonra bana Sahibem Tanrıça rüyada göründü (ve şöyle dedi:) "bana ev ile hizmetime geç!" Tanrıça'ya evimle birlikte hizmete geçtim ve biz bir aile kurduk/meydana getirdik." (KBo III 6 öy. II 58–64) [387]

II. Muršili, Tanrıça Šaušga/Ištar'a çok önem vermektedir. Onun bütün tanrılar arasında özel bir yeri olduğuna inanmaktadır ki yaptığı şu duada saygısı açıkça görülür: "*Tanrıça Ištar'ın ilahi adaletinden söz edeceğim. Bunu herkes duymalıdır/duysun ve gelecekte Majestemin oğlu, torunu ve soyu (tarafından) Majestemin tanrıları arasında (özellikle) Tanrıça Ištar'a saygı gösterilmiş olsun/göstersin.*" (KBo III 6 öy. I 5–7) [388]

II. Muršili'nin hastalıklı oğlu III. Hattušili'nin daha çocukken yakalandığı hastalıktan dolayı öleceği düşünülmüş, kardeşi Muvatalli'nin rüyasında Šaušga/Ištar, çocuğun kendisine adanarak bir rahip olarak yetiştirilmesi durumunda yaşayacağına söylemiştir. Bunun üzerine III. Hattušili Ištar'ın hizmetine adanmış ve Ištar onun koruyucu tanrısı olmuştur: *"…Ben henüz çocuk iken dizgin tutucu idim. Hakimem Tanrıça Ištar babam Murşili'ye kardeşim Muwatalli'yi gönderdi (ve ona şöyle dedi): "Hattušili'nin yılları kısadır. (uzun zaman) yaşamayacak! Onu bana teslim et! O benim rahibim olsun! Böylece hayatta (kalabilir)". Babam (beni) çocuğu yukarıya kaldırdı. Beni tanrıçanın hizmetine verdi. Tanrıçaya rahip olarak kurban sundu.*

[387] Otten, 1981: 4.

[388] Otten, 1981: 4.

Hakimem Tanrıça Ištar'ın elinden iyilik gördüm. Hakimem Tanrıça Ištar beni elimden tuttu ve beni tanrısal düzen içine koydu."(KBo III 6 öy. II 10–20*)*[389]

Hititlerde görmeye alışık olunmayan bir durum insan kurbanıdır ve Ištar'ın hiddet ve kızgınlığını bertaraf etmek isteyen kral ona insan kurbanı sunacağını vaad ettiği bir metin tercümesi şöyledir. *"Fakat eğer Šamuha şehrinin savaş tanrıçası Ištar için, o uygun ise kurbandan bir miktar alınıp ben efendiye bir şekilde gönderilir. Ve düşman memleketine gittiğim zaman benim yanımda faydalı olur. Benim evime, şahsıma hayatta faydalı olur. Fakat Šamuha şehrinin savaş tanrıçası Ištar'ın kızgınlığı kendini gösterdiğinde o zaman ben efendi aşağıdaki şekilde tecelli eden bir kehanette bulundum: ben efendi gidip bir adamı Šamuha şehri için teslim edeceğim. Ve onlar gidip Šamuha şehri içinde onu savaş tanrıçası Ištar'a yalvarma yerinde verecek. Bundan sonra ona bayramı icra edecek. Ve duaları Tanrının huzurunda faydalı olarak söyleyecek."*(KUB XXXII 130 11–26)[390]

Eskiçağ toplumlarının dini inançlarında sıkça görülen tanrıya iki cinsiyet hasretme, farklı sıfatlar yükleme gibi özellikler Šaušga/Ištar'da da görülmektedir. Farklı toplumların inançlarının harmanlanması sonucu böyle bir cinsiyet karışımı olduğu gibi ülkenin siyasi durumuna bağlı olarak da tanrılar farklı cinsiyetlerle görülmek istenmiş olabilir. Yani harp dönemlerinde savaş tanrısı olarak görmek istedikleri tanrıyı sulh dönemlerinde bereket tanrıçası olarak görmek bir ilahı uzun

[389] Otten, 1981: 5.

[390] Ar, 1959: 36.

zaman terk etmemek, sadece zor günlerde değil ülkenin refah içinde olduğu günlerde de yanlarında görmek istemelerinden olabilir. Bu yorumun dışında ülke içinde yönetici gücün cinsiyeti değiştiği zamanlarda tanrının da dişi özellikleriyle ön plana çıkıyor olması muhtemeldir. Buna Puduhepa dönemi iyi bir örnek olabilir. Siyasette güçlü etkisi görülen Puduhepa döneminde Ištar kraliyet tanrıçası konumunda görülmektedir.

Bir başka bakış açısı tanrıça anlayışında dönemin kadın algısıyla bağlantı kurulabilir. Kadının toplumda yeri ve değerinin değişmesi tanrıçaların sıfat ve görevlerinin değişmesine sebebiyet vermiş midir sorusunu akla getirmektedir.

Iştar'ın çıplak figürü ise Hıristiyan ressamların Havva'yı çıplak resmetmelerini hatırlatmaktadır. Çünkü çıplaklık cinsellik, yaratılış, tanrısallık, günahı temsil etmektedir. Pagan toplumlar için çıplaklık aynı şeyleri simgeliyor olabilir miydi sorusunu mümkün kılmaktadır.

a.15) 39 Numaralı Figür: Ea (Bilgelik Tanrısı)[391]

Laroche'un ^{D}A[392] olarak okuduğu 39 numaralı figür muhtemelen ilk olarak Akad döneminde saygı gösterilmeye başlanan Ea'dır. Buradan Hurri panteonuna

[391] Bkz. Resim 38, 49.

[392] Laroche, 1952: 121.

geçmiş ve onların en büyük tanrılarından birisi olmuştur. Arkaik dönemde ismi A'a'dır ve genellikle Anadolu'da erken dönemde kabul edildiği varsayılır.[393]

Ea'nın Yazılıkaya'daki görüntüsünde, külah biçimli şapkasının üst tarafı silinmiştir fakat önünde bulunan tek boynuz görülmektedir. Burun, kulak, küpe ve sakal detayları fark edilebilmektedir. İki kolu dirseklerden bükülü halde öne doğru uzanmıştır ve bir elinin parmağı ileriyi işaret eder şekilde durmaktadır. Sol kolundan sol ayağına doğru bir asa vardır. Sağ dirseğinin arkasında bir tutam saç görünmekte olup sağ elinde ise omzuna yasladığı bir topuz taşımaktadır. Beli kemerli eteği bir bacağında dizine kadar iken diğer bacağını tamamen kapatmakta ve ayağına kadar inmektedir. Ayaklarında ise çarık görünümlü pabuçları vardır. Önünde tanrı figürü ve onun altında da ismini ifade eden hiyeroglif bulunmaktadır.

Sümerlerin baş tanrısı ***ENKI,*** Eski Mezopotamya inancında dünyanın yaratıcısı olan (***AB.ZU/apšu***) "yaşam suyu" ve "taze su okyanusu" anlamına gelen ve yer altı sularını, pınarları ve nehirleri besleyen "***Abzu***'nun Efendisi"dir.[394] Ea ve su ile bağlantı kurulan bir metin şöyledir: "***Güneş Tanrısı ona, erdemin en yükseğini, yeraltındaki tatlı su okyanusunun tanrısı Ea, bilgeliği bağışladı."***[395] Sümer'de yeraltının, okyanusun, yeminin ve büyü sanatının tanrısı Enki, insanların da

[393] Archi, 1993: 28; Wilhelm, 1945: 54.

[394] Archi, 1993, s. 27; Ökse, 2006: 45–55.

[395] Ramazanoğlu, 1993: 19.

dostudur. Babil'de Ea, Hurri'de bilgelik ve doğa Tanrısı Ea/A'a ile birleştirilerek tanımlanmıştır. Özellikle Ullikummi Şarkısında Ea'nın bilge (*hasissi*, Akadcası *hasısu*=bilgelik) portresi çizilir. Ea için bu sıfat sıklıkla kullanılır ki onun sıfatına yakışan özel bir tarzı vardır. Asur'da özel bir tapınağa sahip olan Ea Mitanni krallığında Šarri ismiyle bilinir. Fakat maalesef kraliyet panteonundaki konumu tam olarak bilinmemektedir. Muhtemelen Sümerlerin, Ea anlayışından farklı değildir.[396] Hatti tanrıları içinde önemli bir yere sahip olan Ea, Mezopotamya'da Cehennem/öbür dünya tanrısı[397] olarak da bilinir. Babil'de inanılan Tanrı Marduk, Ea'nın oğlu olarak vasıflandırılmıştır. Bu nedenle Ea'nın hikmetinin varisi olduğu düşüncesiyle hastaların dertlerine şifa verip dertleri kovabilen ulu bir üfürükçü ilâh şeklinde tasavvur edilmiştir.[398]

Efsanelerde sıkça ismi zikredilen Ea, yine bir efsanede şöyle geçer. Mezopotamya bereket tanrısı *DUMUZI/Tammuz*'un yer altı dünyasına inişi, doğanın yaşam döngüsünü simgeleyen mitolojik öyküde, *Tammuz* Savaş Tanrıçası *INANNA/Ištar*'ın kardeşi ve eşidir. Tanrı ve yeraltı Tanrıçası *EREŠ.KI.GAL/Ereškigal*'in (Ugaritce *Arsy*, toprak anlamına gelir) hükmettiği yer altı dünyasına inişi ile bitkilerin büyümesi durur ve hayvanlar çiftleşmez olur. Tanrı *EN.AN.KI/Ea Tammuz*'un yılın yarısında dünyaya dönmesini ve onun *Ištar* ile birleşerek doğanın yeniden canlanmasını sağlar. Bu öyküde *Tammuz*'un *Ištar* ile

[396] Archi, 1993: 28; Wilhelm, 1945: 54; Gurney, 1952: 144; Ökse, 2006: 45–55.

[397] Archi, 1993: 28; Sarıkçıoğlu, 2008: 24.

[398] Atmaca, 2010: 105.

birleşmesi tohumlanmayı, ***Ea*** da bu tohumların su ile birleşerek filizlenmesini simgeler.[399]

Eski Hitit metinlerindeki tanrılar arasında Ea'nın ismine rastlanmazken XIV. yy'a gelindiğinde Ea politik antlaşmaların girişindeki tanrıların antlaşmalara şahit tutulduğu listelerde ve ritüellerde kendisine yakarılan tanrılar arasında görülür. Ea'nın ismine daha çok dini içerikli metinlerde rastlanmaktadır. Bu listelerde önce Arinna'nın Güneş Tanrısı ardından Hatti'nin Hava Tanrısı anılır. Bu büyük tanrılardan sonra diğer tanrılar anılmaya başlar ve Ea'da bu tanrılar arasında yer alır.

Ea'nın bilgelik sıfatının anıldığı bir metin şu şekildedir: *"Ea, bilgeliğin kralı ve Hilammar'ın Güneş Tanrısı, bu tableti okuyan kâtibi iyilik ile korusun."* (VBot II 14 vd.) [400]

Ea'nın bilgelik sıfatıyla birlikte anılan bir başka metin yeri: "*Bilgelik tanrısı Ea, ayları saydı –ilk ay, ikinci ay, üçüncü ayı atladı (geçti). Dördüncü ay, beşinci ay, altıncı ayı atladı. Yedinci ay, sekizinci ay, dokuzuncu ayı atladı ve onuncu aya vardı. Ve onuncu ayda yeryüzü doğum sancıları içinde bağırmaya başladı.."* (KUB XXXIII 119 IV 6–16) [401]

[399] Ökse, 2006: 45–55.

[400] Held, 1957: 16.

[401] Beckman, 1983: 37.

Ea insanlığı mahvetmek isteyen tanrılara şöyle hitap eder: *"İnsanoğlunu niye yok etmek istiyorsunuz ki? İnsanlar biz tanrılara muntazaman kurban sunup, itriyat olarak sedir ağacı yakmıyorlar mı? Eğer insanları mahvederseniz, onlar tanrılarıyla ilgilenemezler; artık hiç kimse size ekmek ve içki veremez olur. Bu durumda, Kummiya kentinin kahraman kralı Fırtına Tanrısı sapanın sapına yapışıp çift sürmek zorunda kalacak, Ištar ve Hepat değirmen taşını döndürecekler; Ea Kumarbi'ye şöyle der: 'Ey Kumarbi, sen niçin insanların kötülüğünü istersin ki? Tahıl yığınlarını bizim için hazır bulunduran onlar değil mi? Onlar sen Kumarbi'ye muntazaman kurban sunmuyorlar mı?"(*KUB XXXIII100 ay. V 8–20)[402]

Bilgelik Tanrısı Ea, Sümer Efsanesi Gılgamış'ta, Gılgamış'a verdiği bilgelikle ona üstün nitelikler veren diğer tanrılarla birlikte şöyle anılır: "*Biçimlerin en yücesini vermiş Gılgamış'a Ulu Tanrı, yarışmış bütün tanrılar en iyi erdemleri verebilmek için ona. Erdemin en yücesini vermiş Güneş Tanrısı, yer altı tatlı sularının tanrısı Ea bilgeliği."*[403]

Aynı destanda Ea'nın Gılgamış'ın aklını genişlettiğini anlatan ifadeler şöyle aktarılmaktadır: "*Šamaš Gılgamış'a sevgiyi gösterdi. Anu, Enlil ve Ea da aklını genişlettiler.*"[404]

[402] Ünal, 2003: 79.

[403] Ramazanoğlu, 1993: 19.

[404] Ramazanoğlu, 1993: 26.

Yine destanda tufan koparılması için tanrılar tarafından alınan kararı Ea bir kamışa anlatmaya başlamış ve bilgelik sıfatına uygun olarak ona çeşitli nasihatler vermiştir: *"Bir Tufan koparmak gelmiş tanrıların aklına. Bunların babaları soylu Anu, sultanları yiğit Enlil, büyük vezirleri Ninurta, su yolcuları Ennigu, Bilge Ea da yer aldı onların arasında. Ea, tanrıların verdiği kararı, anlattı kamıştan bir çite: Kamış çit, kamış çit, duvar duvar. Kamış çit dinle, duvar anımsa. Šurruppak'lı Ubar-tutu'nun oğlu evi sök, bir gemi yap. Serveti bırak, yaşamı ara. Mülkten iğren, canını kurtar. Canlı yaratıkların her türünden gemine yük bindir…"*[405]

a.16) 40 Numaralı Figür: Tahıl Tanrısı Kumarbi[406]

Hurri teolojisinde önemli bir yere sahip olan Kumarbi Efsanesi'nde[407], Tanrıların babası şeklinde ifade edilen Kumarbi, "Tahıl Tanrısı" sıfatıyla bilinir.[408]

---

[405] Ramazanoğlu, 1993: 80.

[406] Bkz. Resim 40, 41.

[407] Kumarbi Efsanesi şöyle gelirşir. Tanrılar dünyasının bir gök krallığı vardır. Bu krallığın ilk sahibi tanrı Alalu'dur. Alalu krallığının dokuzuncu yılında tanrı Anu ona karşı muharebe eder ve Alalu aşağıya, karanlık toprağa sürülür. Fakat tahtı ele geçiren Anu hâkimiyetinin dokuzuncu yılında da tanrı Kumarbi ona karşı isyan eder. Mücadele esnasında, Anu göğe kaçarken, Kumarbi onu ayaklarından yakalar ve babasının "diz"ini ısırır. Anu'nun erkekliği onun içine dökülür. Anu, Kumarbiye 'Seni üç korkunç tanrıya gebe bıraktım' deyince, Kumarbi derhal yuttuklarını tükürür. O zaman yer üç korkunç tanrıya gebe kalmış olur. Bunlardan birinin adı

*"Deniz Tanrısı Kumarbiye yanıt verdi: Bizim sonumuz hallolmuştur, Tanrıların Babası Kumarbi sen yedi gün içinde evime gel ben sana genişliği bir dana uzunluğu olan kızım Šertapšuruhi vereceğim"(*KUB XLIII 65 öy. I 6–10)[409]

Yazılıkaya'da Kumarbi'nin görüntüsü; başında külah biçimli şapkası üzerinde dikey çizgiler yer almaktadır. Yüzünde, kulak, burun, ağız ve sakal detayları belirgindir. İki kolu dirseklerden bükülmüş şekilde öne doğru uzanmıştır. Parmakları ileriyi gösterir şekildedir. Sol kolunun altından ayağına kadar bir asa inmektedir. Beli kalın kemerli eteği bir tarafta dizine kadar iken diğer tarafta tüm bacağını kaplar ve ayak bileğine kadar iner. Belinin bir tarafında bir kılıç kabzası vardır. Ayaklarında çarık biçimli ayakkabıları görülür. Tanrı iki dağ üzerinde durmaktadır. Önünde bir buğday başağı figürü vardır ki bu figürden onun Tahıl Tanrısı Kumarbi olduğu anlaşılmaktadır.

Tanrı Kumarbi Mari'de bulunan en eski metinlerde Kumurwe gibi farklı isimlerle geçmektedir. Dicle'nin doğusunda Azuhinnu'da da inanılan bir tanrıdır. Geç Asur'da, Taida şehrinde, Hurri tanrıları Nabarbi ve Samanuha ile birlikte 'ebedi güç' olarak bilinmiştir. Suriye ilahiyatı geleneklerinde Kumarbi, Orta Fırat'ta tahıl

---

okunmuyor (kırık ve bozuk metinlerden birinci tanrının Fırtına tanrısı olacağı tahmin ediliyor). İkincisi Aranzah (Dicle) nehri, üçüncüsü de Tašmisu'dur. (Kınal, 1945: 518–520.)

[408] Güterbock, 1950: 94.

[409] Güterbock, 1945: 24.

tanrısı Dagan, Sümer-Akad'da Enlil[410] ve Ugarit'te El[411] Mezopotamya'da NİSABA, Hurri'de tanrı Halki'ye[412] denktir. Bu denkleştirmenin nedeni bu jenerasyondaki tanrıların benzer özellik ve sıfatlara sahip olmalarıdır. Hurri-Hitit tanrı listelerinde genellikle Kumarbi yerine 'tahıl' kelimesinin kullanıldığı görülür. Kumarbi ve Dagan'ın ikisi de tahıl tanrısı olarak görülmektedir. Hitit-Hurri mitlerinde Kumarbi büyük Hurri tanrıları ile aynı görülmektedir.[413]

Efsaneye göre Kumarbi'nin üç çocuğu olur bunlardan birisi Hava Tanrısı Tešup'tur. Hesiodos Teogonisi ile karşılaştırıldığında: Anu "Hava"=Uranos, Kumarbi=Kronos, Tešup=Zeus'dur. Sümer'de isimlerin Alalu ve Anu olduğu görülür ve bu mitin kökeni de Mezopotamya'dır. Fakat Sümer ya da Akad'daki örneklerde hikâyeler Kumarbi efsanesiyle aynı formatta değildir. Muhtemelen efsanenin ilk örneği Hurrilere aittir. Hikâye, Hurriler, Yunanlılar ve Akdeniz'de Fenikeliler'de görülür. Hurrilere kadar Suriye'den etkilenir ve bu bakımdan Fenike dinine geçen efsaneler Suriye'deki örneklerine benzemektedir. İkinci efsane Ullikummi Şarkısı'dır. Ullikummi, Kumarbi'nin doğurttuğu bir canavardır: *"Onu tanımıyor musun – o çevik tanrı ki Kumarbi onu tanrılara karşı yarattı." (*Ull. 3 III 32 vd) [414] O ayrıca, Tešup ve diğer tanrılarla kavgalıdır. Ullikummi denizde büyür ve çok hızlıdır. O, bu hızıyla ilk önce Hazzi dağını sonra da Casius dağı yakınındaki tanrıları

[410] Laroche, 1950: 119.

[411] Wilhelm, 1945: 52.

[412] Masson, 1981: 15.

[413] Wilhelm, 1945: 52; Laroche, 1950: 119.

[414] Held, 1957: 51.

yenerek, gökyüzünü fetheder ve Tešup'a zorla krallığı bıraktırır. Babil'de bilgelik ve büyünün tanrısı Ea'nın yardımlarıyla gücü kırılır ve muhtemelen yeni bir savaşta Tešup'a yenilir. Böylece sonunda Tešup kendi kanunlarını koyar.[415]

Kumarbi Efsanesinde Bilgelik Tanrısı Ea, Tahıl Tanrısı Kumarbi'nin sinirlenip insanları yok etmeye çalışması üzerine ona bu yaptığını yanlış bir davranış olduğunu söyler. Ea'nın açıklamasına göre insanları buğdaysız bırakarak açlığa mahkûm etmek, tanrılara hizmet eden insanların açlıktan ölmesiyle tanrıların da aç kalmasına yol açacaktır.

Ullikummi Efsanesinde ise Kumarbi'nin bir ziyafete katılması üzerine ona yapılan cömert ikramlar anlatılmaktadır: *"Kumarbi'ye oturması için (hemen) bir taht getirsinler! Önüne (hemen) bir yemek sofrası hazırlasınlar! Yiyecek içecek getirsinler! İçmesi için bira getirsinler!"* (KBo LXIX 642 öy. II 10–12)[416]

Sanayisi olmayan tüm eski halkların ortak özelliği, ekonomilerinin tarıma dayalı olması ve aç kalmamak için doğanın tüm nimetlerine ihtiyaçları olmasıdır. Güneş, yağmur, kar tarım için olmazsa olmazlardır. Bu sebeple doğa güçlerine saygıda kusur etmemeye çalışan ilkçağ pagan insanlar, bu durumu daha da ileri götürerek her bir doğa olayına ilahlık vermişlerdir. Karşılarında vücut bulmuş bir tanrıya dua etmek, ondan istemek ve yaptıkları ibadeti, gösterdikleri tazimin boşa gitmediği, onun yaptıklarını gördüğü ve söylediklerini işittiklerinden emin olmak

[415] Güterbock, 1950: 104.

[416] Laroche, 1949: 230; Karauğuz, 2001: 164.

istemiş olmaları ihtimali güçlüdür. Tanrıyı cisimleştirme, işlerini dua ve niyaz anlamında kolaylaştırırken, ibadet, onu hoşnut etme, temiz mekânlarda barındırır, yedirip içirme, düzenli ritüeller yapma gibi somut durumlarda işlerini zorlaştırmıştır. Bu yüzden Hititler senenin büyük zamanını ve ciddi bir bütçeyi bayramlara ayırmak zorunda oldukları gibi, tapınaklarda devamlı işçiler, rahipler bulundurup tanrılara sürekli yiyecek ve içecek sunmak zorunda kalmışlardır. Tarımın bu kadar önemli olduğu bir toplumda bir tarım tanrısının olması, onun buğday başağı ile simgelenmesi ve bir efsanesinin olması gayet doğal görünmektedir.

a.17) 41 Numaralı Figür: Šuwaliyat/Tašmisu[417]

Hititçe ideogramı ^{D}U Ha^{ville} şeklinde yazılmakta ve Laroche onu, 'Hattuşa'nın Tešub'u' olarak tanımlamaktadır.[418]

Tašmisu, Yazılıkaya kabartmalarında Tešup'un hemen ardında bulunan iki dağ üzerinde ayakta durur. Savaş aletleriyle donanmış tanrının başındaki külah biçimli şapkasının üzerinde bir boğa oturmaktadır. Bu bakımdan Tanrılar arasında şapkasında boğa oturan tek tanrı figürüdür. İki kolu öne doğru uzanmış olan figürün sol elinde ortasından tuttuğu bir sopa bulunmaktadır. Sağ elinde ise omzuna dayalı bir topuz vardır. Belinin iki yanından kabzası ve ucu görünen bir kılıç görünmektedir. Beli kemerli eteğin diğer birçok tanrıda olduğu gibi bir yanında dizinde iken diğer tarafı ayak bileğine kadar inmektedir.

[417] Bkz. Resim 42, 43.

[418] Laroche, 1952: 121.

Hurrilerde Tašmisu, Hititlerde ise Šuwaliyat[419] olarak bilinen, çivi yazılı metinlerde ve efsanelerde Tešup'un kardeşi veya ikiz kardeşi olarak ismi zikredilir. Tešup ve Tašmišu'nun kardeş olduğunu ifade eden bir metin şöyledir: *"Güneş Tanrısının geldiğini gördüğü zaman Tašhmishu kardeşi Tešup ile konuşmaya başladı: "O niçin geliyor, Göklerin Güneş Tanrısı, arzın kralı? Onun geliş sebebi, Bu sebep çok ciddi*"(KUB XVII 7 öy. IV 41–48) [420]

Tešup ile Tašmisu'nun kardeş oluşu Kumarbi efsanesinde de açıkça görülmektedir. Efsanenin ilgili bölümü özetle şu şekildedir: "*Gök krallığı hakimi Alalu, Anu ile yaptığı mücadelede yenilir, Anu hakimiyetine de Kumarbi son vermek ister fakat bu mücadelede Anu göğe kaçarken, Kumarbi ayaklarından tutar ve babası Anu'nun dizlerini (başka bir anlatıda cinsel organını ısırır) ve Kumarbi'nin ağzına Anu'nun erkekliği dökülür. Anu, Kumarbi'ye "Seni üç korkunç tanrıya gebe bıraktım" deyince, Kumarbi derhal yuttuklarını tükürüyor. O zaman üç korkunç tanrıya gebe kalmış oluyor. Bunlardan birincisi Fırtına Tanrısı, ikincisi Aranzah (Diçle), üçüncüsü de tanrı Tašmisu'dur*." (KUB XXXIII 120 I 5–20)[421]

Tešup ve Tašmisu'nun birlikte anıldıkları bir başka metin şöyledir: "*Tešup Tašmishu ile konuşmaya başladı: Oturması için bir kürsü kursunlar, Yemesi için bir masa hazırlasınlar!"(*KUB XXXIII 87 II 1–4)[422]

---

[419] Güterbock, 1982: 32.

[420] Güterbock, 1964: 114.

[421] Güterbock, 1945b. ; Kınal, 1945: 519.

[422] Güterbock, 1964: 114.

Tašmisu edebiyat çalışmalarında Sattahammu yani ‘güçlü’, ‘serbest bırakma’ olarak adlandırılmıştır. Hitit panteonunda Sümerli Nun-urta/Ninurta, Meskene Emar’ın Pap-sukkal tanımlamalarına uygun düşmektedir.[423] “Mühürlerin tanrısı” sıfatıyla da anılan tanrı Tašmisu için Masson bu yorumu yapabilecek bir delilin olmadığını söylemektedir.[424] Tašmisu muhtemelen Hatti ülkesinin Fırtına Tanrısıdır.[425] Yukarı Habur bölgesindeki Tadie şehrinde ortaya çıkan ve Emar’da da ibadet edilen Nabarbi’nin Tašmisu/Šuwaliyat’ın eşi olduğuna düşünülmektedir ki Hurrice *na-* fiilinde türeyen Nabarbi “otlatmak”[426] anlamına gelmektedir. Bu yüzden Nabarbi’ye “meraların tanrısı”da denilmektedir.[427]

Tašmisu hakkında kardeşi Tešub kadar bilgi olmamakla birlikte “Hattuša’nın Tešub’u” olarak isimlendirilmesi onun siyasi güç ve iradesini göstermektedir. Bu ifadeden başkentte önemli bir ismi, saygın bir yeri ve derecesi olduğu çıkarılabilmektedir. Büyük tanrılarla birlikte ismi anılmaktadır. ‘mühür tanrısı’ sıfatını alması ise belki bir çeşit antlaşma, siyasi metinler üzerine basılan mühür anlamında yani bu antlaşmalara şahit tutulan önemli tanrılardan biri olmasından ileri geliyor olabilir. Kardeşi Tešup ile sık anılması tanrılar arasındaki akrabalık bağlarının zikredilerek muhtemelen onların ne kadar güçlü tanrılar olduğuna vurgu

[423] Haas, 1994: 332; Güterbock, 1982: 32.

[424] Güterbock, 1982: 32.

[425] Seeher, 2011: 65.

[426] İsim “Kumarbi gin-bi” Kumarbi şehrinin tanrıs ya da Nabarbi “Nawar” şehrinden türemiş olabilir. Haas, 1994: 332.

[427] Haas, 1994: 332.

yapmak için olmalıdır. Bugün bile doğu toplumlarında sülale, akrabalık bağları, çok kardeşe sahip olma, zengin ve saygın kişilerle aynı soy, kabile, aşiret içerisinde olma kişilere saygınlık, derece kazandırdığı düşüncesi ile aşiretiyle anılmaya önem verilmektedir.

a.18) 42 Numaralı Figür: Tešup ve Kutsal Dağları Namni ve Hazzi,[428]

Akadların Adad, Fenikelilerin Baal, Mezopotamya Sâmîlerinin de İškur ismiyle taptığı tanrı, Hititlerde Tešup ya da Tarhut[429] ismini alırken Hurri dilindeki adı "Taru"dur.[430] Bu isim, tanrının yenilmezliğini nitelemek için kullanılmıştır ve tam karşılığı 'Muzaffer'dir.[431] Hiyeroglifte ^{D}U ve ^{D}IŠKUR/ ^{D}IM şeklinde de yazılışları görülür.[432] Bazen de *–una-* Hititçe ses tamlayıcısı ile geçmektedir.[433] Tešup, pek çok yerel çeşitliliği olmakla birlikte ilk olarak Sâmîlerde ***Addu*** ismiyle bilinir. Fakat eski Babil döneminde Hurri'nin Tešup'uyla birleştirilir. Ona, Anadolu'da, Ugarit'te, Nuzi'de de tazim gösterilmiştir.[434] Tešup, Hurri'de genellikle iki unvanla bilinir: İlki, Hurrileşmiş bütün sitelerde çokça kabul gören ve yerli dile

[428] Bkz. Resim 44, 45, 46, 47, 48, 49.

[429] Erhat, 1972: 150.

[430] Bayladı, 1998: 60.

[431] Kock-Fontanille, 2005: 47.

[432] Savaş, 2002: 108.

[433] Karasu, 1997: 179.

[434] Wilhelm, 1945: 50.

ait bir kelime olan *ewri* "bey" =bêlu'dur. Diğer unvanı olan šarri yani "kral" da Akadcadan alınmıştır. Hurrilerin sosyal ve politik mevkii ifade etmek için ilkel manada sadece iki kelimeleri vardı: ewri "bey" ve Allai "bayan". Bunların her ikisi de "hizmetkâr ve köle" anlamına gelen *purame*'nin müşterek karşıtı olarak kullanılmışlardır.[435]

Yazılıkaya kabartmalarında Tanrı Tešup kutsal dağları ve kutsal hayvanları ile birlikte görülür. Başında birçok boynuz bulunan külah biçimli şapkası, sağ elinde sağ omzuna yasladığı bir topuz görülmektedir. Yüzünde burun, sakal ve kulak detayları belirgindir, diğer detaylar kaya yüzeyindeki aşınmadan dolayı silinmiştir. Sol kolu öne doğru uzanmış parmağı ileriyi işaret eder durumdadır ve elinin hemen üzerinde adının yazılı olduğu hiyeroglif durmaktadır. Şapkasının altından inen bir tutam saçı dirseğinin arkasından görülmektedir. Üzerindeki kıyafet yine aşınmadan dolayı seçilememektedir. Belinin bir tarafında bir kılıç kabzası diğer tarafından da kılıcın ucu görülür. Arkasında kutsal boğası durmaktadır. Kutsal dağları olan Namni ve Hazzi'nin omuzları üzerinde yükselen Tešup geçidin merkezinde tanrı sembolüne uygun bir şekilde heybetli bir görüntü ile durmaktadır. Tanrıyı buradaki görüntüsüne benzer bir şekilde betimleyen bazı çivi yazılı metinler şu şekildedir: *"Gök'ün Fırtına Tanrısı, oturur vaziyette, altınla kaplı bir erkek heykelciği, sağ elinde bir topuz, sol elinde altından bir 'selamet' sembolü taşır. Dağ şeklinde ve gümüşten kaplı iki*

[435] Alpman, 1979–80: 119

*adamın üzerinde durur. Altında gümüşten bir kaide durur; iki adet gümüş ritonu (vardır).”(*KUB XXXVIII 37 öy. 16 vd)[436]

Burada başı önde iki sakallı dağ tanrısının sırtına basar şekilde betimlenen tanrıların, Hitit yazıtlarında Tešup’la birlikte anılan dağ tanrıları Namni ve Hazzi oldukları sanılmaktadır.[437] Hazzi, Hurri ülkesinde, Antakya yakınlarındaki Casius (Cebel el-Akra-Kel Dağ) dağı olduğu sanılmakla birlikte Hurri’de bir dağ tanrısı olduğu yorumuda yapılmaktadır.[438] Dağ Namni’nin ise konumu bilinmemekle birlikte bu iki dağ, Hurri kökenli dağlardır fakat Hitit panteonuna adapte edilmişlerdir.[439]

Fırtına Tanrısının iki dağ tanrısı üzerinde yükselmesi ve kendisine oğlunu sembolize eden bir buzağının eşlik ettiği sahne, Asur Koloni Çağı’na ait silindir mühür baskılar üzerinde de görülen eski bir Anadolu geleneğini yansıtmaktadır. Fakat bu, Anadolu’da görülmesinden önce Mezopotamya’daki diğer toplumlar arasında bilinen bir tasvirdir. Mesela Suriye sanatında da Fırtına Tanrısı’nı iki ayağıyla iki farklı tepe üzerinde durduğu şekilde betimleyen tasvirler vardır. Yine bu motif Eski Babil sanatına da geçmiştir. Diğer yandan kutsal dağın, “Dağ Tanrısı” şeklinde kişileştirilmesi Mezopotamya’da M.Ö III. binde görüldüğünü de

[436] Ünal, 2003: 83.

[437] Darga, 1999: 160.

[438] Çevik, 2002: 177.

[439] Güterbock, 1950: 89.

eklemeliyiz. Çünkü dağ tanrılarının Fırtına Tanrısı ile birlikte betimlenmeleri en erken M.Ö II. binin ortasında bir Suriye Mitanni silindir mührü üzerinde görülür.[440] Fırtına Tanrısı ile kutsal dağlar bir arada anıldığı bir çivi yazılı metin şöyledir: *"…Ashhurra, Dağ Nanni (ve) Dağ Hazzi, Tešup, ticaretin efendisi…"* (KBo I 1)[441]

Burada Tešup'un yanında dururken görülen boğalar farklı görevler başında da görülmektedir. Malatya, Halep ya da İmamkulu kaya kabartmalarındaki betimlerde iki boğa Hava Tanrısının arabasını çekmektedir ve bu tasvirde tanrının görüntüsü savaşa hazırlanan tanrı mitosundaki tanıma uygun düşmektedir. O dönemde Tanrı arabasının tekerleklerinin önünü kesen kayaları kaldırması ve gürleyerek ilerlemesi, uzaklara yankılanan gök gürültüsünün nedeni olarak kabul edilmiştir. "Hava Tanrısı'nın öz kardeşi" Taşmisu, bulutları kovalayan fırtınasının güçlü esintisiyle kardeşinin arabasına eşlik eder. Böyle bir yolculuktan önce boğalar otlaklarından, tanrısal bir varlık olan yıldırım da uykuya çekildiği yerden çağrılır. Gökten düşen ay konulu Hatti Mitosunda, yağmur, gök gürültüsü ve fırtına Hava Tanrısı'na eşlik eder. Luvi etkisindeki Zarpiya yakarış törenlerinde Hava Tanrısı'nın arabasına boğalar yerine, Babil Güneş Tanrısı'nın ya da tanrı Asur'un arabası gibi, atlar koşulmuştur.[442]

Tanrı Tešup, Hitit tarihinin başlangıcından beri devlet panteonunun baş tanrısı Hatti'nin Hava Tanrısı'dır. Kozmik düzeni sağlayan, krallığı ve ülkenin yasal

[440] Darga, 1992: 172.

[441] Luckenbill, 1921:169.

[442] Ünal, 1999: 141; Darga, 1992: 180.

düzenini koruyan, hep Hava Tanrısı Tešup olmuştur. Kral, sadece efendisi adına Hatti ülkesini yönetir; fakat ülkenin asıl efendisi Tešup'tur. Kral ise sadece onun yeryüzündeki temsilcisi, tanrının hizmetkârıdır. Diğer bir ifadeyle krallar yönetme yetkilerini Tešup'tan almaktadırlar ve kanunları onun adına icra etmektedirler**.** Başlangıçtaki krallar Pithana ve Anitta döneminde Hava Tanrısı en fazla yaptırıma sahip tanrıdır ve krallar savaştıkları ülkeleri yakıp yıkarken ve harap ettikleri şeyleri kutsal ve dokunulmaz olarak tanımlarken, yaptıkları her şeyi Hava Tanrısı'nın isteği üzerine gerçekleştirdiklerini öne sürmüşlerdir.[443] Çivi yazılı metinlerden anlaşıldığına göre Tešup, batı Hititlerinin büyük bir saygıyla onurlandırdıkları büyük tanrıları Tarku'dur. Doğu Hititleri ise, Fırtına Tanrısı yerine koydukları Tešup'a panteonun baş tanrısı olarak ibadet ederler. İki isimden özellikle Tešup, Kuzey Suriye'de sıklıkla kullanılır. O bir savaşçı olarak tasvir edilir. Çünkü bir elinde balta, diğer elinde ise üç şimşek taşır. Bu tasvirde balta "doğurganlık/üretkenlik" sembolü olarak görülmüştür. Ardis, Kaldis ve Tešup/Teishebas üçlemesi, Eski çağ toplumlarında görülen tanrı üçlemelerinden biri olarak kabul edilir.[444]

Hava Tanrısı olan Tešup, Luvice konuşulan bölgelerde, aynı zamanda Piaššašši sıfatını taşır. Söz konusu sıfat, çivi yazılı Luvice sözcük pihaš/pihatta "şimşek, pırıltı" sözcüğünden türetilmiş ve Yunanca Pegasos ismiyle bağlantısı kurulmuştur. Böylece sözcüğün etimolojisi en eski haliyle, Hesiodos'un *Theogonia*'sında Kilikya kökenli kanatlı atı, Zeus'u, yıldırımı ve gök gürültüsünü

[443] Haas, 2002: 438.

[444] Messerschmidt, 1903: 40.

taşıdığı anlamını kazanır.[445] Bu durum bize antik dönemlerdeki din ve tanrı algısının kültürel olarak birbiriyle nasıl da etkileştiğinin ve bu insanların belki doğanın efendisi olarak algıladığı, fırtına, şimşek gibi güçlü öğeler baş tanrıya yakıştırarak onunla nasıl özdeşleştirdiğinin bir ifadesidir. Tanrıya doğa ile ilgili olarak verilen sıfatların bazıları "Gök Gürültüsünün Fırtına Tanrısı", "Şimşeğin Fırtına Tanrısı", "Bulutların Fırtına Tanrısı", "Çayırların Fırtına Tanrısı", "Sarayın Fırtına Tanrısı", "Kralın Fırtına Tanrısı", "Asanın Fırtına Tanrısı", "Ordunun Fırtına Tanrısı", "Barışın Fırtına Tanrısı"dır. Bu sıfatların her biri bireysel ilahi bir kişiliği olan müstakil Fırtına Tanrılarına has olarak tahsis edilmiştir. Doğa unsurlarına vasıf yüklemekle yetinmeyen ilkçağ Anadolu toplumu yanı sıra yüzlerce yerleşim yerine ait Fırtına Tanrısı belirleyerek bunları çivi yazılı metinlerde sıkça anmıştır. Bu tanrıların her biri 'tek başına birer ilah mı, yoksa aynı tanrının değişik belirtileri mi?' sorusuna Güterbock "aynı tanrının değişik belirtileri" şeklinde yanıt vermektedir.[446] Ayrıca Fırtına Tanrısı, gücün, kudretin, zaferin, hükmün, güvenin, sevginin, iyiliğin, yardımın, verimin, üretimin, bereketin, simgesi olarak da anılmaktadırlar.[447]

Hitit inancına göre askeri başarıların ardındaki neden Fırtına Tanrısıdır. Eski çağda tanrıların savaş alanındaki aktif müdahaleleri ve mücadeleleri bilinmektedir. Bu sebeple metinlerde sıralama genellikle Fırtına Tanrısıyla başlar ve Güneş Tanrısı ya da Kırların Koruyucu Tanrısıyla devam eder. Örneğin Kadeš Savaşı sonrasında

[445] Haas, 2002: 439.

[446] Karasu, 1997: 179.

[447] Savaş, 2002: 108–122.

Hitit kralı III. Hattušili ile II. Ramses arasında yapılan antlaşma metninde "Mısır'ın Güneş Tanrısı ile Hatti'nin Fırtına Tanrısı her iki ülke için kurmuş oldukları ilişkilerin ebedileşmesi" amacıyla anılırlar.[448]

Kuru tarımın yapıldığı yerlerde toprağı yağmuruyla verimli kılan tanrı, Hava tanrısıdır. Yağmur yağdırmadığında kuraklık ve kıtlık meydana gelir. Bu nedenle Hava Tanrısı tarımla geçinen bölgelerin tanrılar topluluğundaki en önemli tanrılardan biri hatta en önemlisidir.[449] Fırtına Tanrısının bu özelliklerini anlatan örnek bir metin şöyledir: *"Ey Fırtına Tanrısı, beyim, yağmur bereketi artırsın ve karanlık dünya doysun! Ve (Ey) Fırtına Tanrısı, kalın ekmek bol olsun."*(KUB XXV 23 Ay IV 58)[450]

Çivi yazılı metinlerde sıkça zikredilen Fırtına Tanrısı pek çok sıfat ve özelliği ile birlikte anılmıştır. Fırtına Tanrısı için özellikle vurgulanan şimşek, yıldırım gib vasıfları insanların korktukları bu doğa olayı için tanrıdan merhamet dilercesine her duada zikredilmişlerdir. Tešup/Fırtına Tanrısı'nın şimşeği ile ilgili bazı çivi yazılı bir metin örneği şöyledir: "*Şimdi Şimşeğin Fırtına Tanrısı (ve) senin tarafından yükseltilen ben kral Muvattalli dua ediyorum. Dilimle çağırdığım ve dua ettiğim Tanrıların tamamı benim için şefaat et…..Kuş kafesine sığınır ve yaşar. Ben de Şimşeğin Fırtına Tanrısı'na sığındım ve hayatta kaldım. Tanrılara yaptığım dua, Tanrılara yayılsın. Ve onlar beni işitsin. Sonra ben de sürekli Şimşeğin Fırtına*

[448] Gurney, 2001: 120.

[449] Güterbock, 1950: 88.

[450] Savaş, 2002: 105.

Tanrısı'na dua edeceğim. Tanrılar sözümü işittiğinde, ruhumdaki kötü şeyi, benden sağ tarafa koyacak ve onu benden kaldıracak. Ben kimin duasının (sebebi) olacağım? Beyim Şimşeğin Fırtına Tanrısı'nın duası olmayacak mıyım? Ve bir Tanrı ya da ölümlü görünce, şöyle söyleyecek: 'gerçekten göğün kralı beyim Şimşeğin Fırtına Tanrısı adamı onurlandı." (KUB VI 45 III 32–76) [451]

Bu metinde de II. Muršili, Fırtına Tanrısı'nın belki de bir gazabı olan veya musibeti ifade eden şimşeğinden ne kadar korktuğunu belirterek, dilinin tutulmasını ona bağlamaktadır: *"Kunnu'yu harabe bir kente göndermiştim. Bu sırada bir fırtına çıktı. Fırtına Tanrısı korkunç şekilde şimşekler çakıyordu. Çok korktum. Ağzımdaki kelimeler(in sayısı gittikçe) azaldı, kelimeleri sürekli yuttuğumdan, çok az kelime çıkarabiliyordum. Yıllar gelip geçtikçe bu olay sürekli olarak rüyama girmeye başladı. Rüyamda tanrının eli bana dokundu ve (işte) ağzım felç oldu."* (KUB XLVIII 100 öy. I 1–5)[452]

Yine II. Muršili'ye ait Arzawa seferini anlatan metinde Fırtına tanrısının şimşeği şöyle ifade edilir ve zafer bu Tanrı'nın bir lütfu olarak görülür: *"Beyim Fırtına Tanrısı bizim davamızı karara bağlasın. Ancak yürüdüğüm zaman ve Lauaša Dağına ulaştığımda beyim/efendim kudretli Fırtına Tanrısı ilahi adaletini gösterdi ve şimşek demetini fırlattı. Şimşek demetini benim ordularım da gördü. Arzava*

[451] Karauğuz, 2006: 77–78

[452] Ünal, 2003: 114.

memleketi de onu gördü. Şimşek demeti gitti Arzava memleketini vurdu." (KBo III 4 öy. II 14–19)[453]

Bereketin kaynağı olarak da anılan Fırtına Tanrısı için yapılan bir dua şu şekildedir: "*Hava Tanrısı, Efendim! Bol yağmur boşalt ve kara toprağı doyur; böylece, Hava Tanrısı, ekmek (için tahıl) büyüsün*". Zaman zaman özlenen yağmurun gelişi Hava Tanrısı'nın gelişiyle bir tutulur: "Hava Tanrısı ülkenin yağmurudur" ya da "*Nerik'in Hava Tanrısı, gökten (susuzluk) dindiren yağmur ol, düş*" şeklinde Nerik'in yağmur duasında kullanılmıştır: *Fırtına Tanrısı, beyim! Yağmuru çok yağdır ve kara toprağı doyur; öyle ki Fırtına Tanrısının kurban ekmekleri çoğalsın!"*[454]

Bereketin olduğu gibi kuraklık ve kıtlığın da kaynağı Fırtına Tanrısıdır. Vermek de almak da ona hasretilmiştir. "*Şu hale bakın! Ülkemiz harap haldedir. Beyimiz Tešup bize kızmıştır. Gök, bir damla olsun yağmur akıtmamaktadır. Her yabancı ülke (bize) düşman kesilmiştir, bizimle savaştadır.*"[455] Felakete, kıtlık ve yoksulluğa düşmemek için yapılması gerekenin tanrılara tazim yapmak ve onları yüceltmek olduğuna inanan insanlar yaptıkları dualarda tanrıları daima yüceltmeyi ihmal etmemişlerdir. Bir yandan tanrılarını yücelterek onları kutsayan Hititlerin bir yandan tanrılarına acziyet vasıfları yükleyerek onları küçümsemeleri ise garip bir çelişki olarak durmaktadır. En büyük tanrı olarak tazim gösterilen Tešup'a söylenen

[453] Karasu, 1997: 180.

[454] Ünal, 1999: 141.

[455] Ünal, 2007: 88.

şu sözlerle tanrıların aciz hatta dilenci gibi gösterilmelerine ilginç bir örnektir. " *Eğer Tešub'un gümüşü yoksa biz her birimiz ona birer šekel gümüş verelim. Tešup, biz sana yarım šekel altın, bir şekel de gümüş vermek istiyoruz. Eğer Tešub aç ise, biz her birimiz tanrı için yarım ölçek arpa dökelim. Eğer Tešup çıplak ise, biz her birimiz ona bir elbise giydirelim. Eğer Tešup kurumuş ise, biz her birimiz ona birer şişe güzel yağ verelim… Tešub'u kurtaralım."* (KBo III 24)[456]

Fırtına Tanrısı'nın, doğal mekânına yakın bir yerde yani gökyüzünde ikamet ettiği inancının yaygın olduğu şu satırlardan anlamaktayız.[457] *"Şimdi ben babam Fırtına Tanrısını öveceğim ve ben kral, Fırtına Tanrısından yağmurların büyütüp geliştirdiği o kerestelerden isteyeceğim: Ey Gökyüzünün altında yeşeren ağaçlar. Aslan ve kaplanlar hep sizin altınızda uyurlar. Ayılar hep size tırmanırlar. Babam Fırtına Tanrısı kötülüğü sizden hep uzaklarda tuttu. Sığır sürüleri hep sizin altınızda otladı. Şimdi ben kral Labarna size sığındım ve tahtı dost bildim. Sen (taht) ben kralın dostu değil misin? Sen bana o ağacı ver ki, ben onu keseyim. Taht krala cevap verir: Kes onu kes! Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı onu kesmene izin verdiler artık. Şimdi siz bu ülkende yukarılara gidiniz! Fırtına Tanrısı onu krala verdi."* (KUB XXIX 1 5–20)[458] Buradan da anlaşılıyor ki Hititler de diğer toplumlar gibi tanrısallığı Gök'e ve yukarıda olmaya bağlamışlar ve en yüce, kudretli tanrılarını bizzat Gök'te ikamet eden Hava ve Fırtına Tanrısı olarak tanıtmışlardır.

---

[456] Ünal, 2007: 108.

[457] Savaş, 2002: 108.

[458] B. Schwartz, 1947: 23; Savaş, 2002: 130.

Çivi yazılı belgelerde daha çok Fırtına Tanrısı olarak yer alan Tešup'un adı hemen hemen her duada zikredilmekte, her yakarının başında ya da sonunda kendisine tazim cümleleri söylenmektedir: *"…Tešup, Hatti'nin efendisi, Šeri, Ašhurra'nın Dağ Nanni ve Dağ Hazzi, Tešup, ticaretin efendisi, ordugahın efendisi Tešup, Tešup…, Betiarik'in Tešup'u, Nirik'in Tešup'u, Tešup, dağların efendisi, Halab'ın Tešup'u, Lihzina'nın Tešup'u, Hurma'nın Tešup'u, Šarišša'nın Tešup'u, Šaganuva'nın Tešup'u, Hiššašhapa'nun Tešup'u, Tahaia'nın Tešup'u, …bitki'nin Tešup'u, Kizzulana'nın Tešup'u, Uda'nın Tešup'u…"* (KBo. I 1 3–9) [459]

Sonuç olarak denilebilir ki Tešup Hititlerin en yüce tanrısıdır. O Gök'te ikamet etmektedir ve üstün güçlerle donatılmıştır. Zafer ve yenilgi onun tasarrufudur. Hastalık ve sağlığı, bereketi ve kıtlığı getiren odur. Bütün bu yönleriyle Tešup Hititlerin kadiri mutlak tanrısıdır. Yine o aynı zamanda Hitit panteonunun resmi tanrısıdır. Kralın meşruiyeti ona bağlanmaktadır. Böylece krala gösterilen sadakat veya sadakatsizlik aslında ona yapılmaktadır. Bu durumda diyebiliriz ki kral, 'köle' olarak kabul edilen halkının 'efendisi' olarak, kendi 'efendisi Tešup' adına halkı yönetmekte ve otoritesini çok sağlam bir dinî temele oturtmuş olmaktadır. Sözün özü Tešup ilkel dönemlerde resmi idarenin tanrısallıkla birleşiminin ifade edildiği yani dinin nasıl siyasete dönüştüğünün en güzel örneklerden biridir.

[459] Luckenbill,1921: 169.

a.18.1) Kutsal Boğalar Hurri ve Šerri[460]

Boğa figürü; Sümer'de 'Inanna', 'gök kraliçesi', Akad'da Ištar, Hurri'de Šaušga, Ugarit'de Anat ve Suriye'de Išhara'yla bağlantılıdır. Boğa ve boğa tanrıçasının kozmik çift tasarımı ilk defa Sümerlilerin üçüncü binyılındaki edebiyatında ortaya çıkmıştır. Boğa ve tanrı motifine ise üçüncü binyıldaki oymacılıkta da rastlanır. Bu oyma tasvirinde yer alan Kültik bir gemi sahnesinde[461], boğanın üzerinde çığlık atan ve devasa bir şekilde çizilmiş rahip durur.[462]

GUD ideogramı çoğunlukla genel anlamda kullanılmıştır; yani boğaların her iki cinsini de ifade etmesinden başka ^{GUD}hurri ve ^{GUD}šerri'de olduğu gibi "boğa" manasında tercüme edilmektedir. Mezopotamya kaynaklarında ÁB ideogramı yalnız "inek" manasında geçmektedir. Akadca okunuşu LITTU'dur. Anadolu'da sığır cinsine ait tasvirlerin ilk izleri, hafirlerin ifadesine göre, Alacahöyük mezar buluntularında, Truva'da, Mersin Yümüktepe'de, Alişar'da ve Boğazköy'de bulunmaktadır. Hitit ve Hititlerden önceki Anadolu sanatında sığır cinsinden tasvir edilen hayvan "boğa"dır. Boğa'nın, Eski Önasya dünyasında Fırtına Tanrısının kutsal

[460] Bkz. Resim 49, 50.

[461] Bahsi geçen gemi sahnesinin Nuh Tufanı olması muhtemeldir ki böylece Mezopotamya'da tanrısal/kutsal boğa tasvirinin kökenleri tarihte çok eski dönemlere kadar dayandırılabilir.

[462] Haas, 1994: 345.

hayvanı oluşu ve sığır cinsi içindeki hayvanlara nisbetle daha heybetli görünüşü, tasvirî sanatta yer almasına sağlamıştır.[463]

Boğa kültü, geyik kültü ile birlikte Anadolu'nun en eski kültlerinden biridir. M.Ö III. binden Hitit İmparatorluğu'nun sonuna kadar bu kültün kalıntılarına rastlanılır. Alacahöyük kral mezarlarından çıkarılan kursların, kozmik manası olduğu ve bu kurslar üzerindeki hayvan figürlerinin de dinî bir anlam taşıdıkları anlaşılmaktadır. Muhtelif şekillerde olan kurslara bakılacak olursa, hepsinin ortak yanının boğa boynuzları üzerine oturmaları oldukları görülür. Koşay'a göre boynuzlar ayı sembolize etmektedir. Güterbock ise bazen boğa tasvirinin, aslında tanrı tasviri olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki mühür ve kabartmalardaki altarlar bu ifadeye uymaktadır. Çivi yazılı metinde "*o Fırtına Tanrısı'na boğa olsun ve onu ilerletsin*" (KBo VI 28 ay. I 42) denilmektedir. Anlaşmalarda boğalar, Fırtına Tanrısı ile birlikte tanrı sıfatıyla kaydedilirler. Bir metinde bu boğalara da tanrılar ve kutsal dağlar gibi ekmek sunulur. Bir bayram ritüelinde kral, bu boğalara boynuzlu içki içer. Bir başka metinde ise ise kalın ekmek parçalandıktan sonra boğaların önlerine konulur.[464] Yine bir metinde boğalara ekmek sunulduğundan bahsedilir. Fırtına Tanrısı ve Hepat için yapılan bir ritüelde kutsal boğalara da ekmek kurbanı

[463] Bu kültün ve inanışın sadece Mezopotamya'ya has değildir. Başka dinlerde de buna benzer motiflerin bulunmaktadır ve hatta inanış günümüze kadar gelmiştir. Bunun da en güzel örneği Hindistan'da kutsiyeti yüce tanrı Brahman'a dayanan ve Brahmanın kutsal hayvanı olduğuna inandıkları için ineğe tapılmasıdır.

[464] Ertem, 1965: 42–49.

yapıldığına dair bir metin tercümesi şöyledir: "*Sonradan o, Šerri ve Hurri için bir tane kırmızı ekmeğin bulunduğu üç beyaz kurbanlık kalın ekmeği böler. Aynı şekilde o, Şimşeğin Fırtına Tanrısı'nın sofrası üzerine onları koyar"* (KUB VI 45 3) [465]

Alacahöyük ortostatlarında, Hanyeri civarında, Gezbel'deki kabartmalarda ve Malatya'da bir ortostat üstünde fırtına tanrısının boğaların çektiği bir arabaya bindiği şeklindeki tasvirler, boğa kültünün Fırtına Tanrısı'yla özdeşleştirildiğine ilişkin tasvirler olarak karşımıza çıkmaktadır.[466] Ayrıca taş, pişmiş toprak ve tunçtan yapılan boğa tasvirleri de Fırtına Tanrısı'nın farklı kült tasvirleri olarak kabul edilmektedir. Yine Hitit kalıntıları vasıtasıyla bilinen boğa üzerinde duran Fırtına Tanrısı tasvirinin, büyük Hitit devlet sanatında şimdiye kadar bulunmamış olması dikkat çekicidir. Bunun yanında çivi yazılı metinlerde de boğa üzerinde duran Fırtına Tanrısı'ndan bahsedildiği tespit edilmemiştir.[467]

Boğa kültünün Mezopotamya ve Yakın Doğudaki veya Önasyadaki tarihine baktığımızda, Sümerlerde 'boğa boynuzlu taç', tanrılık alameti olarak görülmekte ve Mezopotamya'da mabetlerde boğalara gerçek bir tanrı olarak tapılmaktaydı. Örnek olarak boğa sembolü olan Tanrı Šamaš'ı, boğa ünvanlı Tanrı Enlil'i, boynuzlu tacın Sümer'de tanrılık alameti sayılmasını ve bilhassa Suriye mühürlerinde boğa altarına rastlanması vereilebilir. Bu gibi örnekler birçok bölge ve dinde, çeşitli şekillerde

[465] Singer, 1996: 21; Karauğuz, 2006: 80.

[466] Güterbock, 1942: 286.

[467] Güterbock, 1942: 287.

boğaya direk veya dolaylı olarak tapıldığını ayrıca boğanın tanrısallık simgesi olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Fakat Orta Anadolu'da boğa'nın kutsallaştırılmasına Hititlerden önce rastlanmamaktadır. Bundan da boğa kültünün Hititler döneminde Mezopotamya'dan alındığı sonucu çıkartılabilir. Landsberger'e göre boğa kültünün olduğu bir kültür çevresi, aynı zamanda hava tanrısının çevresidir. Yani boğa kültü en yüce kabul edilen Hava ve Fırtına Tanrısı'nın bir sembolü olarak hep birlikte anılmış ve kutsanmıştır. Asur'da boğa kültü M.Ö. 2000'lerden sonra son bulmuştur. Suriye ve Anadolu'da ise medeniyetlerin seyri ile birlikte sona ermiştir. [468]

a- Tanrıçalar Geçidi

b.1) 43 Numaralı Figür: Hepat[469]

Yazılıkaya'da ismi ha/he-pa-tu[470] şeklinde görülen baş tanrıçayı Laroche ^{D}Hebat olarak okumuştur.[471]

Hepat'ın kaya yüzeyindeki görüntüsünde kale surlarını andırır şapkası göze çarpmaktadır. Dört dağ üzerine bastığı ve bir aslan[472] üzerinde ayakta durduğu

[468] Tosun, 1948: 65–72.

[469] Bkz. Resim 44, 45, 46, 47, 48, 50.

[470] Güterbock, 1982: 30; Erkut, 1992: 160.

[471] Laroche, 1952: 118.

görülen Hepat'ın yüzünde göz, burun, ağız, kulak, küpe detayları belirgindir. Şapkasının altından dökülen saçları beline kadar inmektedir. İki kolu da öne doğru uzanmıştır. Sağ elinin üzerinde tanrı hiyeroglifi ve ismi yazılıdır. Beli kemerli pilili eteği ayaklarına kadar uzanmaktadır ve ayaklarında çarık görünümlü burnu yukarı kalkık ayakkabıları vardır. Figür yüksekliği 1,62 m, aslan ve dağlarla birlikte 2,35 m'dir.[473]

Hepat, Suriye ve Anadolu'nun her yerinde tanrıça kültü genellikle 'ana tanrıça' olarak bilinirken Kapadokya'da 'Ma' adıyla bilinir ve ibadet edilirdi. Ma'nın başında kale suruna benzer bir taç takılı olup ona rahipler ve savaşçı rahibeler hizmet ederdi. Ana tanrıçalar için yapılan bayramlarda büyük kalabalıklar savaş danslarıyla kutlamalar yapar, coşkulu şarkılar ve mest edici bir müzik eşliğinde rahipler kalabalıkların kendinden geçerek tapınmalarını sağlarlardı.[474]

Kumanni'de kendine mahsus bir tapınağı olan Ma, diğer tanrıçalar içerisinde en önemli mevkie sahipti. Öte yandan Hitit metinlerinde Kumanni tanrıçaları savaşçı özelliklere sahip değildir. Muhtemelen tanrıça savaşçı özelliğini senkretizm sonuncu elde etmiştir.[475] Dönemin dinî anlayışına bakıldığında, komşu inançlardan etkilenmenin yoğun olarak yaşandığı bilinmektedir. Bu açıdan Kummani'de de

---

[472] Erkut, 1992: 160.

[473] Seeher, 2011: 67.

[474] Messerschmidt, 1903: 39.

[475] Gurney, 1952: 135.

savaşçı özelliğe sahip olmayan tanrıçaların daha sonra bu özelliği kazanmış olmaları gayet doğal görünmektedir.

"Hepat dönemin senkretik bir dinî yapısına sahip Hitit ülkesinde gerçekten hem farklı hem de ilginç bir konuma sahiptir. Bu tanrıça, Hititlerin yalnızca başka toplumların dinî anlayışından etkilendiğini değil aynı zamanda Hititlerin de başka toplumları etkilediğini göstermektedir. Mesela**,** Hurri'de kadın şahsiyetlere şeref unvanı olarak kullanılan kelime *Allai* "bayan"dır. Bu kelime "hizmetkâr ve köle" anlamına gelen ***purame***'nin karşıtı olup "efendi" anlamına gelmektedir. Kraliçelik kavramını bilmeyen Hurriler, daha sonra Hititlerin etkisiyle 'bayan' için 'kraliçe' unvanını öğrendiler ve bunun için soyut bir kavram olan ***allašši***'yi meydana getirdiler. Daha sonra bu kelimeleri Hepat ve Tešup'un koruyuculuğunda tahta çıkış ritüellerinde saygı ifadesi olarak kullanmaya başladılar.[476] Bu bakımdan söylenebilecek en doğru şey belki de, Hititler üzerinden dönemin kültürler arası etkileşiminin takibini yapmak için sadece Tanrı/Tanrıçalar üzerinden bile bu durumun gözlemlenebileceği ve senkretik dinî yapının nereden nereye doğru yönelme gösterdiğine bakmak yeterli olacaktır.

Hititlerde Hepat ile kurulmuş isimler görüldüğü halde M.Ö. I. bine ait metinlerde bu isimlere rastlanmaması da ayrıca ilginç bir durumdur. Feminen bir isim olan Hepat, yalnızca Geç Babil metinlerinde görülmektedir. M.Ö II. bin yılına ait olan Hepat'tan türeyen şahıs adları arasında Pudu-hepa, Gilhu-hepa, ERUM-hepa,

[476]Alpman, 1979–80: 121.

Mena-hebi, Ummi-hebit (isim Sami kökenli olup 'Annem Hebit'tir anlamına gelir), Šuwar-hepa (isim Ari kökenli olup "Hepa güneştir' demektir) gibi Hurca isimlere de rastlanmaktadır.[477]

Geç Hitit döneminde Kubaba ismini alacak olan tanrıçanın Hurrice karşılığı Hepatu'dur.[478] Hepat, Hurri medeniyeti için çok önemli bir tanrıça olan Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile eşitlenmektedir. Bu eşitlenme çivi yazılı metinde şöyle ifade edilmektedir; "*Bütün ülkelerin kraliçesi, efendim, Arinna'nın Güneş Tanrıçası! Hatti ülkesinde sen Arinna'nın Güneş Tanrıçası adını alırsın, sedir ağacı ülkelerinde (Amanoslar) ise, Hepat adını taşırsın."* (KUB XXI 27 I 3–6)[479] Çivi yazılı metinlerde sıklıkla görülen ismi Arinna'nın Güneş Tanrıçasıdır. Hemen hemen her metinde ismi anılmakta, kendisinden bir şeyler istenmekte ya da gazabından korunmak için dualar edilmektedir. Kendisine özel bayramlar yapılmış kimi zaman bu bayramlar sefere çıkmaktan, savaşmaktan daha önemli ve acil bir iş olarak görülmüştür. Bu durum metinlere şöyle yansımıştır: "*Ama ben, Güneş olarak babamın tahtına oturduğumda, çevredeki düşman ülkeler benimle savaşıyordu. Hiçbir düşman ülke üzerine yürümedim, ama sahibem olan Güneş Tanrıçası Arinna'nın geleneksel bayramlarına özen gösterdim*."(KBo III 4 öy. I 19–21)[480]

[477] Bossert, 195: 325.

[478] Alp, 2005: 36.

[479] Dinçol, 1982: 79.

[480] Kock –Fontanille, 2005: 56.

M.Ö. XIII. yy tarihli Fraktin kabartmalarında Hepat, Kraliçe Pudu-hepa ile birlikte resmedilmektedir. Kraliçe, Hepat'a sıvı kurbanı sunmakta, tanrıça ise tahtta oturur şekildedir ve önünde tablalı bir sunak bulunmaktadır.[481] Tanrıçanın adı ideografik olarak ^{D}hepatu şeklinde yazılıdır. Büyük Hitit devleti zamanına ait Halep kökenli bir yazıtta ^{D}he-pa-SARU+ma'ya vakfedilen bir şeyden bahsedilmektedir. Bir Malatya kralı tarafından vakfedilen, Darende kökenli, oturan bir Hepat tasvirinde tanrıçaya ait hiyeroglif yazıt şu şekildedir: *"Şehre ait olan Hepatu, şehirli Hepatu"*. Gürün kökenli bir başka yazıtta ise tanrıçanın adı GAL ^{D}Hi-pa-tu-s (***Büyük Tanrıça Hipatu***) şeklinde görülmektedir. Hepat kelimesi ayrıca Hititçede tesadüfen "Karaciğer" anlamına da gelmektedir.[482]

Hurri diline ait olan Hepat ismi, Tevrat'ın Eye'si/Eva'sı (=Havva) ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Fakat Laroche, sadece onomastik bir benzeyişten dolayı insanlığın Ana'sını, Hepat'la birleştirmenin ispatlanamaz olduğunu savunmaktadır.[483] Laroche bu kanaatinde haklılık payı taşımaktadır. Çünkü Havva/Eva ile Hepat isimleri arasında kurulan bu alegori her ikisinin de "Ana" olması dolayısıyla kurulmuş olabilir. Çünkü Hepat, tıpkı insanoğlunun annesi Havva gibi Hititlerin Ana Tanrıçası'dır. Fakat her ikisi arasında oluşturulacak bir benzerlik daha fazla delile ihtiyacı olan bir durum arz etmektedir.

[481] Darga, 1992: 178.

[482] Bossert,1951: 326–332.

[483] Alpman, 1979–80: 119.

Fırtına Tanrısı Tešub'un karısı olan Hepat'ın[484] kızı Mezulla torunu ise Zintuhi'dir. İkisi de Hatti kökenlidir.[485] Tanrıça savaşlardan, ulusun ve askerin geleceğinden[486] ayrıca kralı korumaktan sorumludur. Hepat çivi yazılı metinlerde "Hatti topraklarının kraliçesi, yeryüzü ve gökyüzünün kraliçesi, krallığın hanımefendisi, Hatti'nin kralı ve kraliçesi, göğün kraliçesi gibi"[487] gibi çeşitli isimlerle zikredilir. Hepat'ın bu tarz niteliklerine dair örnek bir metin şöyledir: "*Göğün Güneş Tanrısı ve hakimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası, hakimem kraliçe, Hatti (ül)kesinin kraliçesi, efendim Göğün Kralı Fırtına tanrısı, hakimem kraliçe Tanrıça Hepat, Göğün Kralı Hatti'nin Fırtına Tanrısı."* (KUB XXI 27 öy. I 1–3) [488]

Hepat, genellikle kutsal hayvanları olan iki aslan[489]. arasında oturur vaziyette betimlenmektedir. Aslan figürü ise yanında durduğu kişinin ana tanrıça olduğunu

[484] Koç, 2006: 93.

[485] Güterbock, 1950: 90.

[486] Savaş, 2002: 101.

[487] Gurney, 1952: 139.

[488] Alp, 2002: 101.

[489] Aslan ve panter gibi hayvanlar, hayvanlar âleminin en güçlü hayvanları olmakla birlikte tarih boyunca sembol olarak kullanıldıkları her yerde gücü, mücadeleyi ve savaşı temsil etmişlerdir. Hititlerde baş tanrı ve tanrıçanın sembolü olarak aslan/panter kullanılması aynı mantık çerçevesi içerisinde olup, halkın karşısında büyük bir güç ve otorite olarak korkuyu da temsil etmiş oldukları düşünülebilir.

kanıtlamaktadır.[490] Anadolu ve Suriye'nin neolitik kültürlerinden kalma aslan figürü, Hitit geleneklerinde devam ettirilmiştir. Hepat'ın üzerinde durduğu aslan betiminin yanı sıra Hitit dinsel törenlerindeki Şamanist öğeler arasında yer alan aslan adamların, avcı kastının, av geleneklerinin ya da transa geçmiş sağıltıcıların kökleri, muhtemelen tarih öncesi bazı kültür evrelerindeki bir takım uygulamalara dayanmaktadır.[491]

II. Murşili, yıllıklar'ında Tanrıçadan şöyle bahseder: *"Babam Mitanni ülkesinde oturarak kaldığından o, oturmasını geciktirdi. Bu yüzden hâkimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın bayramları ihmal edildiler. Ben majeste babamın tahtına oturunca, bana karşı savaşan çevredeki düşman ülkelerinin hiçbirine karşı henüz sefere gitmeden önce hâkimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın sabit bayramları ile ilgilendim ve onları yaptım. Hâkimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na elimi kaldırdım ve şöyle dedim: 'Hakimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası, beni çocuk diye çağıran, beni küçük gören ve senin Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın topraklarını almaya kalkışan etraftaki düşman ülkelerine karşı benim yanıma aşağıya gel ve o çevredeki düşman ülkelerini benim yanımda öldür!' Arinna'nın Güneş Tanrıçası sözlerimi duydu ve benim yanıma aşağıya geldi. Babamın tahtına oturduğum zamandan itibaren çevredeki bu düşman ülkelerini on yıl içinde yendim ve onları yok ettim."(*KBo III 4 öy. I 16–29)[492]

[490] Güterbock, 1950: 90.

[491] Haas, 2002: 438.

[492] Alp, 2005: 36–37.

Hepat'ın Hitit devlet merkezinde bir kültü vardı ve Hurri kültürünün hüküm sürdüğü Šamuha, Kummanni, Hurma, Uda, Wašudawanda, Abzišna, Šulupaša, Katapa gibi yerlerde de tesiri görülmekteydi.[493] Özellikle ritüel metinlerinde tanrılar hangi ülkelerin koruyucusu iseler bu şehirlerin adı tek tek sayılarak her bölge için tanrıça ismi tekrarlanmaktadır. İlgili bir metin şu şekildedir: *" Halap kenti Fırtına Tanrısı, Arinna kenti Fırtına Tanrısı, Zippalanda kenti Fırtına Tanrısı,….Uda kenti Tanrıçası Hepat, Kizzuvatna memleketi Tanrıçası Hepat, Koruyucu Tanrı, Hatti memleketinin Koruyucu Tanrısı…Göğün tanrıları, yeryüzünün, dağların, ırmakların, pınarların/kaynakların, göğün bulutlarının, yerin, büyük denizin tanrıları tanık olsunlar."(KBo V 3 öy I 35-59)*[494] Yapılan ritüellerde Hepat'a çeşitli hediyeler ve kurbanlar sunulmaktadır. Tanrıça Hepat ve Fırtına Tanrısı için yapılan bir ritüelde, Hepat'a ekmek sunulduğu ile ilgili ifadeler şöyledir: *"Kazığın önüne sedir ağacından (yapılmış) bir adet sofra yerleştirirler. Ve (onun üzerine) bir avuç (ölçüsünde) dört adet nahiti ekmeği koyarlar. Onun üzerine Tanrıça Hepat'ı yerleştirirler."* (KBo XXI 34 II 6–8) [495]

Başka bir ritüel esnasında Tanrıçaya ekmek ve şarap kurbanı yapılmaktadır. *"Sonradan o, aynı şekilde kurbanlık kalın ekmekleri böler. Sonradan Tanrıça Hepat için, o, bir tane kırmızı ekmeğin bulunduğu üç beyaz kurbanlık kalın ekmeği böler. O,*

[493] Bossert, 1951: 325.

[494] Karasu, 1996: 188.

[495] Karauğuz, 2006: 55.

*ince yağla (karışmış) bala onları banar. Ve onlar Tanrıça Hepat'ın sofrasına koyar. Sonradan kurbanlık kalın ekmekler üzerine bulgur (ve) yağlı börek döker. O şarap dolu bir testiyi (onların) önüne döker." (*KUB VI 45 III 32–76) [496]

Hepat'ın koruyucu tanrı özelliğinin ön plana çıkarıldığı bir metinde yapacaklarına karşılık kendisine verilecek hediyelerden bahsedilir. *"Eğer sen, tanrıçam, sahibim, majestemin hayatını korur ve onu düşmanlara (kötülere) teslim etmezsen, Hepat için altından bir heykel yapacağım ve onun için altından bir rozet yapacağım ve onlar Hepat'ın rozetinden bahsedecekler; sizin göğsünüz için altından bir zırh yapacağım ve onlar tanrıçanın zırhından bahsedecekler."* (KUB XV 1 5–11) [497]

Bir doğum ritüelinde ise yine Hepat'a doğan çocuk için bir festival yapılması gerektiği anlatılmaktadır. *"Kadın doğurduğunda, her ne olursa olsun, o doğurduğu gün Ana Tanrıça için, bedeninde? Hepat için….o gün doğum festivalinde onlar yapar….ve onlar örnekleri gibi festivali tamamlarlar….onlar buraya döndüklerinde Ana tanrıça ve Hepat için kurban sunarlar…"* (KBo XVII 48–54) [498]

Tanrıça Hepat'a yüklenen sıfatlar ve özellikler Hitit dini anlayışının merkezinde yer alan baş tanrılar ailesi ve Hitit siyasi yaşamı hakkında birçok bilgi vermektedir. İlk olarak baş tanrıçaya baş tanrı ile birlikte onunla aynı boyutlarda

[496] Karauğuz, 2006: 79.

[497] Roos, 2007: 97.

[498] Beckman, 1983: 139.

çizilerek bir merasimde en önde yer verilmesi Hitit sosyal ve siyasi yaşamında kadının önemli bir mevkie sahip olduğunu göstermektedir. Kadın ikinci sınıf değildir ve yeri geldiğinde ciddi işlerde söz sahibidir. Bu durum gerektiğinde devlet yönetimi olabileceği gibi tanrısal bir irade de olabilmektedir. Diğer bir husus göğün fırtına tanrısı olarak kutsanmasına karşılık yerin ana tanrıça ile eşitlenmesi toprak ana ve bereket kültü inancının varlığının göstergesidir. Kadının doğurganlık özelliği ile bağlantı kurularak toprağın bereketi eşitlenmiştir. Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile eşitlenmesi ise çalışmanın başından itibaren bahsedilen Hitit dini yapısının senkretik özelliğinin yansımasıdır. Hem toprağı, hem güneşi, hem savaşı temsil eden bir tanrıça, muhtemelen zamanla ona farklı vasıflar yüklenmesi ile gerçekleşmiştir.

Toprağa kutsallık atfetmek sadece Hititlerde görülen bir inanç değildir, toprak ana inancı birçok toplumda görülmektedir. Aslında bu inanç kutsal topraklar inancını da beraberinde getirmektedir. Yani her devlet toprak ana düşüncesiyle ya da tanrılarına kutsal mekânlar yaparak kendilerine ait vatan topraklarını kutsallaştırmakta böylece yapılan savaşlar ve toprak için dökülen kan meşrulaştırmaktadır. Bu bağlamda bir dini merasimde tanrılar güç gösterisi yaparcasına aslan, topuz, kılıç gibi savaş ve güç unsurlarını kullanmaları, siyasi otoritenin, ülkenin içinde bulunduğu savaşların tanrının izni ve iradesi ile olduğunu ifade etmek için gösterilmiştir. Büyük bir imparatorluğa hükmetmek, farklı milletlerden insanları bir arada tutmak elbette kraliyetin yaptığı işlerde sorgulanmaması için bunları sağlam bir temele dayandırması gerekmektedir. Dönemin şartları düşünüldüğünde ise bu siyasi otoriteyi sağlamlaştırmanın en kolay

yolu insanların dini duyguları ve korkuları üzerinden hareket etmek gayet doğru bir yaklaşım olduğu görülmektedir.

Çivi yazılı metinlerde tanrıçaya kılıç, zırh gibi hediyelerin takdim edilmesi yine savaşçı niteliğine vurgu yapılarak savaşı ilahi bir temele dayandırarak meşrulaştırmanın bir diğer göstergesidir.

b.2) 44 Numaralı Figür: Šarrumma[499]

Baş tanrı çiftinin oğulları Šarrumma[500] hiyeroglif yazılışı ^{D}LUGAL-ma[501] şeklindedir. Yazılıkaya'daki tanrıçalar geçidindeki tek erkek figürdür ve panelin simetrisini bozmaktadır.[502] Šarrumma, Puduhepa zamanından önce, annesi Hepat'ın yanında önemli bir statü kazanana kadar bir rütbeye sahip değildi. *"…Sen annen Hepat'a daha fazlasını söylersen ve majestem için onun bedenine düşman ulaşamaz ve kötülük bizimle gelmez. Her ne olursa olsun sahibim Šarrumma için gümüş kakmalı, ağır olmayan altından bir kalkan yapacağım."* (KUB XV I ay. I 20–24)[503]

[499] Bkz.Resim 45, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 54.

[500] Dinçol, 1982: 80.

[501] Laroche, 1952: 121.

[502] Seeher, 2006: 154.

[503] Roos, 2007: 100.

Šarrumma Yazılıkaya'da, başında altı adet boynuzun bulunduğu külah biçimindeki sivri bir başlıkla tasvir edilir. Bu tasvirde o, sol elinde omzuna dayalı bir savaş baltası, sağ elinde ise üzerinde durduğu aslanın tasmasını tutmakta ve boynundan sol dirseğine kadar uzanmış saçlarıyla, belirgin bir şekilde belinin bir tarafında kılıç kabzası diğer tarafında da sivri kılıç ucuyla dikkat çeker. Ayrıca beli kemerli kısa bir etek (pantolon) giyen figür, bir aslan üzerinde ayakta durmaktadır. Bu figürde yürür şekilde betimlenen aslan ise ayaklarından üçü bir dağda, biri de diğer dağda olmak üzere iki dağın birden üstünde durmaktadır. Aslanın kuyruğu yukarı doğru kalkık olup, kuyruğun ucu lituus şeklinde kıvrılmıştır. Tanrı figürünün önünde ise belden yukarısı tanrı hiyeroglifi olan bir insan şekli, yani Šarrumma'nın simgesi bulunmaktadır.[504] Figür yüksekliği 1,32 m olup, aslan ve dağlarla birlikte 2,24 m'dir.[505]

Anadolu-Kizzuwatna kökenli[506] Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da kudretli bir dağ tanrısı olarak ibadet edilen Šarrumma, dağ tanrıları arasında önemli bir yere sahiptir.[507]

Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinin çoğunda görülen Tanrı Šarrumma inancı farklı bölgelerde tanrının figürlerine rastlanmasını sağlamıştır. Bu

[504] Cimok, 2008: 130.

[505] Seeher, 2011: 67.

[506] Darga, 1992: 109.

[507] Darga, 1992: 187.

bölgelerde yer alan kabartmalar Šarrumma hakkında daha fazla bilgi sahibi olunmasına imkân vermektedir. Šarrumma figürü olan yerlerden biri Hanyeri-Gebzel'dir. Buradaki kabartmada bir kral figürü, kralın başının hizasında, dağlara basan bir genç boğa betimi yer almaktadır. Boğa ön ayaklarıyla bir dağ tanrısına, arka ayaklarıyla blok şeklinde gösterilmiş bir dağ betimine basar. Önünde bulunan hiyeroglifde " Dağın Kralı Šarrumma" okunmaktadır. Šarrumma'nın dağlarla ilintisi ve "tanrı-dağ" algısı, dinsel olduğu kadar, ikonografik açıdan da en belirgin özellikleriyle burada görülmektedir. [508]

Diğer bir yer Malatya-Aslantepe'dir. Burada kabartmalı ortostat üzerindeki bir libasyon sahnesidir ve önündeki hiyeroglif lejanda göre "^{D}Šerma dağ(ın) kralı" şeklinde ismi okunmaktadır.[509] Bu figürde Šarrumma bir aslan (panter) üzerinde durmakta, elinde lituus tutmaktadır, başında boynuz figürlü yuvarlak bir başlık vardır. Karşısında duran kral ise ona sıvı kurbanı sunarken görülür. Darende'de bulunan Šarrumma figürü ise dış özellikleri ile Malatya'daki figüre benzemektedir. Bir aslan üzerinde durmakta ve dudaklarına götürdüğü fincanla bir şey içiyor gibi görünmektedir.[510]

Ras-Şamra'daki tabletlerde ve mühürlerde "Kubaba'nın Hizmetçisi" tabiri kullanılmaktadır. Buradaki Šarrumma figürü ise yine elinde baltası, başında şapkası,

[508] Darga, 1992: 183.

[509] Darga, 1992: 109.

[510] Laroche, 1963: 281–284.

üzerinde kısa eteği ile görülür. Laroche, Šarrumma'nın Yazılıkaya'da annesinin hemen ardındaki görüntüsünü "annesine bağlı genç bir tanrı" olarak yorumlamıştır.[511] Šarruma'yı içeren, Pige-Šarmas gibi teofor adlar Helenistik çağda da süregelmiştir.[512]

Gerçek bir Hurri tanrısı olmayıp Kizzuwatna'dan alınan Šarrumma'nın Hitit tanrıları panteonunda görülmesi, belgelere göre Büyük kral Šuppiluliuma çağına denk gelmektedir. Bu kralın oğlu Telepinu, Halpa şehri krallığı tahtına babası tarafından oturtulduktan sonra "Dağ Tanrısı Šarrumma'nın en yüksek rahibi" unvanını almıştır. Dağ Tanrısı Šarrumma'nın dağlarla ilintisi ve Dağ Tanrısı Šarrumma kültü, Geç Hitit Krallık Dönemi'nde de devam etmiştir.[513] Bir metinde Šarrumma'nın dağ tanrısı özelliği üzerine vurgu yapılmaktadır ve rüyasına girdiği kraliçeye dağın tepesine yiyecek bırakmasını söylemektedir. Metin şöyledir.*"Kraliçenin rüyasında Šarrumma bana dedi ki: dağın tepesinde 12 yerde bana yiyecek bir şeyler ver. Onlar kehaneti araştırdı…"(KUB XV I öy. I 42–44)*[514]

Hititlere ait yazıtlarda Tešup-Hepat- Šarrumma birlikte kutsal üçlüyü oluşturmaktadır. Hitit antlaşma metinlerinden bilinen koruyucu tanrılar sırası içinde yer alır ki Tanrı ^{D}KAL şeklinde ifade edilir ve 'kapıları koruyucu' anlamı

[511] Laroche, 1963: 285.

[512] Darga, 1992: 187.

[513] Darga, 1992: 187.

[514] Roos, 2007: 101.

içermektedir. Šarruma'nın kült şehirlerinin (Uda, Urikina, Laiuna) Kizzuvatna (antik Komana = Şar Doğu Toroslar) bölgesinde bulunduğu bilinmektedir. Başkent Hattuşa'daki "tapınağı", "Teşup'un danası, aslan üzerinde Šarrumma, kaya tapınağında krala sarılan Šarrumma" şeklinde üç kez betimlendiği Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'dır.[515]

İlahî ve ritüel metinlerinde en çok karşılaşılan isimler Hepat ve Šarrumma'dır ki bu da bize bu tanrıların Hititler için ne derece önemli olduğunu göstermektedir.[516] Šarrumma için yapılan bir dua metni şöyledir.*"…Sahibim Šarrumma, ben kurban adağımı takdim edene kadar sen Majestemi düşmanlardan koru, düşmanları etkisiz hale getir*."(KUB XV I öy. I 15–17)*[517]*

Puduhepa Kroniği olarak bilinen metinde "*Dağlar Tešub'un danası Šarrumma'yı (sinesine/bağrına) alsın!"*[518] şeklinde bir ifade yer almaktadır.

Yine bir çivi yazılı metinde ismi şöyle zikredilmektedir: *"Birileri 'o Fırtına Tanrısı için köledir' dedi. Bir başkası ise 'o Šarrumma için bir köledir' dedi"*.(KUB LVI 18 15–17)[519]

---

[515] Darga, 1992: 109.

[516] Larochhe, 1963: 290.

[517] Roos, 2007: 100.

[518] Soysal, 1981: 16.

[519] Roos, 2007: 254.

Šarrumma gerek dağı sembolize etmesi, gerek Hepat-Tešup-Šarrumma üçlüsünün bir üyesi olması gerekse de Tešup'un danası olarak ifade edilmesi açısından bakıldığında farklı bir tanrı profili çizmektedir. Bazı tanrılar çift cinsiyet ile panteonda görülürken Šarrumma insan, hayvan ve nesne olarak yani üç farklı karakterde görülmektedir ve bu durum onu diğer tanrıların hepsinden farklı bir konuma taşımaktadır. Bir tanrıya üç farklı karakter vermek, belki Šarrumma'nın eskiçağ insanındaki izlenimini ortaya koymaktadır. Yani Šarrumma onlar için öyle güçlü bir tanrıdır ki elinden birden fazla şey gelmekte ve ona yeni yeni vasıflar yüklemek onu daha da güçlendirdiğine inanmaktaydılar. İnsan figürü ile insanlarla özdeşleştirilerek insanı anlayan ve onlardan yardımını esirgemeyen bir tanrı, hayvan figürü ile hayvanlar âlemine hükmeden bir tanrı, dağ figürü ile de doğanın en güçlü görsellerinden biri olan dağ hayatına, yaban hayata egemen olan bir tanrı. Hurri ve Hitit panteonu için önemli bir sima olarak görülen Tanrı Šarrumma en büyük iki tanrının oğlu olması da ne kadar yüce bir tanrı olduğunu göstermektedir.

b.3) 45 Numaralı Figür: Mezzulla[520]

Mezzulla, Hattice bir isim olup[521], Taracha bu figürü Tešup ve Hepat'ın kızlarından biri olan Allanzu olarak yorumlarken,[522] bazı kaynaklarda onun Tanrıça

[520] Bkz. Resim 44, 45, 46, 47, 48, 53, 54.

[521] Güterbock, 1950: 90.

[522] Taracha, 2009: 94.

Allanzu, olduğu ifade edilmektedir.[523] Güterbock ise figürün önünde bulunan hiyerogliften Tanrı Tešup'un büyük kızı Mezzulla olduğu sonucunu çıkarmaktadır.[524] Tanrıçanın adı Tappinu olarak da bilinmektedir.[525]

Mezzulla'nın Yazılıkaya'daki görüntüsünde başında Hepat şapkasının aynısı vardır. Figürün kulağında küpesi ve ensesinden beline kadar uzanan saçı belirgindir. Sol eli yüzüne doğru yukarı kalkık olup sağ eli öne doğru uzanmış sanki önündeki hiyeroglif yazıları tutar şekildedir ve ayrıca sol kolundan ayağına kadar uzanan bir asası vardır. Beli kemerli, pileli eteği ayak bileğine kadar inmekte, burnu yukarı kalkık ayakkabıları bulunmaktadır.[526] Çok silik olan bu altyazının okunuşunda yapılan tamlamalar ve açıklamalar Laroche tarafından önerilen Tanrıça Allanzu tespitini doğrular niteliktedir.[527] İki tanrıça da çift başlı kartal[528] üzerinde durmaktadır.

---

[523] Popko, 1995: 115.

[524] Güterbock, 1982: 42.

[525] Popko, 1995: 113.

[526] Cimok, 2008: 130.

[527] Masson, 1981: 31.

[528] Anadolu'da çift başlı kartal motifi, Anadolu Ticaret Kolonileri Dönemi (M.Ö. 19.-18. yy.) mühürlerinde sıklıkla karşılaşıldığı üzere Orta Tunç Çağından beri yaygındır. Olasılıkla güç ve dikkat sembolü olması mümkün bu motifle ilgili Hitit metinlerinde hiçbir açıklama yoktur. Çift başlı kartal sembolik içeriğiyle Bizans'ın Kutsal Roma İmparatorluğu'nun, Selçuklu ve Rus imparatorluklarının ve günümüze

Hititlere ait birçok dua ve antlaşma metinlerinde baş tanrı, ailesi ile birlikte görülür. Hurri'de Hepat, Tešup, Šarrumma üçlüsü anne-baba-oğul olarak görülürken, Hititlerde Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hava tanrısının oğlu, Nerik ve Zippalanda şehrinin Hava Tanrısı, Tanrıçanın kızı Mezzulla ve torunu Zintuhi şeklinde görülür.[529] Metinlere göre Mezzulla, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın kızı ile denktir ve büyük tanrılar arasında önemli bir yere sahiptir.[530] Mezzulla'nın, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın kızı olduğunu tabletlerde şöyle ifade edilmiştir: *"Yüce Mezzulla, hakimem, Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısının Sevgili kızı, Tanrıçam Mezzula, Fırtına Tansısı baban, Arinna'nın Güneş Tanrıçası ise annendir, aslında onlar dinlediler ve onu reddettiler. Ben, senin hizmetçin Puduhepayım, baban Fırtına Tanrısı ve annen Arinan'nın Güneş Tanrısı için yaptığım dualardaki sözlerimi benim için onlara söyle. Ey hakimem Mezulla, baban Fırtına Tanrısı ve annen Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın yanına çıktığına benim için/benim adıma onlardan rica et/onlara yakar. Hakimem Mezzulla eğer baban Fırtıan Tanrısı ve annen Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın yanına çıktığında benim adıma yalvarır/rica edersen, sana sürgünlerin içinde olduğu kasabalar vereceğim."* (KUB XXI 27 IV 13–23)[531]

Tanrıçanın anne ve babasıyla anıldığı başka bir metin şöyledir. "*Ben Majeste onunla savaştım. Sahibem Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Beyim/Efendim kudretli*

---

kadar pek çok ülke, kent ve yöneticinin amblemlerinde de yer almıştır. Seeher, 2011: 69.

[529] Güterbock, 1950: 90.

[530] Popko, 1995: 71.

[531] Singer, 2002: 104.

Fırtına Tanrısı, Tanrıça Mezzulla bütün tanrılar önümde yürüdüler/bana yardım ettiler." (CTH 61 KBo III 4 öy. II 25–26) [532]

Baş tanrı ailesinden olan Tanrıça Mezzulla, festivaller ve ritüellerde ismi anılan ve kendisine tazimde bulunulan tanrıçalardandır. AN.TAH.ŠUM bitkisi bayarmı Mezzulla'ya yapılan tazim ve ekmek sunulması şöyle anlatılır. *"Bir sonraki gün kral Arinna'ya gider ve nuntarriyašha festivalini kutlar. Ve nuntarriyašha festivali onuruna, o šeppit ve taze baldan yapılmış dannaš hamur işini yere koyar. Ve o taze şarap libasyon eder. Kraliçe ise Tahurpa'ya geri döner. Ve o Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Mezzulla için kutlama düzenler. ve o taze olanı yere koyar ve taze olan yemek için azat edilir."* (KUB IX 16 I; B: KBo III 25 + C: KUB X 48 I +D: 34/t Öy. I 17–23) [533]

Nuntarriiašhaš bayramı törenlerinin anlatıldığı çivi yazılı metinde, bayramın beşinci günü Tanrıça Mezzulla'nın ziyaret edilişi şu şekilde anlatılır: *"Kraliçe ise Tahurpa şehrine arkadan yetişir. [Arinna]'nın Güneş Tanrıçası'nı ve Tanrı Mezzulla'yı kutsar. Taze (içecek) koyar ve taze yiyecek bırakır."* (KUB X 48 I 21–23) [534]

[532] Götze, 1933: 44–50.

[533] Nakamura, 2002.

[534] Otten-Rüster, 1974: 246.

Farklı bir metinde festival esnasında tanrıların tapınakları gezilirken Mezulla'nın tapınağına da gidildiğinden bahsedilir: "*Kral, Tanrıça Mezzulla'nın tapınağından gelir. Ve o tanrı Hulla'nın tapınağına gider*" (KUB LV 26 2–3) [535]

Kral bir törende tanrılar için reverans yapar ve ekmek ikram eder, bu tanrılar arasında Tanrıça Mezzulla'da bulunmaktadır. "*Kral ayakta reverans yapar. Fırtına Tanrısı ve Tanrı Uašezil (için) ayakta reverans yoktur. Güneş Tanrısı ve Tanrıça Mezzulla için üç adet kiśtu ekmeğini aşçılar krala uzatır."* (KUB XX 33 ay. 2–4) *[536]*

Yine başka bir ritüel sırasında tanrıçaya ekmek sunulması şöyle anlatılmaktadır. *"Üç adet tau aral-ekmeği Arinna şehri Güneş Tanrıçası, Tanrıça Mezzulla içindir. Üç adet tau aral-ekmeği Hatti şehrinin Koruyucu Tanrısı ve Hapantali içindir." (*KBo IV 13 IV 38–40) *[537]*

Hitit dualarında geçen "tanrıyı içmek" tabiri Mezzulla'nın ismiyle de tekrarlandığı görülür. *"o Güneş Tanrısı ve tanrıça Mezzulla'yı içti. Parmakları Tanrıça Ištar'ın büyük enstrümanını çalıyordu."(*KBo XXV 184 18–19)[538]

[535] Popko, 2009: 57.

[536] Karauğuz, 2006: 122.

[537] Karauğuz, 2006: 133.

[538] Kassian, 2002: 91.

Mezzulla için yapılan bir kanlı kurban töreni şöyle anlatılmaktadır: *"Kral Tanrıça Mezzulla için kaldırdı ve kurban etti: üç koyun, bir öküz, bir kuş ve kemik."*(KUB XI 26 II 6-10)[539]

b.4) 46 Numaralı Figür: Zintuhi[540]

Taracha, bu figürü Tešup ve Hepat'ın kızlarından Kunzišali olarak yorumlamıştır.[541] Fakat II. Muvatalli'nin, koruyucu tanrısı Pihaššašši'ye yaptığı duada Zintuhi'nin baş tanrı ailesinden olduğu anlaşılıyordu. Zippalanda panteonunda ise Zintuhi altı tanrılar gurubuna bağlıdır: Zippalanda'nın Hava Tanrısı, Güneş Tanrıçası, Hava Tanrısı, Mezulla, Zintuhi ve Dağ Tanrısı Taha/Daha bu gurubun tanrılarıdır. *"Bir Hatti bayramında, kült için […..] ve Zintuhi.''* Yazılı ve parçalanmış olarak alınan kolofonu gösteriyor ki Tanrıça kendine ait bir külte sahiptir.[542] Kralın, torun Zintuhi'ye yapılmış bir ritüelden dönüşü de şu şekilde anlatılır. *"ve kral, Tanrıça Zintuhi'nin tapınağından gelir."* (KUB LVI 52 öy. 38) [543]

Zintuhi'nin Yazılıkaya'daki görüntüsü Mezulla ile hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. Başında Hepat şapkası vardır. Yüzünde göz, burun, ağız, kulak,

---

[539] Beckman, 1980: 99.

[540] Bkz. Resim 44, 45, 46, 47, 48, 53, 54.

[541] Taracha, 2009: 94.

[542] Haas, 1994: 428–429.

[543] Popko, 2009: 57.

detayları belirgindir. Kulağında halka şeklinde bir küpe vardır. Ensesinden beline kadar saçı dökülür. Sağ eli ileri sol eli ise yukarı doğru kalkıktır. Beli kemerli, pileli eteği ayak bileğine kadar uzanmaktadır. Önündeki tanrıça ile birlikte çift başlı bir kartal üzerine basmaktadır.

Fırtına Tanrısı ile Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın torunu Zintuhi'nin akrabalık bağlarını ifade eden metin şu şekildedir: "*Hakimem Tanrıça Zintuhi, Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın sevgili torunu. Bu konudaki açık ifade Fırtına Tanrısı senin büyükbabandır ve Arinna'nın Güneş Tanrısı, büyükannendir. Sen bu kelimeleri duyduğunda ve sen büyük baban Fırtına Tanrısı ve Büyükannen Güneş Tanrısının yanına çıktığında, hakimem Zintuhi için büyük bir süs eşyası yapacağım.* " (KUB XXI 27 ay. III 43–47) [544]

Purulliyas bayramı metninde Zintuhi'den şöyle bahsedilmektedir:"*..ve (tanrının kız kardeşi) ormanın içinde ağaçtan bir kulübeye (?) yönelir. Ve ardından Zintuhi kızları yürür.'talaya, talayata'şarkı söylerler."* (KUB XI 32 IV 9–14) [545]

[544] Singer, 2002: 104.

[545] Ardzinba, 2010: 286.

b.5) 46a Numaralı Figür: Tarru Takitu[546]

Figür Hepat'ın hizmetçisi olarak bilinen Tarru Takitu'dur.[547] Kaya yüzeyinde yalnızca adı görülmekte olup figür epey tahrip olmuştur. [548] Tanrıçanın isminin yazılı olduğu işaretler içinde sadece uzun kulaklı bir tavşan belirgin görülmektedir, diğer figürler tamamen belirsizdir.[549]

b.6) 47 ve 48 Numaralı Figür: Hutena ve Hutellura[550]

Hutena ve Hutellura "kader ve doğum" tanrıçalarıdır. Hutellura'nın (hu-ti-lu +ra/i) altyazısı oldukça iyi korunmuş olup tespitinde hiçbir sorun görülmemektedir.[551] Laroche ise iki tanrıça hiyeroglifini ^{D}Hu-ti?-na ve ^{D}Hu-ta-lx+ra şeklinde okumuştur.[552] Figür yüksekliği 0,89 m.[553]

Yazılıkaya'daki, Hutena figüründe başında dikey çizgiler olan şapkası, ensesinden beline kadar inen saçı, beli kemerli eteği görülebilmektedir. Yüzünde

[546] Bkz. Resim 55, 56.

[547] Cimok, 2008: 131.

[548] Seeher, 2006: 155.

[549] Seeher, 2011: 75.

[550] Bkz. Resim 55, 57, 58.

[551] Masson, 1981: 35.

[552] Laroche, 1952: 121.

[553] Seeher, 2011: 75.

ağız, göz, burun, kulak detayları belirgindir. Kolları ve önündeki yazılar aşınmadan dolayı belirginliğini yitirmiştir.

Hutellura'nın başında Hepat'ın başlığına benzer bir başlık olup, ağzı, burnu, kulağı, gözü ve ensesinden beline inen saçı belirgindir. Beli kemerli, pileli eteğin arkası yere doğru uzanmakta, sağ kolundan ayağına doğru uzanan asası ve sağ elinin üzerinde en üstte tanrı hiyeroglifi olmak üzere dört hiyeroglif işaret görülmektedir. Figür yüksekliği 0,81 m'dir.[554] Figürler oldukça iyi korunmuş olmasını tanrıça geçidinin yanındaki çukura ve binlerce yıldır oluşmuş tuz katmanlarına borçlu olmalıdır.[555]

Çivi yazılı belgelerde Hutena ve Hutellura isimlerinden ziyade kader tanrıçası olarak zikredilmektedirler.

"… daha sonra onlar bir kepçe şarap alır ve onlar tanrıça Išhara'nın altından yapılmış bir kadehi ile iki adet gümüş kadehini (doldururlar) tanrı Şittadu'nun gümüşten yapılmış bir kadehini, tanrı Allaziyaši'nin gümüşten yapılmış bir kadehini, Hutena, Hutellura tanrılarının gümüşten yapılmış bir kadehini doldururlar. (KUB XXXII 128 I 19–21) [556]

[554] Seeher, 2011: 75.

[555] Alexander, 1993: 51.

[556] Dinçol, 1969: 27–28.

"Yazmaya alışık olan kader tanrıçaları ve ana tanrıçalar arkada otururlar." (KUB XVII 20 1 vd)[557]

"…ona ne isim vereceğim – kader tanrıçaları ve ana tanrıçaların bana verdiği oğlana?" (Ull. I 3 16 vd) [558]

Haklarında çok fazla bilgi bulunmayan iki tanrıça Hutena ve Hutellura, tanrılar gurubunda Ištar'ın hizmetkârları ve kader tanrıçaları olarak tarif edilen Ninatta ve Kulitta'ya benzemektedirler. Tablette geçen "*yazmaya alışık olan kader tanrıçaları*" şeklindeki cümle "kaderin yazılı olması" inancının Hititlerde'de var olduğunu düşündürmektedir. İlahi dinlerdeki kaderin yazılı olması ve yine ilahi dinlerde bilinen insanın omzunda bulunan iki meleğin onun her yaptığını kaleme alıyor olması inancını hatırlatmaktadır. Dönemin şartlarında okuma yazma kâtip sınıfına has bir durum olup, herkes yazı yazmayı bilmiyordu. Herkes yazmayı bilmediği gibi her şey yazıya geçirilmiyordu. Tanrıçalar böyle bir görev ile anıldığına göre geleceğin birileri tarafından kaleme alındığı düşüncesi tahrif edilerek pagan inanca dönüşmüş bir ilahi dinin varlığı olma ihtimali olduğu gibi başka toplumlardan öğrenilerek böyle bir inanç edindikleri de düşünülebilir.

[557] Held, 1957: 51.

[558]Held, 1957: 52.

b.7) 49 Numaralı Figür: Allatu/Allatum[559]

Tanrıça Allatu'nun Yazılıkaya büyük odasındaki figürüne bakıldığında, figürün hemen üzerinde büyük bir boşluk bulunmaktadır ve bu yüzden diğer tanrıça figürlerinden farklıdır. Bu figürde Allatu'nun yüzünün bir kısmı ve şapkası boşluk nedeniyle yoktur.[560] Fakat kulağı, beline kadar inen saçları, beli kemerli, ayağına kadar uzanan pilili eteği ve ayağındaki çarık tipindeki ayakkabıları belirgin olarak görülmektedir.

Allatu, Sümer'de Ereskigal (Erishkegal, Erishkıgal) isimleriyle tapınılan tanrıçalardan biridir ve Nergal'in[561] eşidir. Ayrıca Mezopotamya tanrılar listesinde adı geçen Babil ve Asur tanrısı olup yer altı dünyasının cehennem tanrıçası ve kayıt tutucusu olarak tanımlanmaktadır.[562] Yine Sümer inancına göre insan öldükten sonra

---

[559] Bkz. Resim 59, 60.

[560] Cimok, 2008: 131.

[561] Yazılıkaya 27 Numaralı Figür

[562] Eraşkigal'ın Nergal ile öyküsü ilginç şekilde anlatılır: Bir gün tanrıların hazırladıkları dinî bir törene Ereşkigal'de çağrılır. Ancak Ereşkigal'in çok işi olduğu için yerine bir temsilciyi törene gönderir. Temsilci tören salonuna girdiği zaman bütün tanrılar ayağa kalkar fakat Nergal ayağa kalkmaz ve saygı göstermez**.** Olayı duyan Ereşkigal, Nergal'i cehenneme getirtir. Daha sonra Nergal cehennemde de rahat durmaz her tarafa baskı uygular. Ereşkigal'i tahtından indirerek kendisi kral olur. Sonra da Ereşkigal ile evlenir. (Narçın, 2007: 144.)

Tanrıça Allatu'nun hükmettiği yedi sur ve yedi kapı ile çevrili olduğuna inanılan bir yere gider ve orada dünyada yaptığı iyi ve kötü işlerin karşılığının görür. Burası dönüşü olmayan neşesiz bir yerdir. Ve orada ölüler tozlarla kaplı karanlık bir yerde otururlar. Arkalarından içki ve yiyecek kurbanı yapılmadığı müddetçe, bulanık su içerler ve toprak parçaları yerler.[563]

Hitit panteonunda Hepat, Allatu'nun kızıdır. Bu akrabalığa ilişkin çivi yazılı metin ifadeleri şöyledir: *"Tanrıça Allatum'un kızı Hepat'ı, gümüşten üç heykeli, altından iki heykeli Mezzulla'nın tapınağına yukarıya getirdim."*[564]

Akrabalıkların yanı sıra tanrılar ve tanrıçalara başka ülkelerin panteonlarındaki bazı tanrılarla eşleştirilerek tapınıldığına değinilmişti. Bu eşleştirmelerden biri de Tanrıça Allatu'nun, Hurri panteonunda Lelwani'ye eşit olmasıdır. Lelwani ile ilgili bir metin şöyledir. "*Hatti Ülkesi'nin büyük kraliçesi, Kummanni kentinin kız evladı Puduhepa şöyle der: Benim efendim Tanrıça Lelwani'ye (eşim) kralın hayatı uğruna (şöyle bir) adak sundum*." (CTH 585)[565]

[563] Sarıkçıoğlu, 2008: 25.

[564] Alp, 2002: 66.

[565] Ünal, 2007: 75.

Yine bir başka çivi yazılı metinde Allatu'dan şu ifadelerle bahsedir. "… *bereketin günü olduğunda, onun bir çok akarsuyu ile o işitir/ tanrı, Tanrıça Allatu'nun (Ninkigal) oğlu, siz, onun efendisi eğildi?"* (CTH XV 23 11–12) [566]

Hitit panteonu için ilginç bir tanrı görüntüsünde olan Allatu'ya yüklenen vasıflar ve tanrıçaya yakıştırılan özellikler, Semitik dinlerdeki bazı inançları çağrıştırmaktadır. Allatu'nun yer altı dünyasının kayıt tutucusu olması ve orada yedi kapının olması inancı yedi katmanı ve yedi kapısı olduğuna inanılan Cehennem inancını hatırlatmaktadır. Semitik dinlerin Cehennem için yaptığı tarif yeraltında olan bu yerde insanlar dünyada yaptıkları kötü işlerin cezasını çekecek ve burada mutsuz olacaklardır. Sümerlerden alınan bu inançla Hititlerin de Sami dinlerde olduğu gibi ahret inancına sahip olduğunu ve burada yaşayacakları her şeyin dünyada yaşadıkları ile ilgili olduğu inancının varlığını kanıtlar niteliktedir.

b.8) 50 Numaralı Figür: Išhara[567]

Yazılıkaya'da başında Hepat'ın başlığına benzer bir şapka bulunan İšhara figürünün kulakları belirgin ve saçları ensesinden aşağı beline kadar iner. Beli kemerli, uzun, pileli eteği ile dizideki tanrıçalara çok benzemektedir. Çizimin altyazısı bir kırık yüzünden tamamen kaybolmuş görünüyorsa da, Masson yeni okunuşlarında, Tanrıça İšhara'yı nerdeyse kesin olarak tespit ettiğini belirtir.

[566] Prince, 1910: 328.

[567] Bkz. Resim 59, 63.

Masson, bu kanıya Boğazköy ve Ras Şamra'nın kanonik listelerinde, Tanrıça İshara'nın her zaman Hutena ve Hutellura'dan sonra ve aynı yapıda olan Allani'den önce görüldüğünden yola çıkarak varır.[568] Figür yüksekliği 0,78 m'dir.[569]

Išhara, Akad'da şahıs isimlerinde kullanılmakla birlikte tanrı olarak inanış III. Ur döneminde başlar ve Güney Mezopotamya da kültü hızla yayılır. Mari'de, eski Babil kurban listeleri içindedir. Tell al Rimah tabletlerinde, Ishara'dan A-ri-ta-na-ja olarak bahsedilir. Ugaritte adı Sami tanrı listeleri içinde görülür. Emar'da, önemli bir yer işgal eder. Onun için yapılmış bir tapınakta ismi "kralın hanımefendisi", "kâhinlerin hanımefendisi" "şehrin hanımefendisi", "kadın peygamber", "hanımefendi" olarak geçer. Anadoludaki ritüellerde ismi ^{m}Ir- ^{D}Iš-ha-ra şeklinde ifade edilmiştir.[570] M.Ö III. binde Ebla'da ekin/tohum tanrısı Dagan ile ilişkili bir tanrıça olarak telaffuz edilmiş olduğu görülmektedir. İšhara, Ebla'da zirai faaliyetler ile ilişkili bir tanrıça olma özelliği yanında, "aşkın-cinselliğin hanımefendisi" gibi unvanlarla da tanımlanmaktadır.[571] Elam'da bir antlaşmanın yemin tanrıları arasında yer alan Ašhara ile ilişkilendirilir. Habur bölgesinde, Mezopotamya'nın şehirlerinde ve Eski Babil Çağı'ndan itibaren Eski Ön Asya'nın bazı yerlerinde İšhara kültü görülür. Geç Sümer Çağı'nda Yukarı Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağına ait belgeler, bu dönemde söz konusu tanrıçaya ait düzenli olarak kurban sunulan

[568] Masson, 1981: 36.

[569] Seeher, 2011: 75.

[570] Archi, 1992: 8.

[571] Murat, 2010: 542.

tapınakların bulunduğu ortaya koymuştur. M.Ö II. binin ortalarından itibaren İšhara'nın, Fırtına ve Güneş tanrılarıyla birlikte Alalah panteonunun ve Kizzuwatna bölgesinin en önemli tanrıları arasında yerini aldığı görülmektedir.[572] Kizzuwatna'da ibadet edildiğini gösteren bir çivi yazılı metin şöyledir: *"Kizzuwatnalı adam Tanrıça İšhara'nın rahibi Ammihatna şöyle (der):…"* (KBo V 2 öy. I 1–2)[573]

II. Ramses ve III. Hattušili arasında imzalanan antlaşmanın Mısırca nüshasında yemin tanrıları listesinde, İšhara'nın "Hatti ülkesinin dağ ve ırmaklarının hanım efendisi" unvanı ile Hatti'nin en kıdemli tanrıları arasında anıldığı görülmektedir. Böylece diğer vasıfları dışında dağ, ırmak ve su kaynakları tanrıçası gibi bir özelliğe sahip olduğu da ortaya konmaktadır. Hitit antlaşmalarının yemin tanrıları listesi Tanrıça İšhara'nın "Yemin Tanrıçası" özelliği taşıdığını da ortaya koymaktadır. Tanrıça İšhara, ilk olarak Orta Hitit dönemine ait I. Arnuwanda'dan kalma bir Gašga antlaşmasında "Yeminin Hanımefendisi" unvanı ile anılmıştır. Kizzuwatna kralı Pilliia ile Alalah kralı İdrimi arasında imzalanan antlaşmada, antlaşmayı bozan kişinin Tanrıça İšhara ve diğer bütün tanrılar tarafından mahvedileceği belirtilmektedir.[574] İšhara ayrıca Ištar'ın çevresi ile de bağlantısı olan, bir cehennem tanrıçası olarak kabul edilmektedir.[575]

[572] Murat, 2010: 530.

[573] Murat, 2010: 550.

[574] Murat, 2010: 542.

[575] Masson, 1981: 36.

Boğazköy'de düzenlenen bayramlarda İšhara'dan ekinlerin büyümesine ve otlaktaki büyük baş hayvanların korunmasına yardımcı olması istenmektedir. Bunu anlatan bir metin şöyle geçmektedir:*"…ve onu yeminin tanrıları (Tanrıça Išhara ve Ay Tanrısı) onu korkunç bir biçimde lanetlesinler ve onun atları, küçük ve büyük baş hayvanlar için otlak yetişmesin; ayrıca tarlasında derine geçen bir sabanla açılmış yerlerinde bitki yetişmesin"*(KBo VI 34 ay. III 11–17) [576]

Tanrıça için Sonbahar ve İlkbahar Bayramları'nın düzenlendiği ve bu bayramlarda kendisine kurbanlar sunulduğu yine metinlerden anlaşılmaktadır: "*(Tanrıça İšhara için sonbahar/hasat bayramını kutladıkları zaman,) şöyle yaparlar. (Büyücü 2 kurban masasını koyar ve onun üzerine 2 asker ekmeğini koyar) Tanrıçaya ait heykeli yukarı kaldırır."* (KBo XXIX 213 1–2)[577]

Bir ritüelde tanrıçaya ekmek ve şarap sunulup kuş ve koyun kurban edilmesi şeklinde yapılan tören aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır:*"….Ufalanmış durumdaki ince ekmekler yere koyulur ve onlar tanrıça Išhara'nın önüne koyulur…*(KUB XXXII 128 I 1-3)[578]

Fırtına Tanrısı tarafından yer altı dünyasına sürgün edilen yer altı tanrıları ve eski dönem tanrıları ile birlikte Tanrıça İšhara ve Ay Tanrısı da evin, kentin bütün

[576] Oettinger, 1976: 14.

[577] Murat, 2010: 536.

[578] Dinçol, 1969: 27.

kötülüklerinden arındırılması için tanrıları çağırma ritüelinde yeraltından geri çağrılmaktadır. Bu ritüel şöyledir: *"Ve o der ki: "Gökyüzü ve yeryüzünün Memeršartisi! Ay Tanrısı, Išhara, tanrı yemini, lanetleme ve ölümün tanrıları, her tanrı aç ve susuzdur, buraya gelin, yiyin ve için! Ve bana eşlik edin! Ev ve kentten bütün kötülüğü arındırın! Pislik, cinayet, (yalan yere) yemin, günah, lanetleme. El ve ayak bağlanıp, yer altı dünyasına çekilsin"!* (KBo XXXIX 213 ay. IV 9–15) [579]

"Talšuš kral olduğu zaman… O kurdu. [Išhara] dağının arasında… yukarıda Išhara dağında… o dikti. Üç taş sütunu o dikti … Muwanuš için Muwattalliš ve Ateş Tanrısı kutsal odada [Neriššalı] Išhara'ya …(KUB XL 2 12–17)[580]

"…onun sınırı Neriššalı Išhara'nın pınarının önünde, ..arkasındadır."

*"…üç güzel elbise (ve) bir yatak, nathiša Išhara'ya…" (*KUB XL 2 33, 24) [581]

Išhara çivi yazılı metinlerde bazen Ay Tanrısıyla, bazen ölüm ve lanetleme tanrılarıyla birlikte lanetleme göreviyle de anılır. *"Kraliçe beni, karımı ve oğlumu İšhara'ya lanetledi ve bizi kurban verdi. Ve karım bu nedenle öldü"* (KUB XIV 4 ay. IV 22–23)[582]

[579] Murat, 2010: 536.

[580] Murat, 2010: 532.

[581] Murat, 2010: 532.

[582] Otten, 1958: 101.

Išhara'ya kurban adanırken ve tanrı listelerinde de rastlanmaktadır. *"… onlar üç koyun getirirler, onların arasında hediyelik (kaliteli) 1 koyunu Tanrıça Išhara, piuduma ve tanrılar, güneş tanrıçası.."* (KUB XXIX 213 öy. 11) [583]

Išhara'nın ölümle sonuçlanabilen hastalık veren bir tanrıça özelliği taşıdığı şu sözlerle anlatılır: *"..Eğer insan tanrıça İšhara tarafından hasta edilirse, o İšhara hastalığına yakalanır, ayrıca o ölür."* (KUB XXX 26 öy. I 1–2) [584]

Bir başka metinde İšhara'nın, yeminin, lanetlemenin, günahın, kanın, cinayetin, ölümün tanrısı şeklinde birkaç özelliği birlikte verilmektedir: "….*İšhara, Tanrı yemininin, lanetlemenin, günahın ve kanın tanrıları*!" (KUB XIV 4 ay. 3 54–55)[585]

Tanrıça Išhara'ya yakıştırılan sıfatlar ve ritüel metinlerde geçen tanrıçaya hasredilmiş özelliklere bakıldığında Išhara'nın zıtlıklarla anılan bir tanrıça olduğu görülür. Önce hanımefendi, aşk ve bereketin sembolü vasıfları yüklenirken ardından lanetlemenin, bedduanın, hastalığın tanrıçası olarak anılması bu tanrıça hakkında belki dönem insanlarının kafasının karışık olduğu yakıştırması bile yapılabilir. Farklı

[583] Murat, 2010: 534.

[584] Otten, 1958: 100.

[585] Otten, 1958: 100.

toplumların değişik anlamlar yükleyerek taptıkları Išhara Hititlere geldiğinde bu farklılıkların hiçbirinden arındırılmadan olduğu gibi alınmış olmalıdır. Hem bir hanımefendi olarak görüp ardından Išhara'nın lanetiyle tehdit etmek akla yatkın görülmemektedir. Bu zıtlıklara rağmen Tanrıça Išhara Hititler için önemli tanrıçalardan biri olduğu ona hem bereketin hem de eskiçağ toplumları için önemli olan ve inanılan beddua, lanet, büyü gibi özelliklerin yüklenmesinden bellidir.

b.9) 51 Numaralı Figür: Naparpi/Nabarbi[586]

Yazılıkaya'daki Nabarbi figürünün önündeki simgelerden x.Na-pa+ra/i-pi hecelerini çıkarabilen Masson ilk simgeyi tam tanımlayamasa da bu tanrının isminin Nabarbi olarak okunuşunu onaylamaktadır.[587]

Yazılıkaya yüzeyindeki figürde Nabarbi'nin başlığı, kulağı, burnu, ağzı, gözü, beline kadar inen saçı belirgin görülen tanrıçanın saçları beline kadar inmektedir. Üzerinde beli kemerli, uzun, pileli eteği ayak bileğine kadar inmektedir. Sol kolundan ayağına doğru bir asa uzanmakta ve sağ elinin üzerinde hiyeroglif yazılar görülmektedir. Figür yüksekliği 0, 78 m'dir.[588]

Hakkında fazla bilgi ve metin bulunmayan Naparbi ile ilgili olarak bilinenlere göre, Kizzuwatna kökenli bir arınma ritüelinde tanrılara sunulmak üzere 14 adet kült

[586] Bkz. Resim 59, 62.

[587] Masson, 1981: 36.

[588] Seeher, 2011: 75.

kabı hazırlanır. Bu kült kabı (muhtemelen içki sunulmaktadır) önce baş tanrıça Hepat, sonrasında İshara, Allani, Niggalu, İstar'a sunulur. Anlatımın devamında on dördüncü kabın Nabarbi'ye sunulduğu görülür. Bunu anlatan metin şöyledir: "*on dördüncü hupruśhi kabını aynı şekilde Nabarbi'ye sunar*." (KBo V 2 ay. III 13) [589]

b.10) 52 Numaralı Figür: Šaluša / Šaluš/ Šaušga[590]

Šaluš'un Yazılıkaya'daki görüntüsü, başında başlığı, saçları, üzerinde pileli eteği görülür şekildedir**.** Fakat figür epeyce tahrip olmuştur. Figüre ait altyazı Kumarbi'nin yardımcısı Tanrıça Šaluš-Bitinhi'nin ismini ortaya koymaktadır.[591] Tanrılar geçidindeki Šaušga'nın dişi görüntüsü olarak da anılmaktadır. Bu görüntü hakkında 38 numaralı Šaušga figüründe bilgi verilmektedir. Figür yüksekliği 0,77 m'dir.[592]

b.11) 53 Numaralı Figür: Tapkina/Damkina[593]

Tapkina figürü, Yazılıkaya tanrıçalar sırasındaki diğer kadın figürleri ile neredeyse aynıdır. Başında Hepat şapkası vardır. Yüzünde, göz, ağız, burun, kulak

[589] Murat, 2010: 551.

[590] Bkz. Resim 59, 63.

[591] Masson, 1981: 26.

[592] Seeher, 2011: 76.

[593] Bkz. Resim 64.

detayları belirgindir. Saçları ensesinden beline doğru uzanır. İki kolu öne doğru uzanmıştır ve sağ kolunun altından ayağına doğru bir asa durmaktadır. Beli kemerli, pileli eteği ayak bileğine kadar uzundur. Ayağında çarık tipi ayakkabıları görülür. Figür yüksekliği 0,77 m'dir.[594]

Damkina/Tapkina, Tanrı Ea gibi Mezopotamya kökenli bir tanrıçadır.[595] Bilgelik Tanrısı E.A'nın karısıdır.[596] Ea ile eşi Damkina'nın birlikte zikredildiği bir metin şu şekildedir:*"… Ea ve Damkina, Tawinia'nın Telepinusu, …" (*KBo, I 1 7–12)[597], *"…liluwanish, Ea, Damkina…" (*KBo. I 2 18)[598]

Ortaköy/Šapinuwa arşivinde bulunan çivi yazılı "çağırma/çekme ritüeli"nde tanrılar dağlardan, nehirlerden, kaynaklardan, denizden, gökyüzünden çağırılmaktadırlar. Bu ritüellerden birinde Šulupašši şehrinde Damkina, Tanrı Ea ile birlikte görülür. Ritüelin icrası metinlerde şöyle anlatılmaktadır; "T*anrı Ea, Tanrı Damkinna, ana tanrıçalar, kader tanrıçaları (ve) insan vücut kısımlarının ana tanrıçalarını Šulupašši şehrinden şöyle çekerler: bir hasırdan sepet Tanrı Ea, Tanrı Damkina için, bir hasırdan sepet (ise) ana tanrıçalar (ve) kader tanrıçaları için…*"(KUB XV 341 vs. 1–5)[599]

---

[594] Seeher, 2011: 78.

[595] Gurney,1952: 136.

[596] Popko, 1995: 112.

[597] Luckenbill,1921: 163.

[598] Luckenbill,1921: 171.

[599] Reyhan, 2010: 639.

Tanrı listelerinde de Tanrıça Damkina'nın ismine rastlanır; *"…Aššhur, yıldızlar, Shala, Nin-egal, Damkina, Išhara, dağlar ve nehirler…"* (KBo I 1 54-69) [600] *"…Kissuadni'nin erkek tanrılar (ve kadın tanrıların hepsi), Damkina,…nehir tanrısı…" (* KBo I 3 1–7) [601]

b.12) 54 Numaralı Figür: Nikkal (Ningal)[602]

Figüre ait altyazı Nikkal (Ni-ka-lu) olarak okunmaktadır.[603]

Ningal, Yazılıkaya tanrıçalar geçidindeki diğer tanrıça figürleri ile benzer özelliklere sahiptir. Başında şapkası vardır. Yüz hatları belirgindir. Saçları beline kadar dökülür. Beli kemerli, pileli eteği ayak bileğine kadar iner. İki kolu da öne doğru uzanmıştır ve sağ dirseğinin altından ayağına doğru bir asa uzanır. Önünde tanrı hiyeroglifi ile altında birkaç işaret görülür. (Figür yüksekliği 0,79 m'dir.)[604]

---

[600] Luckenbill,1921: 170.

[601] Luckenbill,1921: 174.

[602] Bkz. Resim 65.

[603] Masson, 1981: 37.

[604] Seeher, 2011: 78.

Ugaritte Hurri kültünde yüksek rütbeli (üst düzey) tanrıçalardan biri olan Nikkal, Kušuh'un (Ay Tanrısı) karısı,[605] Tanrıça İnanna ile Güneş Tanrısı Utu'nun annesidir.[606] Bir metinde Ningal'in Güneş Tanrısı ile akraba olduğunu anlatır ifadeler şöyle geçmektedir:*"Yer ve gökler arasında Sen, Güneş tanrısı, ışıksın, Yüce Güneş tanrısı, kudretli kral, Ningal'in oğlu!"* (KUB XXXI 127 I 14 vd) *[607]*

Bilindiğine göre Sümer'deki Ay Tanrısı, Ningal'den (Sümer'in büyük tanrıçası) türemiştir. M.Ö 14. yy 'ın sonunda Hitit kraliçeleri, Nikkal-mati, Ašmu-nikkal gibi Nikkal'i içeren isimlere sahiplerdi. Büyük Tanrıça olarak saygı gören Nikkal'in, Hurri-Hitit bölgesindeki önemi daha sonra azalmaya başlamıştır.[608]

Çivi yazılı metinlerde ismine rastlanan Ningal'e kraliçenin sırf kocası kralın hastalıktan kurtulması için adak adadığı ve şayet adağı kabul olursa Ningal'e başka hediyeler sunulacağından bahsedilir; *"Kraliçenin rüyası. Rüyada biri bana dedi: Şu yemini (adağı) Ningal'e yap. Eğer majestemin ayaklarının alevlenmesi (ayağındaki yangın) yakında geçerse, Ningal için altın kakmalı, lacivert taşından işlemeli bir talla tapacağım ve…" (*KUB XV 3 17–19) *[609]*

[605] Wilhelm, 1945: 53.

[606] Narçın, 2007: 311.

[607] Güterbock, 1945: 251.

[608] Wilhelm, 1945: 53.

[609] Roos, 2007: 108.

Ningal'in ismine tanrı listelerinde sıkça rastlanmaktadır. Bu tanrı listelerinden biri şöyledir; *"…Ašhur, yıldızlar, Šhala, Nin-egal, Damkina, Išhara, dağlar ve nehirler…" (*KBo I 1 56-58) [610] *"…Ištar (yıldızlar) Dilbat, Šhala, Nin-egal, Ninib…"* (KBo I 1 60) [611] *"… Tuhušhi, Amizzadu, Alalu, Anu, Antum, Enlil, Ninlil, Nin-egal, dağlar ve nehirler, büyük deniz, Fırat, gökyüzü ve yeryüzü, rüzgârlar ve bulutlar."* (KBo I 3 1–7) [612]

Başka bir metinde Ningal bir ritüelde kendisine içki sunulan tanrılar arasında geçmektedir. *"Onbirinci hupruššhi kabını aynı şekilde Niggalu'ya sunar." (*KBo V 2 ay. III 10) [613]

Kraliçenin kralın ayağındaki yanmalar geçsin diye yani kralın sağlık bulması için özellikle tanrıça Ningal'e dua edip adak adaması bu tanrıça sağlık verici bir tanrıça mıdır sorusunu akla getirmektedir. Sadece kraliyet ailesinin sağlık verici tanrıçası olabilir yorumunu da doğurabilir. Bugün Anadolu'da hala bilinmekte olan 'yakı yakmak' deride meydana gelen hastalıklar için bazı otların kaynatılarak merhem şeklinde sürülmesidir. Metinde geçen kralın ayaklarındaki yanmalar bir yakı yakma tedavisini akla getirmektedir. Bu tedaviyi uygulayanların kadınlar olduğu düşünülürse bir tanrıçaya şifa talebinde bulunmak bu tür hastalıkların o dönemde de kadınlar elinde iyileştiği inancından olabilir.

---

610 Luckenbill, 1921: 170.

611 Luckenbill, 1921: 161.

612 Luckenbill, 1921: 174.

613 Murat, 2010: 551.

Güneş Tanrısının annesi olarak da ifade edilen tanrıça bir süre sonra Hititlerde eski önemini kaybetmiştir. Bir tanrıçanın önemini kaybetmeye başlaması yerine başka bir tanrıça geçirilmiş olması ihtimalini güçlendirmektedir. Belki başka bir bölgeden yeni tanışılan ve hem Ningal'in vasıflarını hem daha da fazlasını taşıyan bir tanrıça getirilmiş olabilir. Bu da Ningal gibi ama ondan daha güçlü bir tanrı/tanrıçayı kutsamanın Hititler için taze bir kan anlayışıyla hareket etmiş olabilme ihtimaliyle yorumlanabilir.

b.13) 55 Nuaralı Figür: Aya[614]

Tanrıça Aya, Yazılıkaya Tanrıçalar sırasındaki diğer tanrıça figürleri ile hemen hemen aynıdır fakat kaya üzerindeki kırıktan dolayı yüzü neredeyse belli değildir. Yüzü dışında vücudundaki diğer detaylar belirgindir. Kolları öne doğru uzanmıştır ve diğer tanrıçalar gibi sağ kolundan ayağına doğru bir asa uzanmaktadır. Beli kemerli, pileli eteği ayak bileğine kadar iner ve eteğin arka ucu yere kadar uzanmaktadır.

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Tanrıça Aya Güneş Tanrısı'nın eşidir.[615]

[614] Bkz. Resim 67.

[615] Seeher, 2011: 78

b.14) 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Numaralı Figürler: Bilinmeyen Tanrıçalar[616]

Bu bölümdeki tanrıçaların kim oldukları hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. Olan bilgiler ise daha çok kayalardaki çıkıntılar benzetilerek tahmini yorumlardan ibarettir. Öyle ki bazı yorumlar görülen şekillerin belki hayal gücü ile zenginleştirilerek çeşitli okunuşlar elde edilmesiyle tamamlanmıştır.

Kimliği belirsiz tanrıçalardan biri 56 numaralı figürdür. Hakkına Masson şu şekilde yorum yapmaktadır: *"Bu figürün altyazısı kaya yüzeyindeki kırık boyunca okunabilir değildir. Huri dilindeki Tanrıça NİN.É, GAL veya Pendigalli'yi gösteriyor olabilir. Tanrıça Ursui'den önce veya sonra gelerek ve Adamma-Kubaba'nın yakınlarında bulunarak, Halep'in Hebat'ının çevresinin bir parçasını oluşturuyor ve panteonda nerdeyse bu yerde bulunuyor."*[617]

57 Numaralı Figür U+ra/i-su[618] şeklinde okunmuştur. 58 numaralı figür ise tamamen belirsiz olup hakkında bilgi bulunmamaktadır.

[616] Bkz. Resim 69.

[617] Masson, 1981: 39.

[618] Masson, 1981: 39.

59. figüre ilişkin Masson'un yorumu: "Birkaç veri burada Hebat'ın çevresine ait olan bir tanrısal ırmağı oluşturmamızın uygun olduğunu gösteriyor. Öncelikle, bir sonraki figür Hebat'ın bir dağını temsil ediyor ve bu tanrıçanın *kalutis*'lerinde ırmaklar ve dağlar genelde bir grup oluşturuyor. Daha sonra, 16. altyazının tespiti bu panteonda iki coğrafi gerçeğin de yan yana olduğunu gösteriyor, ırmaklar daha önce gelmek üzere. Bu iki kortej arasında bulunan simetriye ve bu panteon ile çiviyazısı listeler arasındaki dar bağlantıya göre, bu figürün Hebat'ın bir ırmağı olarak tespit edilmesi zorunlu görünüyor"[619]

Son dört figürde ise yine Masson'un okumaları, 60 DAĞ *Tal Há/e-pa-pi* (He-pa-pi)[620], 61 *I/E-li-wa/u-na*[621], 62 *Sà-la-na*[622] 63 *Á-ka/ga-na*[623] şeklindedir.

b.15) 64 Numaralı Figür: Kral IV. Tudhaliya[624]

IV. Tudhaliya, Yazılıkaya tanrılar alayında yer alan baş tanrılara ait kabartmaların tam karşısında bulunan iyice düzleştirilmiş bir yüzeye sahip kaya çıkıntısında bulunan, en büyük kabartmadır ve galeride önemli bir yer kaplamaktadır.

[619] Masson, 1981: 40.

[620] Masson, 1981: 40.

[621] Masson, 1981: 40.

[622] Masson, 1981: 42.

[623] Masson, 1981 42.

[624] Bkz. Resim 68, 69, 70.

Boyutları 2'ye 2.20 olan bu kabartma, B odasının girişine yakındır.[625] İon başlıkları biçimindeki iki antitetik hiyeroglif, "Büyük Kral" anlamını taşır. 'Büyük Kral' anlamına gelen Tudhaliya ismi aslında kutsal bir dağa aittir. Tudhaliya'nın adı olarak yazılan "Tu" aynı zamanda dağları anlatmak için kullanılan bir ideogramdır.[626] Arnuvanda ve Ammuna gibi daha başka kutsal dağlar bulunduğuna ve hepsi de burada görüldüğü gibi aynı figürle simgelendiğine göre, heykeltıraş "tu" sesini veren heceyi alta eklemiştir. Hemen hiç bozulmamış olan bu kabartma, çok ince ve özenli bir biçemle işlenmiş, sola doğru ilerleyen bir Hitit kralını betimlemektedir. Ayrıca figürün başında takke biçimli bir başlığı, üzerinde uzun pelerini, sağ omzundan sarkan atkılı mantosu bulunmaktadır. Sol elinde aşağı doğru tuttuğu ucu kıvrık krallık asası ^{GIŠ}kalmuš=*lituus* ve ucu kıvrık ayakkabılarıyla, stilize iki dağ üzerinde durmaktadır. Tüm unvanlarıyla beraber adı, öne uzanan sağ eli üzerindeki hiyeroglifli kartuş biçimine de işlenmiştir.

Kabartma, ölümünden sonra tanrılaşmış kral figürünü canlandırmaktadır. Çünkü Hitit kaynaklarına göre bir kral ancak öldükten sonra tanrı olmaktaydı. Bununla birlikte Ras Şamra'da bulunan bir mühür baskısında kral, boynuzlu ve ucu sivri bir başlık giymektedir. Bundan açıkça anlaşıldığı gibi Tudhaliya kendisinin bir tanrı olarak gösterilmesine izin vermiştir. Bu nedenle, Yazılıkaya'daki kabartmanın Tudhaliya'nın sağlığında yapıldığı sonucu çıkarılabilir.[627] Öyle ki kralın üç kez

[625] Darga, 1999: 164.

[626] Güterbock, 1940.

[627] Akurgal, 2003: 455.

betimlenmesi ve özellikle baş tanrı çiftine karşı rölyefi, onun bu doğa tapınağının banisi olduğuna kanıtlayabilir.[628]

M. Ö. 1250–1220 arasında hüküm sürmüş olan IV. Tudhaliya, III. Hattušili'nin oğlu, II. Murşili'nin torunu ve I. Šuppiluliuma'nın torununun oğludur:

"*Kahraman Hatti Ülkesi kralı Muršili'nin torunu, kahraman Hatti Ülkesi kralı Hattušili'nin oğlu, büyük kral kahraman Hatti ülkesi kralı Tabarna Tudhaliya şöyle der."(*RS 19.81 1–4)[629]

Belgelerde IV. Tudhaliya'nın annesinin kimliği net olmamakla birlikte, genel olarak ismi onunla birlikte anılan Kraliçe Puduhapa'nın genel olarak annesi (üvey annesi) olduğu kabul edilmektedir. Tudhaliya ve Puduhapa'ya ait isimlerinin birlikte geçtiği bir metin şu şekildedir:

"*Kahraman büyük kral Muršili'nin erkek torunu Kahraman büyük kral Hattušili'nin oğlu Kahraman Hatti Kralı büyük kral Tudhaliya'nın ve Kraliçe Puduhepa'nın mührü*" (RS 17.159 1–2)[630]

IV. Tudhaliya ile Šuppiluliuma'nın akrabalık bağlarını ifade eden bir başka metin ise şöyledir: "*(Her ne kadar) silahla yenmemiş olsa da Aziru, senin*

[628] Darga, 1999: 170.

[629] Nougayrol, 1956: 291; Taş, 2008: 189.

[630] Nougayrol, 1956: 115; Taş, 2008: 19.

büyükbaban Šuppiluliuma'yı bey olarak korudu. Hatti Ülkesi'ni (de) korudu. Daha sonra o (büyükbaban) Muršili'yi de bey olarak korudu."(RS XXIII 1 (VAT 7421) +747) ay. IV 20–24)[631]

Yine Tudhaliya ile Hattušili'nin baba-oğul olduklarını ifade eden bir metin şöyledir: "*Büyük Kral Hattušili'nin oğlu Majeste Büyük Kral Tudhaliya şöyle der."*(RS. 17.82 1–2)[632]

IV. Tudhaliya'nın tahta çıkmadan önce Hurrice bir isim kullanmış olabileceği yönünde bazı ipuçları bulunmaktadır. Bu isimler Hidmi-šarruma ve Tašmi-šarruma'dır. III. Hattušili tarafından veliaht tayin edilen Tudhaliya'nın, I. Tukulti Ninurta'nın hükümranlık başlangıcından önceki bir tarihte Hitit tahtına oturmuş olması muhtemeldir. Ayrıca Tudhaliya'nın Kumanni ve Nerik kentlerine yapılan iki ayrı seyahat arasında kalan zaman diliminde, kralın gördüğü kâbuslar ve bazı hastalık emareleri yüzünden, onun şahsına icra edilen kültsel nitelikli seremonilere son verildiği tarihte tahta oturduğu anlaşılmaktadır. Tahta geçtikten sonra Kurunta isyanını bastıran Tudhaliya, egemenlik bölgesini sıkı bir denetim altına alarak Tarhuntašša'nın sınırlarını sistematik olarak daraltmıştır. Tudhaliya, Kurunta'nın Hitit tahtında hak iddia etmesinden çok fazla etkilenmiş ve korkmuş olmalıdır. Çünkü fermanlarında abartılı bir şekilde Hattuša'da her zaman kralın kardeşlerinin, yakın akrabalarının, birinci derece kraliçelerden doğanların ve özellikle de kendi

[631] Kühne-Otten, 1971: 6–20; Taş, 2008: 258.

[632] Nougayrol, 1956: 147; Taş, 2008: 331.

soyundan çıkacak kimselerin kral olmaları gerektiğini belirterek, sadece onların korunup desteklenmelerini ısrarlı bir biçimde vurgulamıştır.[633]

IV. Tudhaliya'nın hükümdarlığı sırasında kaleme alınan belgelerde geleneksel hükümdarlık unvanı ile birlikte şu unvanların da sıralandığı dikkat çekmektedir: "

'Büyük Kral, Hatti Ülkesi'nin Kralı', 'Güneşim' veya 'Majesteleri', 'Kahraman', 'Tabarna', 'Arinna'nın Güneş Tanrıçasının Sevgilisi'. Bu unvanların yanında Mezopotamya geleneğinin bir uzantısı olarak özellikle Asurlulara karşı üstünlük kurmak maksadıyla kullanılan bir unvan da 'Evrenin Kralı'dır. [634] Bu unvan önceki dönemlerde Hititlerde geçerli bir unvan olmayıp sadece Tudhaliya tarafından Asur politikasının gereği olarak kullanılmıştır. Söz konusu unvanın yer aldığı mühür baskısı ise şöyledir:

"*Mühür Majestem Tudhaliya, Büyük Kral, Evrenin Kralı*" (Boehmer-Güterbock, 1987, 82 nr.260) [635]

IV. Tudhaliya'nın ölümünden sonra Hitit tahtına oğlu III. Arnuwanda oturur. Bu kralın hükümdarlığının oldukça kısa sürdüğü, onun döneminde Hitit Devleti'nde karmaşanın hâkim olduğu ve ardında herhangi bir veliaht bırakmadan öldüğü anlaşılmaktadır. III. Arnuwanda'nın ardından IV. Tuhdaliya'nın diğer oğlu II.

[633] Taş, 2008: 17–40.

[634] Taş, 2008: 42.

[635] Taş, 2008: 43.

Šuppiluliuma tahta oturur. Arkeolojik bulgular Yazılıkaya'da II. Šuppiluliuma'nın babası Tudhaliya için ölü kültü odası inşa ettiğini göstermektedir.[636]

IV. Tudhaliya'nın komşu ülkelerle yaşadıkları da tabletlere yansımıştır. Bu olaylardan biri Tudhaliya'nın Asur kralına yazdığı bir mektupta ona serzenişte bulunduğuna dair metin şu şekildedir:

"Majestem Hatti Ülkesi kralı büyük kral I. Tudhaliya (kardeşim) Asur Ülkesi büyük kral Tukulti-Ninurta'yla şöyle der: Sen Tukulti –Ninurta, benim sağlığım ile ilgili sana yazdım. Bunun hakkında bana herhangi bir şey yazmadın." (KUB III 74 öy. 1–5) [637]

b.16) 65, 66 Numaralı Figürler: Tenu–Tiyabenti[638]

Laroche, bu iki çizimi Tešub ve Hepat'ın "vezirleri", Tenu ve Tiyabenti olarak kabul etmeyi önermiştir. [639] İki figür III. Tudhaliya'nın oturan iki figürünü taşımaktadır. Soldaki figür sivri uçlu bir başlık giymiş, karşısında ise yine oturan ama büyük ölçüde tahrip olduğu için belirgin olmayan bir tanrı bulunmaktadır. Aralarında muhtemelen bir sunak (adak taşı), önlerinde ise ilk şeklin "tanrı" olduğu

[636] Taş, 2008: 42–47.

[637] Otten, 1959: 65; Taş, 2008: 66.

[638] Bkz. Resim 71, 72.

[639] Masson, 1981: 70.

seçilen fakat diğer şekilleri okunamayan hiyeroglifler bulunmaktadır. Bir ziyafet sahnesi olduğu sanılmaktadır.[640] Hurri tanrılar listesinde bu tanrı adları, Teşup ve Hepat'ın vezirlerinin adları olarak anımsanmaktadır.[641] Kabartmaların buradaki tapınak bağlamında anlamı belli değildir.[642] Kaya yüzeyindeki bu resim Hititlerdeki Mısır etkisini yansıtan önemli bir örnektir çünkü Mısır medeniyetine ait bu sahneye çok benzer figürler bulunmaktadır. (bkz. resim 75)

Bu iki tanrının isminin geçtiği metin az olmakla birlikte, ekmek ve şarap kurbanı yapılan bir ritüel metninde Tiyabenti'nin ismi şöyle anılmaktadır:

"…Onlar….o tanrı Tiyabenti için ince bir somun sundu…kaldırdı….Tiyabenti'ye önce sarap libasyonu…" (KUB LI 14 8–9)[643]

[640] Cimok, 2008: 135.

[641] Darga, 1992: 164.

[642] Seeher, 2011: 85.

[643] Beckman, 1999: 35.

c) B Odası[644]

c.1) 67, 68 Numaralı Figürler: Demon/Cin[645]

B odasının girişinde kapının iki yanında bulunan figürler adeta odayı koruyan iki görevli gibi durmaktadırlar. Aslan başlı, insan gövdeli, kanatlı, pençeleri açık ve yukarı kalkmış, çıplak ayaklı iki demon/cin olarak tasvir edilmişlerdir. Bu iki kabartmanın yüksekliği 1 m. dir. Demonların kanatlarının işleniş şekli ve özellikle bir kanatlarının aşağı doğru duruşu Hatti kültür ve sanatını yansıtmaktadır.[646]

Hitit-Hurri dini metinlerinde yedili cin/şeytan gurupları yaygındır. Cin/şeytan inanışı muhtemelen Mezopotamya kökenlidir ve bir yıldız kümesi oluşturduklarına inanılır. İnanılan bu "yedi tanrı" Šimige ve Tešup gibi çeşitli büyük tanrılara tahsis edilmiştir. Mari'de bir büyüde "Šimige'nin yedi kız kardeşi" şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifade şekli M.Ö 1500' e ait Hitit yazılı belgelerinde geçmektedir ve sadece bir kurgu olduğu sanılmaktadır.[647]

---

644 Bkz. Resim 74.

645 Bkz. Resim 75, 76, 77.

646 Darga, 1992: 164.

647 Wilhelm, 1945: 57.

c.2) 69–80 Numaralı Figürler: 12 Tanrı[648]

B odasındaki 12 tanrı figürü, A odasındaki 12 tanrı figüründen daha iyi korunmuştur. Batı duvarında, yönleri kuzeye dönük, koşar durumda görülen figürlerin ellerinde ucu kıvrık orak biçimli silahlarıyla görülürler. Hurri kültürünün izlerini taşıyan bu duruşları bir tören yürüyüşünü anımsatmaktadır.

c.3) 81 Numaralı Figürler: Koruyucu Tanrı Šarrumma ve Kral IV. Tudhaliya[649]

Tanrı Šarrumma ve Kral Tuthaliya'nın betimlerinin yanında her ikisinin de adlarını veren hiyeroglif lejandı vardır. Ad kartuşunun dışında, sağda UR.SAG=Kahraman unvanı çizilmiştir. Tanrının başındaki sivri külahta önde altı boynuz, yanlarda ise elipsler görülür. Tanrının kısa elbisesi, sivri uçlu ayakkabıları, hilal başlı kılıcı (lituus) vardır. İleri uzattığı sağ elinin üzerinde Šarrumma adı bulunmakta ve sol kolunu Kral Tuthaliya'nın omzuna dolamış ve kralın sağ bileğinden tutmaktadır. Koruma anlamına gelen bu jestle, adı geçen kralın "Koruyucu Tanrısının Šarrumma" olduğu görsel açıdan da kanıtlanmaktadır.[650]

İkonografide ilahî/kutsal koruma işareti, ilk defa Muvatalli'nin beş mührü üzerinde bulunur. Göğün Fırtına Tanrısı, yürüyüş esnasında büyük kralı elinde tutuyor ve onu göğsüne bastırıyor. Bu görüntünün Yazılıkaya'daki örneği ise 81

[648] Bkz. Resim 78, 79.

[649] Bkz. Resim 80, 81.

[650] Darga, 2002: 167.

numaralı kabartmadır. Tanrı Šarrumma'ya, büyük kral IV. Tudhaliya'yı korurken rastlanır. Bu koruyucu tanrılıktaki en iyi vefa örneğini Hitit kralı II. Tudhaliya'nın, kazanmış olduğu askeri zafer dönüşü gördüğü ilahî yardımın minnettarlığını sunmak üzere beyi Fırtına Tanrısına hediye olarak sunmuş olduğu bronz kılıç üzerindeki yazıt gösterebilir.

"*Büyük kral Duthaliia Aššuva ülkesini yerle bir ettiği zaman, bu kılıçları efendisi Fırtına Tanrısına adak olarak sundu.*"[651]

Hitit sanatına, Mısır tesiri, kralın omuzlarından kucaklayan koruyucu tanrısı, "tanrı-kral" grup betiminde görülür. Bu grup betimi ilk olarak Muvatalli döneminde görülür. "kral-tanrı" grup betimleri Mısır'da Eski Krallık Dönemi'nden itibaren bilinmektedir ve özellikle XVIII. sülale zamanında oldukça yaygın olarak işlenmiştir. Mısır etkisi gösteren bu örnek, iki devlet arasında askeri ve siyasal ilişkilerin barış dönemine girdiği XIV. yy sonrası ve XIII. yy'da görülmüştür. Bu dönemde Hitit ve Mısır imparatorlukları birbirlerini, müttefik devlet olarak görmüşlerdir.

Tanrı Šarrumma, Kral IV. Tudhaliya'ya bir oğul gibi sarılmış ve onu kollarının altına alarak sahiplenmiştir. Günümüzde de hala bu görüntü sözlü olarak mesela "kanatlarının altına almak" deyimi şeklinde kullanılmaktadır.

[651] Ünal, 2003: 15.

c.4) 82 Numaralı Figür: Kılıç Tanrı[652]

Bittel, B odasının bir cenaze odası olduğunu düşünürsek buraya bir yer altı tanrısı figürü konulması olağan görülmektedir demekle birlikte bunun zorlama bir yorum olacağını da ifade etmektedir. Akurgal'ın "Tanrının kılıcı" olarak da ifade ettiği kılıçlı tanrı için Hitit sanatıda emsali olmayan bir figür olduğunu da belirtmektedir. [653]

3.40 m. yüksekliğinde odanın tabanına saplanmış kılıç ve üzerinde kuzeye bakan, başında sivri uçlu bir şapka taşıyan, "Kılıç-Tanrı" figüründe, bir kılıcı andırır şekilde yapılmış aslan figürlerinden kılıcın kabzası gibi duran Nergal'in iki omzuna resmedilen sırt sırta vermiş aslan başları görülür. Kılıcın uç kısmında yine iki aslan bulunmaktadır. Bu aslanların yönleri yere doğrudur ve üçayağı üstüne çömelmiş, arka bacaklarından biri havada, simetrik şekilde durmaktadırlar. Aslanların ağızları açıktır. Saldırıya geçmeye hazır vaziyette betimlenmiştir. Hitit dini inançlarına göre kılıcı yere saplayarak delik açılması, yeraltı dünyası ile bağlantı sağlandığı anlamına gelmektedir. "Nergal'in kılıcı" ve karşı duvarda bulunan "on iki yeraltı tanrısı" yeraltı dünyasını sembolize eden bir konsept oluşturmaktadır.[654] Kabartmada 'kılıç' ve 'Tanrı Başı' figürlerinin birlikte kullanılmasının amacı 'kandan, kötülüklerden

[652] Bkz. Resim 82, 83.

[653] Bittel, 1980: 21.

[654] Bittel, 1980: 22–23; Darga, 2002: 167.

arınma' olmalıdır. Hititlerde yer altı dünyasına açılan yolda bu arınma, 'Kılıç ve Tanrı'nın önderliğinde, belli bir kefaret ödenerek kazanıldığına inanılmaktaydı. [655]

Kılıç şeklinde tanrı figürü yapıldığına dair bir çivi yazılı metin şöyledir.

"*ve o tanrıları bir kılıç gibi yapıyorlar ve onları toprağa saplıyorlar ve tanrılar orada bu şekilde kalıyorlar.*"[656] (KBo X 45 II 19–2)

[655] Darga, 2002: 171.

[656] Masson, 1991: 27.

SONUÇ

Din, insanlık tarihi kadar eski bir kurumdur. Bu bakımdan insan yaşamının var olduğu her yerde ilkel ya da daha gelişmiş, politeist veya monoteist mutlaka bir şekilde varlık göstermiştir. Her toplum fıtrî olarak bulunduğu coğrafi, kültürel, tarihî ve siyasi koşullara uygun bir dine inanma ihtiyacı hissetmiştir. Bu ihtiyaç sonucunda toplumun yönlendirdiği ve toplumu yönlendiren bir din seçmişlerdir. Böylece toplumlar ya saydığımız koşulların bir zorunluluğu olan, ya atalarından kendilerine aktarılan ya da bizzat kendilerinin seçtikleri bir dine inanmışlardır.

Sebep her ne olursa olsun din insan hayatında kendisini gösterince ve hatta insan hayatının kendisi haline gelince, özellikle doğanın birebir içinde olan Eski Çağ insanının doğa ve doğaüstü güçler olarak algıladığı, aslında onun günlük yaşamının bir parçası olmak dışında bir özelliği olmayan ve bugün bile insan yaşamını yeri geldiğinde derinden etkileyen fırtına, güneş, yağmur, kar gibi hava koşullarını birer tanrı kabul edecek kadar önemli ve büyük olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Tabii burada ilkel toplumların bu doğa olaylarını yüceltmek için mi onları tanrılaştırdığı yoksa tanrılarına üstün meziyetler atfetmek için mi bu doğa olaylarını kullandıkları birbiriyle tamamen içkin bir durumdur. Fakat amaç her ne olursa olsun her türlü bahane ile bu güçleri kutsama ihtiyacı, hisseden bu insanlarda, ortak bir kanı haline gelerek, ‘bükemediği eli öpmek’ şeklinde bir davranışa dönüşmüştür. Müdahale edemediği ve hayatını idame ettirmek için muhtaç olduğu güneş, yağmur gibi yaşamın olmazsa olmazlarını kendine muhatap alabilmek için kişileştirerek onlarla konuşmuş, kimi zaman isteklerde bulunmuş kimi zaman ise onlara sığınmıştır.

Marcel Mauss, ‘yeniden bağlamak (Relier)’ fikrinden hareket ederek, dinin neyi bağladığını Roger Caillouis’a sorar. Ona göre dinlerin her biri kendine göre masallar uydurmaktadır. Kimi gökle yeri, kimi tabiatla tabiatüstünü; kimi de insanlar ve tanrıları kendi aralarında müşterek bir imanla içte birleştirerek bağlama işini icra ediyor. Buna göre din, ne olursa olsun birleştirmektedir.[657] Şayet bu yorumdan yola çıkılırsa, Hitit dinindeki senkrektik dinî anlayış daha bir anlam kazanmaktadır. Çünkü Hititler pek çok medeniyetin tanrılarını kendi topraklarına getirilmesini çok olağan karşılamış ve bir bakıma farklı toplumlarla kendilerini hem inanç hem de kültürel manada bağlamışlardır. Başka bir ifadeyle onlar topraklarını genişletip başka halkları kendi bünyesinde barındırmaya başladıkça sosyal, kültürel, dini farklılıklarla karşılaşmıştır. Farklı toplumları bir arada tutmanın yolu eğer modern toplumlarda kendisini dinî çoğulculuk ve tolerans şeklinde gösteriyorsa, ilkel toplumlarda kendilerinde mevcut politeist yapının da avantajıyla panteona birkaç tanrı daha eklemek veya aynı işleve sahip yabancı tanrıları yerel tanrılarla özdeşleştirmek şeklinde olmuştur. Ayrıca devletinden kopuk bir halka hükmetmeye çalışmaktansa halkın inandığı tanrı ve tanrıçaları kral ve kraliçe ile özdeşleştirilmesi ve bu sayede, devleti yönetenlerin aslında tanrısal bir el oldukları düşüncesi sevk ve idare işlerini daha da kolaylaştıracaktır. Hitit kraliyet ailesi de böyle bir anlayışla hükümdarlarını tanrılara bağlayarak kutsallaştırmış ve halkın karşısında güçlerine güç katmışlardır.

[657] Chevalier, 2000: 19

Karl Marks din için şu yorumu yapmaktadır: Din, insanların felaketlerinin telafi edilmesidir. Bu anlamda o, bir afyon gibi, insanları, dünyadaki sıkıntılara boyun eğdirerek, en iyi bir hayat, gelecek hayat, ahiret hayatı rüyası içinde uyutmaktadır.[658] Buradan şu yoruma ulaşmak mümkün görülmektedir: Hititlerde kader tanrıçaları Ninatta ve Kulitta'ya bağlı kader inancı ve bu iki tanrıçanın dönemin şartlarında başlarına gelen her türlü felaketin bir sebebi ve sorumlusu olması Hitit halkını rahatlatmış olmalıdır. Tarihî kaynakların bildirdiğine göre, uzun yıllar süren savaşlar, baskınlar, yirmi yılı aşkın süren salgın hastalıklar ve bu hastalıklarla şehirlerde geniş halk kitlelerinin hatta hanedana mensup kimselerin bile toplu ölümlerine yol açmıştır. Muhtemelen hemen her aileden insanların ölmesi geride kalan insanları bir şeylerle teselli bulmak zorunda bırakmış ve böyle bir durumda en iyi teselli yolu da kader inancı olmuştur. Çünkü kader inancında kişi, başına gelen felaketin, yaptığı yanlış ya da kötü davranışlar nedeniyle tanrıların gazabını uyandırması ve bu yanlışları düzeltip onları memnun ettiğinde benzer sonuçlarla karşılaşmayacağı düşüncesi insanı rahatlatarak kendini tanrıya adamasına sebep olacaktır. Zaten tanrıları memnun etme gayreti ile haftalarca devam eden bayram törenleri, sayfalar dolusu tanrı isimleri okunarak yapılan dualar, bir bayram töreni için farklı şehirlerde tapınakların ziyaret edilerek tüm prosedürün yerine getirilmeye çalışılması, dinî bilinçle yapılan ritüellerden ziyade dini afyon haline getiren bir topluluğu akla getirmektedir.

Doğa varlıklarını kutsallaştıran inançlardan biri "Doğadaki tüm canlı cansız varlıklara ruh yüklenmesi inancı olan Animizm"dir. Animizm, Hitit dininde kralların

[658] Chevalier, 2000: 24.

öldükten sonra tanrı olması yani beden ölse de ruhun dünyada yaşaması gezmesi, görmesi şeklinde vücut bulmuştur. Her şeye bir tanrı tahsis edilmesi, aslında bu fikrin özünde her nesnenin bir ruha sahip olduğu fikriyle bağdaştırılabilir. Tabii Hitit inancı için tam bir Animistik inanç denilemez fakat bu Animistik unsurları taşıdığı aşikârdır. Tanrılar içinde en üst sırada bulunan Fırtına Tanrısı, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hava Tanrısı doğa unsurlarına ruh yüklenerek kutsallaştırılmasına güzel örneklerdir. Doğa olayının gücü, şiddeti hatta belki yapabileceği yıkımlar ile onlara kademe belirlenmiş olmalıdır. Yahut bugün Yozgat-Çorum arasında bulunan başkent Hattuša'nın konumu düşünüldüğünde yıl boyu rüzgâr alabilecek bir arazi ve coğrafi konumda olması Fırtına Tanrısını en önemli tanrı haline getirmiş olabilir.

"Kutsal sayılan hayvanlara karşı saygı gösterilmesi" şeklinde tanımlanan Animalizm de Hititlerde özellikle boğa, panter, aslan gibi hayvanların kutsal sayılmasında görülebilir. Konumuz olan Yazılıkaya'da 28–29 numaralı kabartmalarda boğa adamlar karakterinde Animalizm'in baskın etkisi görülür. Onlar kutsal olan yeryüzünde durur ve göğü ellerinde taşırlar. Tarımın çok önemli olduğu bir toplumda boğanın kutsanması, tarımda bereket, bolluk ve devamlılık olması inancıyla geliştirilmiş olması muhtemeldir. Hatta boğaların kaya yüzeyine çift tasvir edilmiş olması tarlada sabana iki öküzün koşulmasını ve üretkenliği hatırlatması yönüyle de önemlidir. Boğa'nın pek çok toplumda gücü hatta erkekliği temsil etmesi de kutsal sayılmasını gerektirecek diğer öğeler olmalıdır.

Hitit dininde sıkça görülen tanrılardan af dileme törenlerinin yapılması tövbe ve af ayinleriyle bilinen “Totemizm”i hatırlatmaktadır. Hititler bu ayinlerde başlarına gelebilecek bir afeti önlemek için tanrıya dua ederler. Hitit çivi yazılı metinlerinde de bazen tanrıların isimleri tek tek zikredilerek af dilenir ve felaketlerden korunmak için onlara uzun uzun ritüeller yapılır.

Bütün bunların yanında İlkel toplumların genel tanrı anlayışı ve dine bakış açısından neredeyse hiçbir farkı bulunmayan Hitit inanç sisteminin, dünyanın birbiri ile hiçbir bağlantısı olmayan kabile topluluklarında, deniz aşırı ülkelerinde görülen ilkel nitelikteki inançlarla bile benzerliği bulunması dikkat çekicidir. Bu da gösteriyor ki ilkellerdeki din algısı, gözle görülebilen tabiat, hayvanlar âlemi ve insan algısından öteye geçmemektedir. Zaten doğa olaylarına ve hayvanlara basit insani özelliklerin gelişmiş yansıması denilebilecek vasıflar yüklemeleri bunu açıkça göstermektedir. Sami dinlerinde ve kutsal kitaplarında geçen “tanrının eli” gibi insani özelliklerin, Hitit dininde belki anlaşılır olmak bağlamında kullanıldığı görülür.

Hitit panteonundaki tanrılar tek tek incelendiğinde din ve tanrı sembollerinin ardında, aslında, büyük bir siyasi güç oluşturma çabasındaki Hitit yönetimi/krallığı görülecektir. Kralın tanrının dünyadaki gölgesi olarak algılandığı, ölen kralın tanrı olmasından açıkça görülmektedir. Bu sayede yönetimlerine dini meşruiyet ve kutsiyet kazandıran Hitit hanedanı ölenleri tanrı ilan ederek kendilerinin tanrı soyu olduğunu halka inandırdıkları gibi mesela bir cehennem tanrıçasının varlığı ile

devletin karşı konulamaz bir güçte olduğunu ve insanları cehennem gibi bir caydırıcı ile cezalandırıcı vasfını ortaya koymaktadır.

Hitit dini yaşamında bazen tanrıların bazen de tanrıçaların ön plana geçmesi o günün siyasi şartlarını yansıtıyor olması muhtemel bir durumdur. Yani kraliçenin siyasette baskın ve söz sahibi olduğu zamanlarda bir tanrıçaya dua ve ibadetin yoğun olarak yapılması Puduhepa döneminde tanrıça Ištar'ın kraliyet ailesinin koruyucu tanrısı konumuna yükseltilmesi örneği bu durumu daha iyi açıklayabilir. "Tanrıça algısı, Hitit toplumunun kadın algısını yansıtıyor olabilir mi?" sorusunu akla getirmektedir. Kaderin tanrıçalar eline verilmesi, yaşamın yani kaderin başlangıcı olan doğumun bir kadın eliyle yaptırılması, aşk'ın bir tanrıçada sembolleştirilmesi kadının zarafet, incelik, duygusallıkla birlikte anılması, baş tanrının hemen yanına onunla aynı boyutlarda bir tanrıça figürünün işlenmesi, Hititlerde kadın ve erkeğin eşit olduğu ve kadınların siyasete bile müdahale eder durumda olduğuna örnek gösterilebilir.

Hitit dini hakkında sayısız metin olmasına karşın dinin felsefesine dair bilgiye rastlanmamaktadır. Genel olarak doğu dinlerinde "çile çekme, alçak gönüllü olmak, iyilik yapmak, fazilet, sadelik" gibi bir felsefe var iken Hitit dini inancında Panteonda tanrılara özgü bir felsefe ya da kraliyet ailesinin bir dini felsefesi görülmez. Bir felsefe olmamakla birlikte Hititlerin tanrılara yaklaşımının "ne ekersen onu biçersin" tarzında olduğu metinlere yansımaktadır. Hatta Puduhepa'nın tanrıdan istediklerinin yerine getirmesi durumunda ona vereceklerini anlatmaktadır. Tanrıya rüşvet teklif edercesine bir yaklaşımla altınlar, gümüşler vaat etmesi ne kadar ilkel

bir tanrı düşüncesine sahip olduğunu da açıkça göstermektedir. Oysa Puduhepa tapınakta büyümüştür ve bir rahip kızıdır. Dinle bu kadar iç içe büyüyen birisi bile tanrılara karşı davranışlarında altın, gümüş gibi maddi teklifler sunarak iş yaptırmaya çalışıyorsa halkın davranışları daha ilkel olması muhtemeldir. Hitit halkının dini bilgisi ve yeterliliği hakkında metinlerin olmaması, dini metinlerin sarayın dini yaşamını ifade etmesi bu konuda yorum yapabilmeyi güçleştirse de kanaatimizce Hitit dini, çağdaşı diğer politeist dinlerin aksine özgün değil devşirme bir yapıya sahiptir.

Hitit dini inanç sistemi içerisinde Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'nda resmedilmiş olan tanrı figürlerine bakıldığında başta senkretizm olmak üzere, politeizm, doğa inançlarına tapınma, hayvanları kutsama, krallığı kutsallaştırma gibi Hitit dinine ilişkin yukarıda saydığımız unsurlar açıkça görülmektedir.

Yazılıkaya'ya giden bir kişi ilk olarak A odasına girer ve odanın girişinde bulunan on iki tanrı figürü ile karşılaşır. Yer altı tanrısı olduklarına dair yorumlardan yola çıkarak eğer bir toplumda yer altı inancı varsa bu cehennem dolayısıyla ahret inancının varlığını göstermektedir. Babil'de cennete on iki ve ölüler diyarına on iki kapının açıldığına dair inancın varlığı burada yer altı tanrıları olarak inanılan tanrı sayısının on iki olması tesadüf olmamalıdır. Demek ki Eski Çağ toplumları ahiret inancına ilişkin inançlarını genellikle aynı motiflerle yansıtıyorlardı.

Ay, Güneş, Yıldızlar ve Gökyüzü Eski Çağ topluluklarının ortak tanrılarıdır denilebilir. Sıfatları değişmekle beraber toplumlar binlerce yıl bu doğa unsurlarına

tapınagelmişlerdir. Sadece Anadolu ve yakın coğrafyası değil Hinduizm'de, Orta Asya Türklerinde, Cahiliye Arabistan'ında, Mezopotamya'da, Antik Yunan ve Roma'da Ay ve Güneş tapımına rastlanmaktadır. Ekonomileri tarıma dayalı toplumların güneş, yağmur vb. unsurları tanrılaştırmaları kadar doğal bir şey olmasa gerektir. Ürün alamadığı zaman aç kalacağını bilen ilkel insan, karşısında somut bir varlığa ihtiyaç duymuştur. Çünkü isteyebileceği, istediğini aldığında ise ona şükranlarını sunabileceği somut bir varlığın olması işlerini kolaylaştırıyor olmalıydı. Belki bu yüzden tarımla ilgili olabilecek her konuya bir tanrı görevlendirmiş ve vakitlerinin büyük kısmını onları memnun etmeye çalışarak geçirmişlerdir.

Tanrılara ilahi ve aşkın özellikler verilirken onların insani yanlarının da olabileceğini göz ardı etmeyen eskiçağ toplumları için Raymond Jestin, metinlerde günah kavramına, kefaret unsuruna ve "günah keçisi" düşüncesine rastlanmaması üzerinde durarak "o halde insanlar, tanrıların yalnızca hizmetkârı değil, aynı zamanda taklitçileri ve dolayısıyla işbirlikçileridir" yorumunu yapmaktadır. Mademki evrenin düzeninden tanrılar sorumludur, insanlar onların kesin emirlerine uymalıdır; çünkü bu emirler hem dünyanın hem de insan toplumunun iyi işlemesini sağlayan düzenlemelerden, kurallardan –buyruklar- kaynaklanmaktadır.[659]

Hititlerde tanrılara yüklenen vasıflardan biri "Koruyucu Tanrı"dır. Bu inancın yaygın olduğu ve hemen her şeyin bir koruyucu tanrısı olduğu gibi krallarında bir koruyucu tanrısı olmasıdır. Bunlardan biri Yazılıkaya 81 nolu figürde örneğini gördüğümüz IV. Tudhaliya ve koruyucu Tanrısı Šarrumma'nın şaşırtıcı figürüdür.

[659] Eliade, 2007: 82.

Bu figürde tanrının kolları arasında boynundan tutar bir şekilde bir çocuk gibi kralı tuttuğu bu figür, tanrının krala ne kadar hâkim, iradesinin ne kadar yüce olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu figür doğa olayları, salgın hastalıklar gibi insan irade ve kudretinin çok dışında kalan durumlarda kralın bile ne kadar aciz duruma düştüğünü ve koruyucu tanrısına sığındığını göstermektedir. Muhtemelen bu acziyetinin farkında olan kraliyet mensupları da çare olarak kendilerine bir koruyucu tanrı seçmeyi ve o koruyucu tanrı yanında bir babanın çocuğuna gösterdiği sevgi ve merhamet duygularını ondan bekleyerek kendilerini bu şekilde tasvir etmişlerdir.

Yazılıkaya'daki tanrı ve tanrıça figürlerinde dikkat çeken bir özellik de bunların bazılarının çift cinsiyetli olmalarıdır. Örneğin hem tanrılar hem tanrıçalar geçidinde tasvir edilen aşk ve savaş tanrısı Ištar/Šaušga pek çok medeniyette çift cinsiyetiyle bilinmekte ve öyle inanılmaktadır. Bu bakımdan onun Hitit dinine dışarıdan gelen bir tanrı olduğunu aşikârdır. Ištar gibi Tanrı Pirinkir de çift cinsiyetli olarak bilinen bir tanrıdır. Diğer yandan bu tanrıların çift cinsiyetli özelliği ile kabul edilip öylece inanılmaya devam edilmesi, Hititlerin böyle bir tanrı anlayışına uzak olmadığını göstergesi olabilir. İki cinsiyetin bir arada bulunuyor olması toplumda kadın ve erkek arasında bir statü farkı olmadığına ve belki de toplumun ahlaki yapısına dair bir yorumu mümkün kılmaktadır.

Yazılıkaya'da sadece beş tane figürü bulunan fakat çivi yazılı metinlerde çok daha fazlasına rastlanan dağ tanrılarının Hitit dini yaşamı için önemli olduğu görülmektedir. İsimlerine tanrı listeleri ve ritüel metinleri gibi farklı yerlerde rastlanmaktadır. Dağın kutsallaştırılmasına ne kadar önem verdiklerini bir dağ adının

krala isim olmasından da anlamaktayız. Tarımın yanı sıra geçim kaynağı olarak avcılığın önemli olduğu Hitit toplumunda dağın kutsallaştırılması kaçınılmaz görülmektedir. Avlanabilecek yaban hayvanlarının dağda yaşaması, avlanabilmek için günlerce dağda av peşinde koşan halkın dağı kutsallaştırarak ondan bir şeyler istemesini beraberinde getirmiş olmalıdır. Dağların tanrıların tahtı ve evi olduğunu ifade eden metinler bulunmaktadır. Gökyüzünü kendine tanrı seçen bir toplumun tanrıya ev olarak yüksek yüce bir yer belirlemesi ve doğada görebildiği en yüksek yer olan dağların zirvelerine tanrıları oturtmuş olması olağandır. Böylece tanrının kutsallığının onun evine de atfedilmesi sonucu dağlar kutsallaştırılmış, bayram törenlerinde isimleri zikredilmiş, ritüel metinlerinde de kendilerine yer verilmiştir. Öte yandan Eski Çağ toplumlarının kozmoloji algısında dağların dünyanın merkezini teşkil etmesi, gökyüzüne ve böylece tanrılara açılan bir kapı olarak algılanması da hesaba katılırsa, bu toplumların neden dağlara önem verdiklerini ve yerleşim birimleri olarak dağların eteklerini seçmeleri daha bir anlam kazanabilir.

Tanrılar seçilirken onlara yüklenen vasıflar Hititlerin tanrıyı bir yandan göklere çıkarıp kutsallaştırırken bir yandan da ne kadar toplumun içine indirdiklerini göstermektedir. Yazılıkaya'da figürleri bulunan tanrıların ellerinde bulunan aletler, ve simgeler, tanrıların insanlara ne kadar yakın olduklarını da resmetmektedir. Tanrıların kıyafetleri Hitit halkının, askerlerinin, krallarının giydiği kıyafetler olmalıdır. Tanrıların ellerinde gürz, asa, orak gibi çeşitli tarım ve savaş aletleri taşıdıkları görülür. Orak tarımın sembolü olmakla birlikte hasatı hatırlatmaktadır. Gürz bir savaş aletidir ve askeri, orduyu sembolize etmektedir. Zaten bir savaş tanrısının bulunması ve neredeyse tüm tanrıların elinde bir gürzün olması devletin

savaşa ne kadar önem verdiğinin, savaşçı bir toplum olduklarının ve bir bakıma savaşlarına dinî bir meşruiyet kazandırma girişimlerinin göstergesidir. Savaş için her tanrının gücü ve kudretine ihtiyacı olan Hititler her tanrıyı elinde bir gürz ile çizerek onları savaşa dâhil edip yardımlarını talep etmektedirler.

Panteonda bilgelik tanrısını olması Hititlerde ilime önem verildiği şeklinde bir yoruma kapı açmaktadır. Fakat Bilgelik Tanrısı Ea Hititlerin kendi tanrıları olmayıp Mezopotamya'dan Hurri'ye oradan da Hititlere geçen bir tanrıdır.

Yazılıkaya'da A odasının merkezinde bulunan Taśmisu, Tešup, Hepat, Šarrumma, Mezulla, Zintuhi tanrıları bir aile tablosunun görüntüsüdür. Bu tanrı ailesi tüm kraliyet ailesini sembolize ediyor olması muhtemeldir. Sadece kral değil kral ve kraliyet ailesi bütün olarak kutsaldır, anlayışının empoze edilmesi, krala eşi ve çocukları ile birlikte önem verilmesi, saygı gösterilmesi anlayışını beraberinde getirmektedir. Aslında bu tarz bir inanışın sadece Hititlere has bir netice olmadığı, gerek politeist gerekse monoteist olsun dünya toplumlarının hemen hepsinde kutsal soy ve aile anlayışının bulunduğunu ifade etmek gerekir. Hinduizm'deki kast sisteminden ileri gelen ve bu sistemin en yüksek temsilcileri sayılan Brahminler, Yahudilik'teki "seçilmiş kavim" anlayışı ve İslam'ın belli bir mezhebine ait olan "Ehli Beyt" kavramı bu tarz bir inanışın günümüze yansıyan örneklerinden sadece birkaç tanesidir.

Sonuç olarak Hitit dini anlayışını en iyi şekilde resmeden yerlerden biri olan Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı bize Hitit dini geleneği hakkında detaylı bilgi verdiği

gibi, devletin panteon anlayışı, tanrılara bakış açısı, krallığa dini yapı içinde biçtiği değer, kadının yeri, kadının dini hayattaki önemi, tanrıların değeri, konumları, kutsallaştırılma anlayışları hakkında pek çok bilgi vermektedir. Her bir kabartma o günün şartlarında çivi yazılı metinlerden de destek alarak Hitit tanrı algısı hakkında yorum yapma imkânı tanımaktadır. Bu bakımdan Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı Hitit devletinin olduğu kadar Mezopotamya ve Hurri'nin de tanrı algı ve anlayışları hakkında kayda değer bilgiler vermektedir.

KAYNAKÇA

Akurgal, E.

1961 **Die Kunst der Hethiter**, München.

2006 **Hatti ve Hitit Uygarlıkları,** İstanbul.

2007 **Anadolu Uygarlıkları,** İstanbul.

2008 **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara.

Alp, S.

1947 "Hitit Kralı IV Tuthaliya'nın Askeri Fermanı", **Belleten**, Cilt: XI, sayı: 43, s.383–402.

1948 "Hitit Devletinin İç Bünyesi**", IV. Türk Tarih Kongresi**, s.38–43.

1991 **Maşat-Höyük'te bulunan Çivi Yazılı Tabletler**, Ankara.

1993 **Beitrage Zur Erforschung Des Hethitischen Tempels** Kultanlagen Im Lichte Der Keilschrifttexte, Ankara,

2001 **Hititlerin Mektuplaşmaları**, İstanbul.

2002 **Hitit Çağında Anadolu**, İstanbul.

2005 **Hitit Güneşi**, İstanbul.

2009 **Hititlerde Şarkı Müzik ve Dans**, Ankara.

Alparslan, M.

2009 **Hititolojiye Giriş**, İstanbul.

Alexander, R.

1990 **The Sculpture and Sculptors of Yazılıkaya**, London.

1993 “The Storm-God at Yazılıkaya: Soruces and Influenses”, **Studies in Honor of Nimet Özgüç**, s. 1–15.

1994 “Šaušga and the Hittite Ivory from Mediggo”**, Journal of Near Eastern Studies,** Vol.50, no, 3, s.161–182.

Alkım, U. B.

1957 “Yesemek Taşocağı ve Heykeltraşlık Atelyesi”, **Belleten**, c.XXI, sayı:83, s.359–374.

Alpman, A.

1979–80 “Hurrilerde Ulusal Panteon ve Yerel Panteon”, **Tarih Araştırmaları Dergisi,** cilt XIII, sayı: 24, s.115–122.

Ar, M.S.

1943 **“Etilerde Bahar Bayramı Törenleri”**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt II, sayı I’den ayrı basım, Ankara.

1959 "Tanrıça Ištar ile ilgili ve Hitit Dilinde Yazılmış Bir Metin Hakkında, **Türk Arkeoloji Dergisi,** sayı:9/2, s.34–37.

Archi, A.

1992 “Some Remarks on the Formation of the West Hurrian Pantheon”, **Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp**, s. 7–14, Ankara.

1993 **The God Ea in Anatolia**, Rome.

Ardzinba, V.

2010 **Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri,** İstanbul.

Atmaca, V.

2010 "Eski Medeniyetlerde Günah Hastalık İlişkisi", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** sayı:34, s.23–36.

Badali, E.

1991 **Strumenti Musicali, Musici e Musica Nella Celebrazione Delle Feste Ittite,** Heidelberg.

Bagana, H.G.

1969 "Arkeolojik Belgere Göre Eti Güneş Kursları" **Anadolu (Anatolia),** sayı XI, (ayrı basım), Ankara.

1982 "La Grande Fete ^{D}Arinna", **Memorial Atatürk, Paris.**

Balkan, K.

1947 "Kumarbi Efsanesi", **DTCFD**, cilt; V, sayı: 5 (ayrıbasım), Ankara.

Baltacıoğlu, H.

2006 "Güneş Kursları, Alacahöyük ve Arinna" **Hayat Erkanal'a Armağan Kültürlerin Yansıması**, İstanbul:129–131**,**

Barre, M.L.

1978 "^{D}LAMA and Rešep at Ugarit: The Hittite Connection", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 98, no.4: 465–467.

Barton, G.A.

1893 "The Semitic Ištar Cult", **Hebrica**, vol.9 no.3–4: 131–165.

Baydur, N.

1994 **Anadolu'daki Kutsal Dağlar- Dağ Tanrılar,** İstanbul.

Beckman, G.

1980 **Blood in Hittite Ritual,** Chicago.

1981 **A Hittite Ritual for Depression (CTH 432),** Michigan.

1983 **Hittite Birth Rituals**, Wiesbaden

1989 "The Religion of the Hittites", **The Biblical Archaeologist**, vol. 52, no. 2/3: 98–108.

1999 "The Goddess Pirinkir and Her Ritual from Hattuša", **Ktema**, no: 24: 25–39.

2005 **A Companion To The Ancient Near East,** Editör: Daniel C. Snell.

Bittel, K.

1931 **Die Felsbilder von Yazılıkaya,** Bamberg.

1953 "Bazı Anadolu ve Mezopotamya Kaya Tasvirleri Üzerine Düşünceler", **Belleten, c.XVII, s.307-313.**

1976 **Die Hethiter,** Münih.

1980 “Der Schwerttgott in Yazılıkaya”, **Anadolu (Anatolia)** XXI: 21–29

Black, J.-Green, A.

2003 **Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul.

Boehmet R.M-Güterbock H.G

1987 **Glyptik aus dem Stadt gebit von Boğazköy,** Berlin

Bossert, H.

1948 “Mısır Panteonunda Hitit Tanrıları”**, III. Türk Tarih Kongresi,** Ankara: 59–65.

1951 **Hitit Hiyeroglif Metinlerinde Tanrıça Hepat,** (Çev. U.B. Alkım), ayrı basım, İstanbul.

Bottero, J.

2000 "Mezoptamya" maddesi, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,** Ankara,

Brandau B.-Schickert, H.

2004 **Hititler-Bilinemeyen Bir Dünya İmparatorluğu,** Ankara,

Bryce, T.

2003 **Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum**, Ankara.

Buren, E. Douglas Van

1945 **Symbol of the Gods in Mesopotamian Art**, Roma.

Caquot, A.

1979 "Kulitta a Ougarit" **Florilegium Anatolicum Melanges offerts a Emmanuel Laroche**: 79–83, Paris.

Cimok, F.

2008 **The Hittites and Hattuša,** İstanbul.

Coşkun, İ.

2007 **Hitit Sanatında Lituus Tasvirleri,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay.

Çağırgan, G.

1990 "Mezopotamya'da Kutsal Evlilik", **X Türk Tarih Kongresi,** Cilt II, Ankara: 499- 503.

Çevik, N.

2002 "Dağlardaki Tanrılar ve Tanrı Dağlar", **Batı Toroslar I. Ulusal Sempozyumu**, Antalya:175–193.

Çığ, M. İ.

2007 **Bereket Kültü ve Mabed Fahişeliği,** İstanbul.

2009 **Gilgamış Tarihte İlk Kral Kahraman**, İstanbul.

Darga, M.

1973 **Karahna Şehri Kült Envanteri**, İstanbul.

1976 **Eski Anadolu'da Kadın**, İstanbul.

1978 **Boğazköy- Hattuša Kral Kapısındaki Tanrı'nın Adı ve Tanılanması Hakkında Bir Deneme,** Anadolu Araştırmaları VI'dan ayrı basım, Ankara.

1992 **Hitit Sanatı,** İstanbul.

Deighton, H. J.

1982 "The 'Weather-God' in Hittite Anatolia", **BAR 143.**

Dinçol, M.A.

1969 "Die Fünfte Tafel des Išuwa-Fest", **Revue d'Hitttite et Asianique** 84–85: 25–40.

1982 "Hititler", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1,** İstanbul.

1985 "Ašhella Ritüeli ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış", **Belleten,** cilt: XLIX, sayı: 193: 1–39.

Doğan, E.

2008 **Hitit Kanunu Belleklerdeki Kayıp,** İstanbul,

Durkehim, E.

2011 **Dini Hayatın İlkel Biçemleri**, İstanbul.

Eliade, M.

2007 **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına**, İstanbul.

Ensert, K.

2005 "M.Ö ikinci Binde Kanatlı Güneş Kursu ile Taçlandırılmış Anadolulu Hitit Figürleri", **Anadolu/Anatolia 28:** 293–302.

2002 “Is The Figure no: 34 at Yazılıkaya the Sungod or a King?" **V. Uluslar arası Hititoloji Kongresi**, Çorum: 293–302.

Erhat, A.

1972 **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul.

Erkut, S.

1990 **“**Hititçedeki GIŠTUKUL Hakkında”, **X. Türk Tarih Kongresi**, s.511–513.

1992 Hitit Çağında Önemli Bir Kült Kenti Arinna’nın Yeri”, **Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp,** s.159–165.

1998 “Hititlerde AN.TAH.ŠUM.SAR Bitkisi ve Bayramı Üzerine Bir İnceleme”, **III. Hititoloji Kongresi**, Çorum: 189-195.

Ertem, H.

1965 **Hitit Devri Anadolu'sunun Faunası,** Ankara.

Eyüboğlu, İ. Z.

2007 **Tanrı Yaratan Toprak Anadolu,** İstanbul.

1998 **Anadolu Mitolojisi,** İstanbul.

Fisher, M. P.

2008 **Living Religion,** Hong Kong.

Furlani, G.

1938 "The Basic Aspect of Hittite Religion" **The Harvard Theologicel Rewiew**, vol.31, no.4: 251–262.

Gavaz, Ö.S.

2011 **Hitit Kralları'nın Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara,

Gotze, A

1933 **Die Annalen des Muršiliš**, Leipzig.

Gray, C. D.

1901 "A Hymn to Šamaš", **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, vol. 17, no.3: 129–154.

Gurney, O.

1952 **The Hittites,** London.

Gündüz, Ş.

1998 **Din ve İnanç Sözlüğü,** Konya.

Güterbock, H.G.

1940 "Siegel aus Boğazköy" **5. Beih. AFO 61.**

1942 "Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları", **Belleten,** Cilt: VII: : 25–27

1945 "The Vocative in Hittite", **Journal of the Amerikan Oriental Society**, Vol. 65, No. 4: 248- 257

1945b **Kumarbi Efsanesi**, Ankara.

1948 "The Hittite Version of The Hurrian Kumarbi Myths: Oriental Forerunners of Hesideod", **American Journal of Archaeology,** vol. LII, no. 1: 123–134.

1956 "The Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II", **Journal of Cuneiform Studies 10:** 41–48.

1958 "The Composition of Hittite Prayers to the Sun", **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 78, no. 4: 237–244.

1960 **"**An Outline of the Hittite AN.TAH.ŠUM Festival", **Journal of Near Eastern Studies**, vol.19, no.2: 80-89.

1964 "A View of Hittite Literature", **Journal of the American Oriental Society**, vol.84, no. 2: 107–115.

1982 “Les Hiéroglyphes de Yazılıkaya a Propos D’un Travail Récent”, **Instutut Françeıs Detudes Anatoliennes**, no.11: 29–47.

1987 "To Drink a God", **XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi**, Ankara: 121–129.

Güterbock H.G- Hoffner A. H.

1980 **The Hittite Dictionary,** Chicago.

Haas, V.

1994 **Geschichte der Hethitischen Religion**, Köln.

1982 **Hethitische Berggötter Und Hurritische Steindamonen**, Verlag philipp von Zaberrn.

2002 “Hitit Dini”, **Hititler ve Hitit imparatorluğu**, Bonn: 438–441.

Haas, V. – Wegner, I.

2002 **Beitrage zum Hurritischen Lexikon,** Roma

Hauptmann, H.

1975 “Die Felsspalte D”, **Das Hethitische Felsheilgtum Yazılıkaya,** Berlin.

Hazenbos, J.

2003 **The organization of the Anatoian Local Cults During the Thirteenth Century B.C.** Boston.

Heidel, A.

2000 **Enuma Eliş Babil Yaratılış Destanı,** Ankara.

Held, W. H.

1957 “The Hittite Relative Sentence”, **Language**, vol. 33, no. 4, Part. 2: 3–50.

Hoffner, H.A.

1997 **Prespectives on Hittite Civilization,** Chicago.

1990 **Hittite Myths**, Atlanta.

Houwink ten Cate.

1969 "Hittite Royal Prayers", **Numen**, vol.16, fasc.2: 81–98.

Karasu, C.

1988 “nuntarriišhaš Bayramında Hitit Kralının Kült Gezileri" **Belleten,** cilt LII: 407–427.

1997 “Hititlerde Neden Bin Tanrı Vardı?” **1996 yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları,** Ankara: 175–190.

1998 “Hitit metinlerine Göre Büyük Deniz” **III. Hititoloji Kongresi**, Ankara: 357- 363.

2000 "Hitit Dini ve Anadolu İnançlarına Olan Etkileri Üzerine Bazı Gözlemler" **Uluslar Arası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri**, Nevşehir: 383–391.

Karauğuz, G.

2001 "M.Ö II. Binde Konya Bölgesi Hitit Kaya Anıtları ve Yazıtları Üzerine Bazı Gözlemler" **2001 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara:** 54–83.

2001b **Hitit Mitolojisi**, Konya,

2006 **Hititler Döneminde Anadolu'da Ekmek**, İstanbul.

2007 "Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya'da Barış,** Nevşehir: 100–112.

Kassian, A.

2002 **Hittite Funerary Ritual šalliš waštaiš,** Münster.

Kınal, F.

1986 Kara Tanrıça olarak Kybele, **IX Türk Tarih Kongresi,** Ankara: 235–239.

1945 "Kumarbi Efsanesi" **Belleten,** cilt: IX, sayı: 33: 518–522.

Koç, İ.

2006 **Hititler**, Ankara.

Koşay, H. Z.

1972 "Hitit Tapınağı Samuha Nerededir?" **Belleten**, cilt XXXVI: 141–144.

Kramer, S. N.

2001 **Sümer Mitolojisi,** İstanbul.

Kühne C.- Otten H.

1971 **Der Šaušgamuva-Vertag Sudien zu den Boğazköy-Texten Heft 16**, Wiesbaden.

Lambert, W. G.

1975 “The Cult Ištar of Babylon”, **Le Temple et le Culte**: 104–106 İstanbul.

Langdon, S.

1913 "Schollmeyer’s Sumerisch-Babylonische Hymnen und Gebete an Šamaš" **The American Jorunal of Semitic Languages and Literatures,** vol.29, no.3: 211–216.

Laroche, E.

1948 "Hepat et leur Cour", **Journal of Cuneiform Studies**, vol:2, no. 2: 113–136

1952 “Le Panteon de Yazilikaya”, **Journal of Cuneiform Studies**, vol.6, no.3: 115–123.

1963 “Le Dieu Anatolien Šarrumma”, **Syria,** T.40, fasc.3/4: 227–302.

1965 “Textes Mytologiques Hittites en Transcription. 1 partie: Mytologie Anatolienne” **RHA 23** fasc. 77: 61–178.

2000a "Hitit Anadolusunda Hayvanbiçimcilik" maddesi, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Ankara: 375–377.

2000b "Hititlerde Tanrıların Düzeni" maddesi, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Ankara: 887–891.

2000c "Yazılıkaya, Bir Hitit Kaya Tapınağı" maddesi, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,** Ankara: 1144–1145.

2000d "Hurriler" maddesi, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü,** Ankara: 456–457.

Luckenbill, D.D.

1921 “Hittite trateies and Letters”, **The American Journal of Semitic Languages and Literatures,** vol. 37, no.3: 161–211.

Masson, E.

1981 **Le Pantheon Yazılıkaya**, Paris.

1991 **Les Douze Dieux de L’immortalite,** Paris.

Macqueen, J.G.

2009 **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu**, Ankara.

Mark J. B.- Novotny J.

2010 **Essays on Temple Buildingin the Ancient Near East and Hebrew Bible,** Ugarit-Verlag, Münster.

Martino, S.

2006 **Hititler**, Ankara.

Messerschmidt, L.

1903 **The Hittites**, London.

Murat, L.

2008 "Tanrıça Išhara", **VII. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Çorum: 529–553.

Nakamura, M.

2002 **Das hethitische nuntarriyašha- Fest**, Oosten.

Naumann, R.

1975 "Die Kammer A", **Das Hethitische Felsheilgtum Yazılıkaya,** Berlin.

1975 "Die Kammer B", **Das Hethitische Felsheilgtum Yazılıkaya,** Berlin.

Neve, P.

1993 **Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuša,** Anadolu Araştırmaları XII'den ayrı basım, İstanbul

Nougayrol J.

1955 **Le Palais Royal D'Ugarit III. Textes accadiens et hourrities des archives est, quest et centrales. Mission de Ras Shamra VI,** Paris.

Oettinger, N.

1976 **Die Militarischen Eide der Hethiter, Studien zu den Boğazköy Texten 32,** Wiesbaden.

Otten, V. H.

1959 "Die Götter Nupatik, Pirinkir, Hešue, und Hatni-Pišaišaphi in den Hethitischen felsreliefs von Yazılıkaya", **Anatolia**, c.IV. 25–37.

1971 **Ein hethitisches Festritual, Studien zu den Boğazköy Texten 13,** Wiesbaden.

1981 **Die Apologie Hattušiliš III., Studien zu den Boğazköy Texten 24,** Wiesbaden.

Prince, D. J.

1907 "A Hymn to Nergal" **Journal of the American Oriental Society,** vol. 28: 168–181.

1910 **“**A Hymn to the Goddess Kir-gî-lu with Translation and Commantary”, Journal of the American Oriental Society, Vol. 30, no. 4: 325–335.

1913 "A Political Hymn to Shamash" **Journal of the American Oriental Society,** vol. 33: 10–15.

Popko M.

1988 **“**Der 28. und 29. Tag des hethitischen AN.TAH.SAR- Festes” **AoF 15**: 83-113.

1995 **Religion of Asia Minor,** Warsaw.

2009 **Arinna Eine heilige Stadt der Hethiter,** Wiesbaden.

Ramazanoğlu, M.

1993 **Gılgameş Destanı,** İstanbul.

Reyhan, E.

2010 “Kizzuwatna Kökenli Ritüellerde Geçen Bazı Yeni Kurban Terimleri”, **VII. Hititoloji Kongresi**, Ankara: 637–650.

Roaf, M.

1996 **Altlaslı Büyük uygarlıklar Ansiklopedisi IX Mezopotamya ve Eski Yakındoğu,** İstanbul.

Roos, de J.

2007 **Hittite Votive Texte**, Oosten.

Rost, L.

1953 “Ein hethitisches Ritual gegen Familienzwist”, **MIO I,** Berlin.

Roux, J.P,

2011 **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İstanbul.

Sachaw, E. C.

1910 **al-bîruni's India**, **c. 1,** London.

Sarıkçıoğlu, E.

2008 **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta.

Savaş Ö. S.

2002 “Hititler’de “Fırtına Tanrısı” ile “Boğa Kültü” üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar” **Archivum Anatolicum,** sayı 5: 99–169.

2006 **Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu’da Madencilik ve Maden Kullanımı,** Ankara.

Sayce, A. H.

1903 **The Hittites The Story of a Forgotten Empire**, London.

1922 “Hittite Legend of the War with the Great Serpent”, **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, No. 2: 177–190.

Schirmer, W.

1982 **Hitit Mimarlığı**, İstanbul.

Seeher, J.

2007 **Hattuşa Kerpiç Kent Suru**, İstanbul.

2011 **Taşa Yontulu Tanrılar, Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya**, İstanbul.

2006 **Hattuşa Rehberi, Hitit Başkentinde Bir Gün**, İstanbul.

2011 “Hititlerin Başkenti Hattuša”, **Arkeoatlas**, c.1: 302–310.

Sevin, V.

2003 **Anadolu Arkeolojisi,** İstanbul.

2003b **Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Anadolu ve Trakya: Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar,** İstanbul.

Schimmel, A.

2011 **Sayıların Gizemi**, İstanbul.

Singer, I.

1986 “The huwaši of the Storm-God in Hattuša”, **IX. Türk Tarih Kongresi** c. 1: 245–252.

2002 **Hittite Prayers,** Atlanta

Süel, A.

1985 **Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni**, Ankara.

1990 "Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu?", **Türk Tarih Kongresi**, cilt. II: 515–522.

Taracha, P.

2009 **Religions of Second Millennium Anatolia**, Wiesbaden.

Taş, İ.

2008 **Hitit Kralı IV. Tudhaliya Asur Devleti'ne ve Suriye'deki Vassal krallıklara Yönelik Politikası,** İstanbul.

Tosun, M.O.

1948 "Mezopotamya'da Boğa Kültü", **III. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: 65–72.

Unger, E.

1937 "Yazılkayadaki Kabartmaların İzahı" **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, sayı II: 168–180.

Ünal, A.

1983 **Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni,** Ankara.

1999 **Hititler –Etiler,** İstanbul.

2002 **Hititler Devrinde Anadolu I,** İstanbul.

2003 **Hititler Devrinde Anadolu II**, İstanbul.

2005 **Hititler Devrinde Anadolu III**, İstanbul.

2007a **Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler ve Çağdaşı Toplumlarda Mutfak Kültürü,** İstanbul.

2007b **Kilikya-Çukurova, İlkçağlardan Osmanlı Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya Tarih ve Arkeoloji,** İstanbul.

Wilhelm, G.

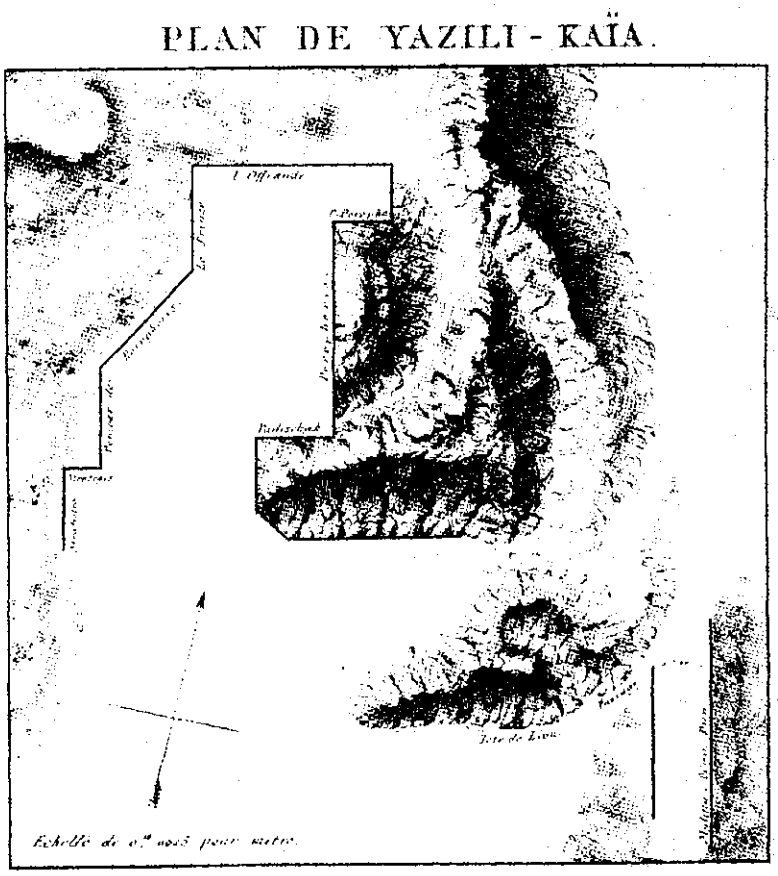
1945 **The Hurrians**, England.

SUMMARY

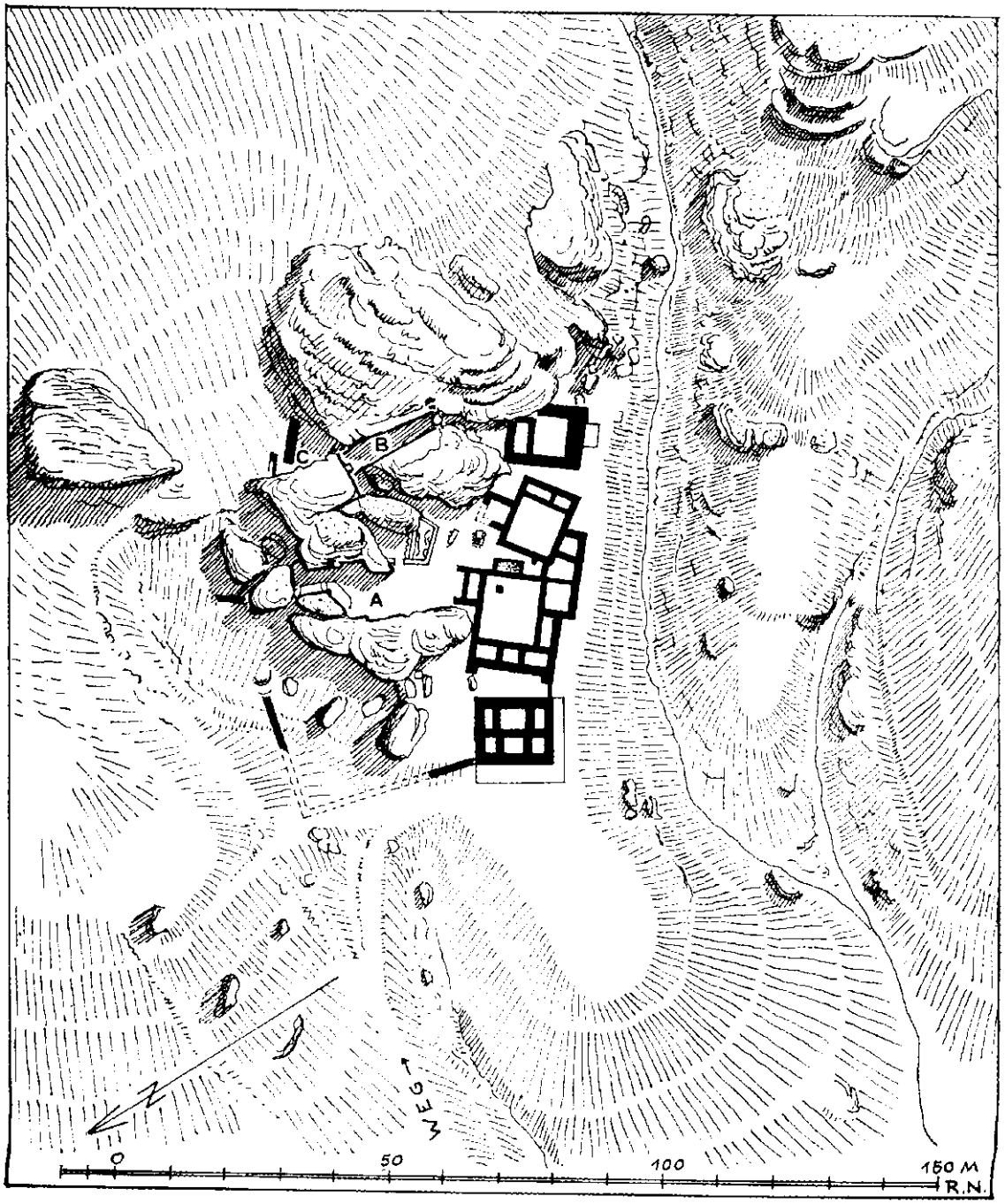
Hittite religion is not only a religion which peoples believe but also it is the state religion with which king as the head of the priest conducts relegious festivals. Lots of relegious texts related to prayers, festival ceremonies, ritual texts which belong to the Hittite civilization of which religion is so interwined with state and politics, have reached today. This study intends to look at the Hittite relegious system with the eye of Yazılıkaya in the light of information and document which have reached today. Main subject of the study is to give detailed information about the names, titles, positions and missions of gods who have the effects of Hurri panteon and have figures on Yazılıkaya open air temple. Furthermore, a new point of view from the frame of history and history of relegions will be gained by analyzing how religious life affects Hittite`s social, political, cultural life. Chapters from the prayer texts, festival ceremony texts, quotations from the myths, which are chosen from the sources in cuneiform, establish the main sources of the study. When Hittite religion is analyzed in the lights of these documents, not only will geographical position and climate of Hittite state be taken into consideration but also geopolitical position, neighbouring civilizations, cultures which have reigned in the Anatolian territories before the Hittites, effects and contributions of Northern Syria, Mesopotamia, Hurri to the culture of Hittite will be considered.

ÖZET

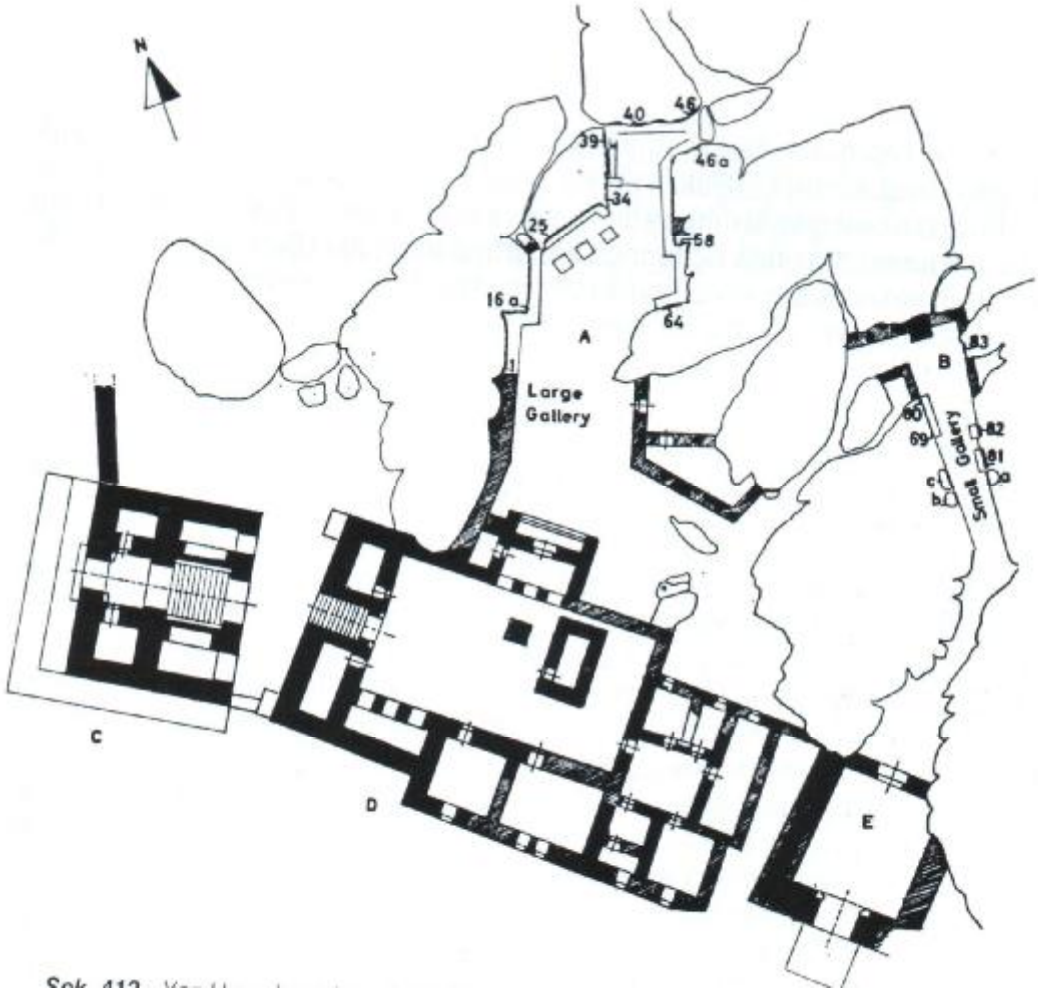
Hitit dini yalnızca halkın inandığı bir din olmaktan öte kralın baş rahip olarak bayramları yönettiği bir devlet dinidir. Dinin bu kadar devlet ve siyaset ile iç içe olduğu Hitit medeniyetine ait, ritüel metinleri, dualar, bayram törenleri ile ilgili pek çok dini metin günümüze ulaşmıştır. Bu çalışmanın amacı günümüze ulaşan bilgi ve belgeler ışığında Hitit dini sistemine Yazılıkaya gözüyle bakmaktır. Hurri panteonu etkilerini üzerinde taşıyan ve Yazılıkaya açık hava tapınağında figürleri bulunan tanrıların Hitit dini içerisindeki isimleri, sıfatları, konumları ve görevleri hakkında detaylı bilgi vermek çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Dini yaşamın Hitit sosyal, siyasal, kültürel yaşamını nasıl etkilediğini inceleyerek tarih ve dinler tarihi çerçevesinden yeni bir bakış açısı kazandırılacaktır. Çalışmanın ana kaynakları içerisinde Çivi yazılı kaynaklar içerisinden seçilen, dua metinlerinden bölümler, bayram töreni metinleri, efsanelerden alıntılar yer alacaktır. Bu belgeler ışığında Hitit dini incelenirken Hitit devletinin bulunduğu coğrafi konum, iklim göz önünde tutulduğu gibi yanı sıra devletin içinde bulunduğu jeopolitik konum, komşu medeniyetler, Hititlerden önce Anadolu topraklarında hüküm sürmüş kültürlerde ve Kuzey Suriye, Mezopotamya, Hurri'nin Hitit kültürüne etki ve katkıları dikkate alınacaktır.

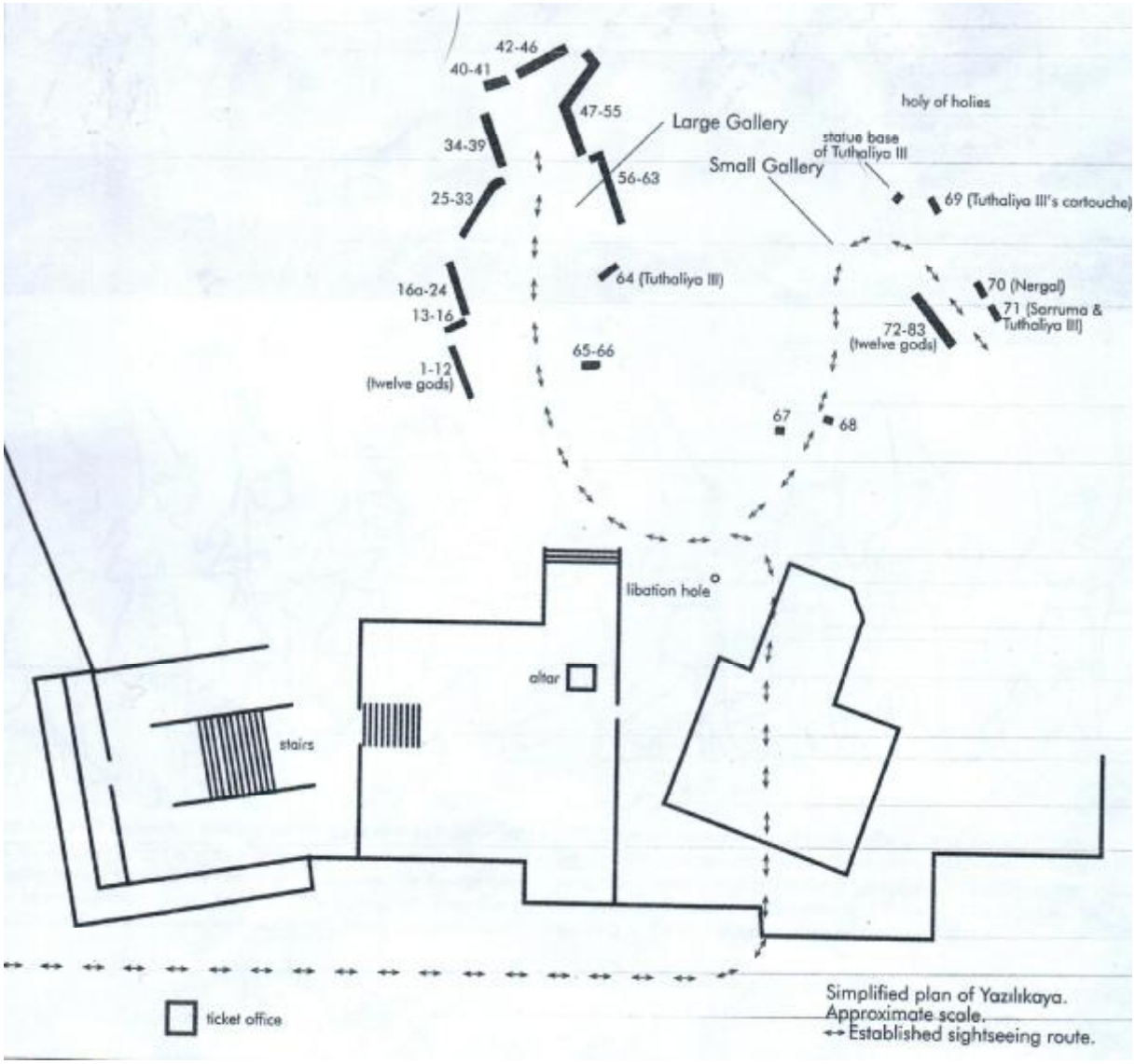
1. 1839'da Charles Texier tarafından yayınlanan Yazılıkaya'nın ilk planı (Seeher, 2011:3)

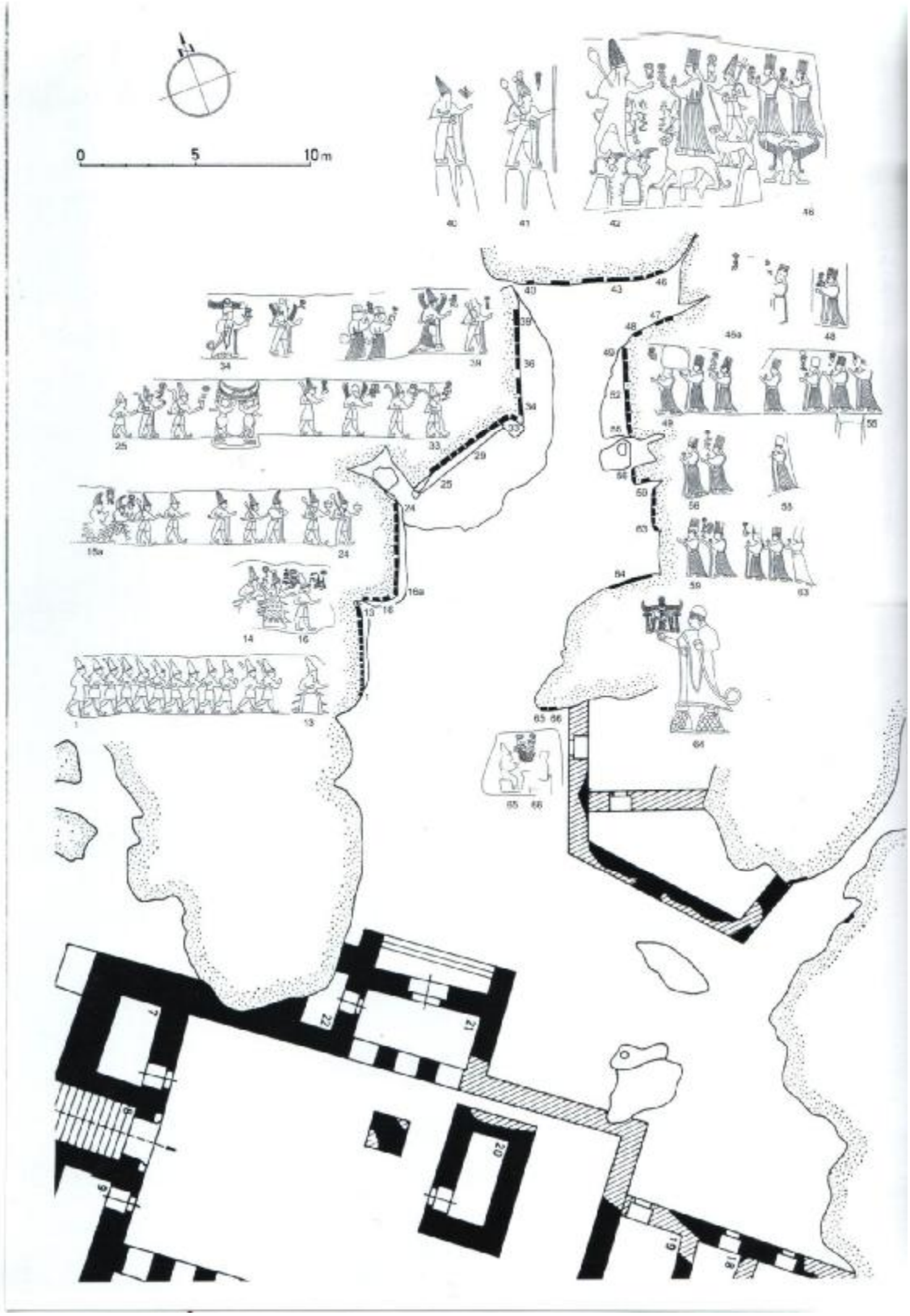
2. Yazılıkaya ve yakın çevresinin planı (Seeher, 2011:18)

3. Yazılıkaya’nın planı (Akurgal, 2007: 449)

4. Yazılıkaya'nın krokisi (Cimok, 2008: 118)

4. Yazılıkaya A Odası Tanrı Figürleri Planı (Seeher, 2011: 32)

5.

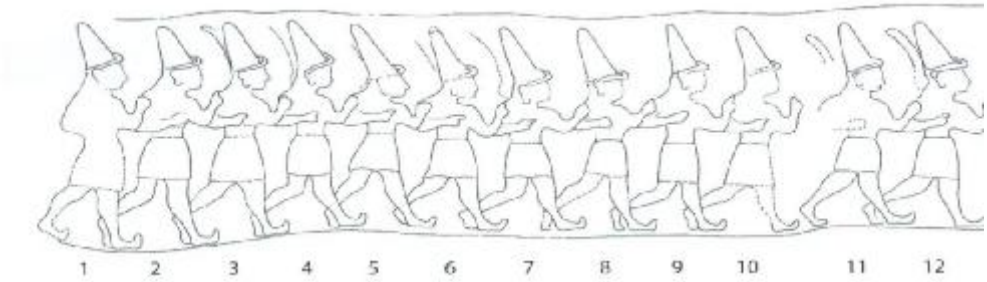
6.

7. (Seeher, 2000: 254)

8. 12 Tanrı

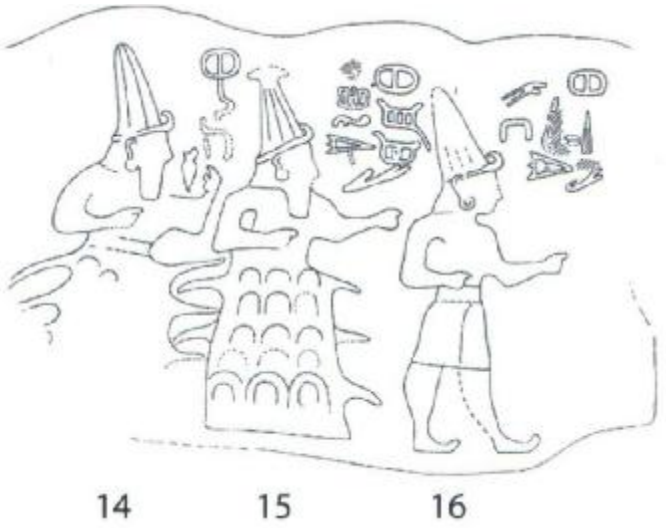
9. 12 Tanrı (Seeher, 2011: 38)

10.Dağ Tanrıları

11. (Darga, 1992: 164)

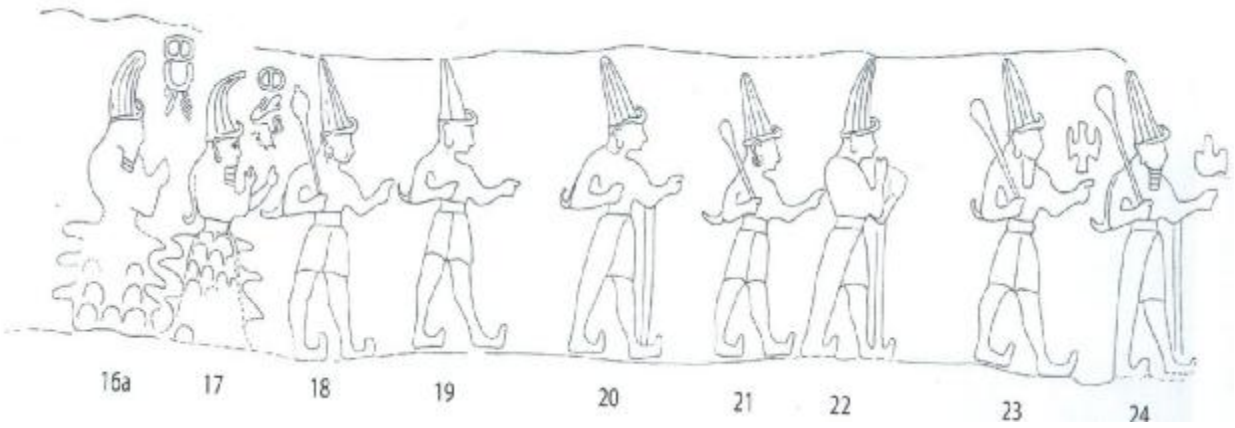

12.İki dağ tanrısı (Seeher, 2011: 40)

13. Bilinmeyen Tanrılar

14. Bilinmeyen Tanrılar

15. ((Seeher, 2011: 42)

16.

17. Pišaišapi (Seeher, 2011: 51)

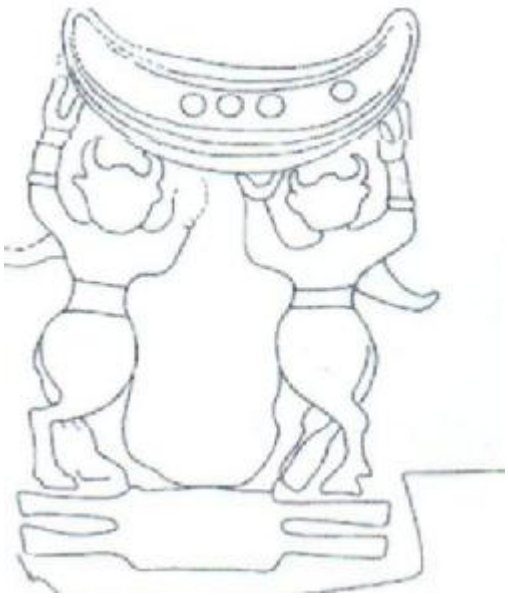
18. Nergal (Seeher, 2011: 51)

19.

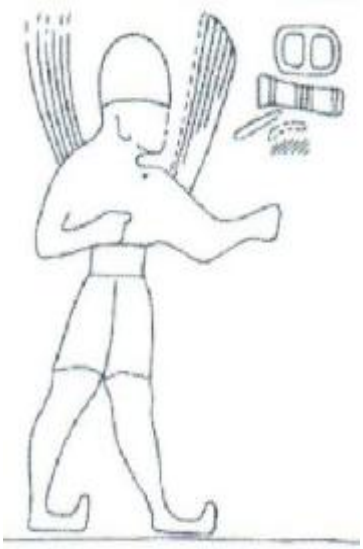
20.

21. Boğa Adamlar (Alp, 2002: 28)

22. Zababa (Seeher, 2011: 51)

23. Pirinkir (Seeher, 2011: 51)

24. LAMA (Seeher, 2011: 51)

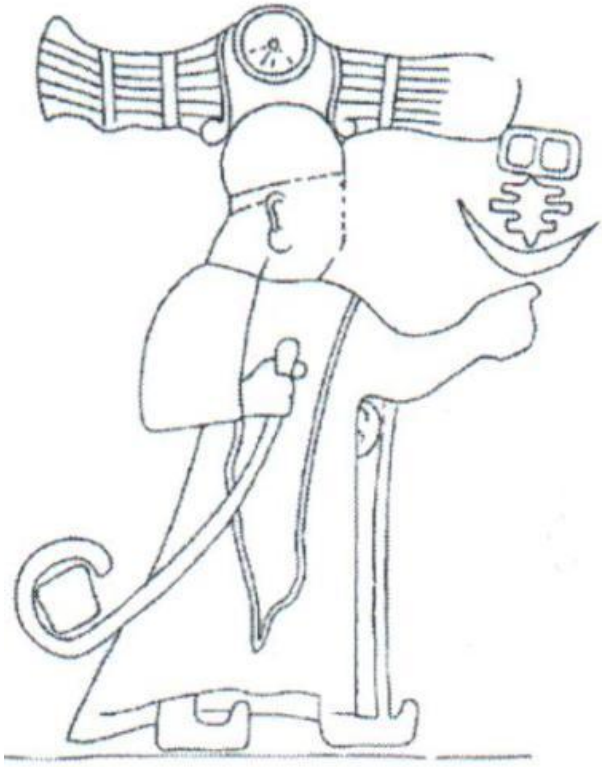
25. Aštabi (Seeher, 2011: 51)

26.

27.

28. Güneş Tanrısı Ištanu (Akurgal, 2007: 453)

29.

30.

31. Ay Tanrısı (Seeher, 2011: 57)

32. Ninatta, Kulitta ve Saušga (Akurgal, 2007: 453)

33.

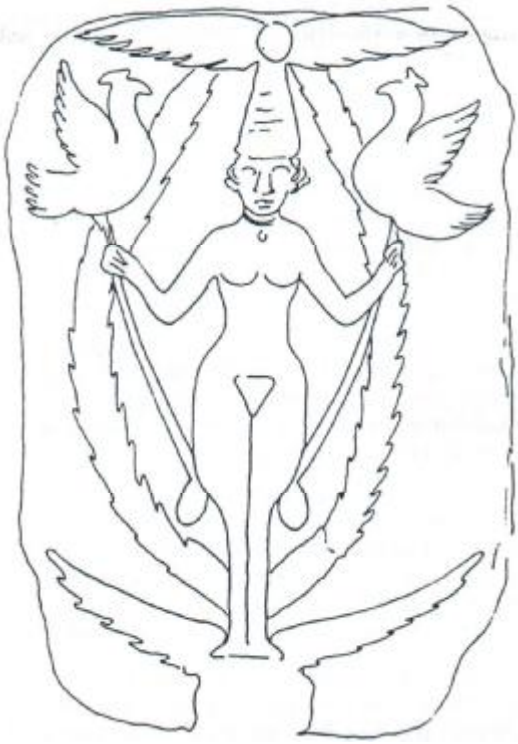
34. Ninatta ve Kulitta (Seeher, 2011: 59)

35.

36. Šaušga/ Ištar (Seeher, 2011: 59)

37. Ištar (Laroche 1991:169)

38.

39. Ea (Seeher, 2011: 64)

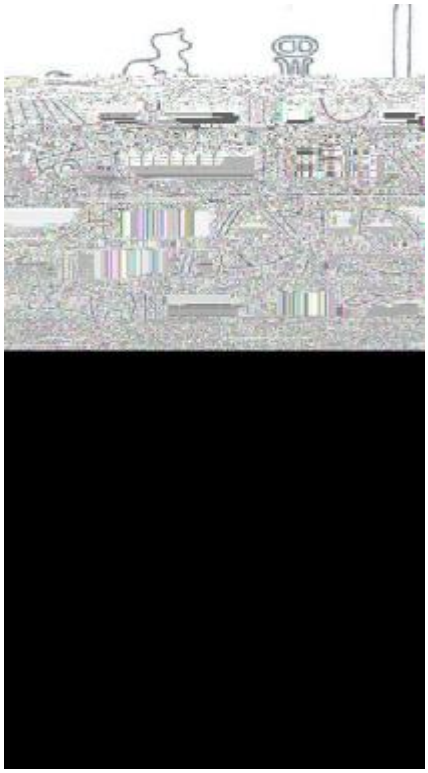

40.

41. Kumarbi (Seeher, 2011: 64)

42.

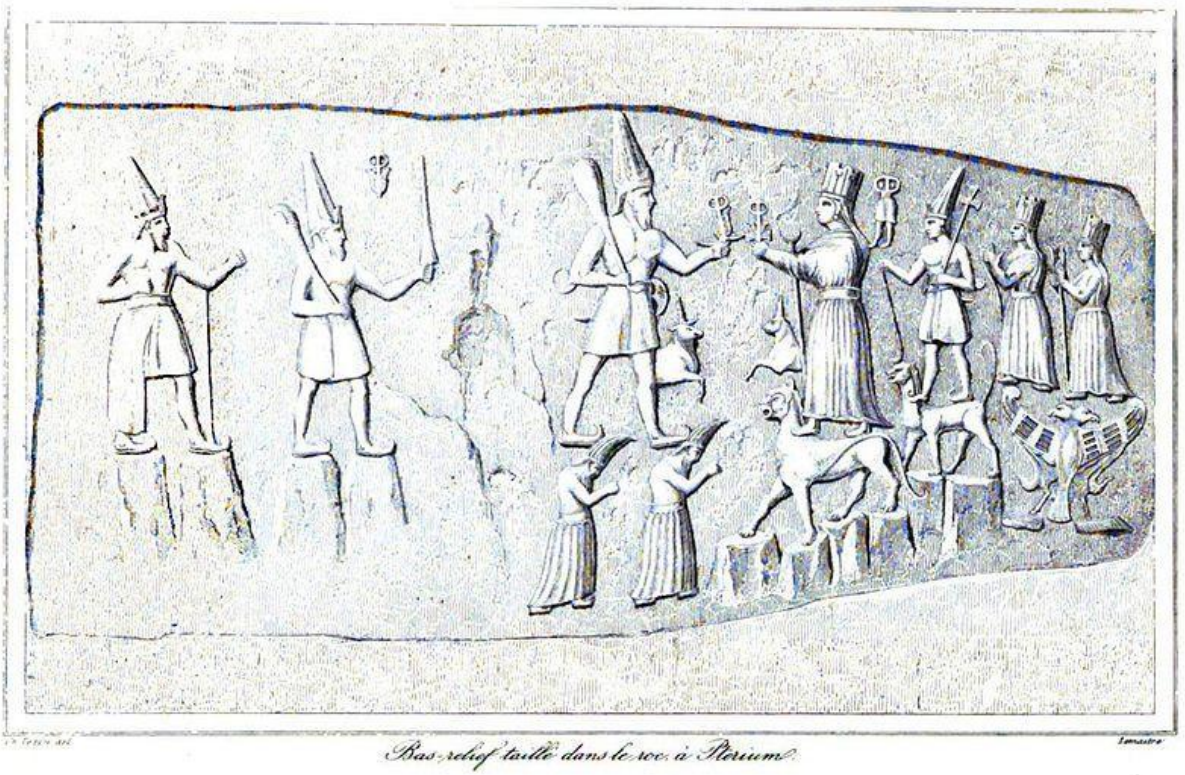

43. Tašmišu (Seeher, 2011: 64)

44. Yazılıkaya Ana Sahne

45. Yazılıkaya Ana Sahne

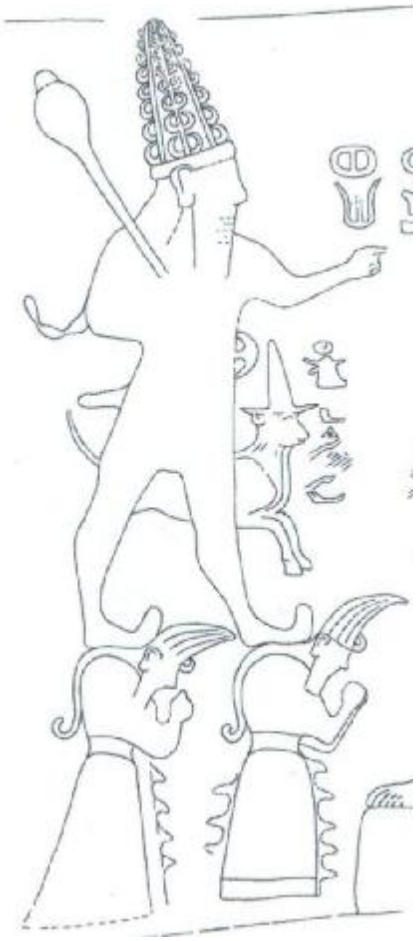
46. Yazılıkaya Ana Sahne (Alp, 2002: 24)

47. Yazılıkaya Ana Sahne (Akurgal,2007: 454)

48.

49. Tešup (Seeher, 2011: 64)

50. Hepat (Seeher, 2011: 64)

51.

52. Šarrumma (Seeher, 2011: 64)

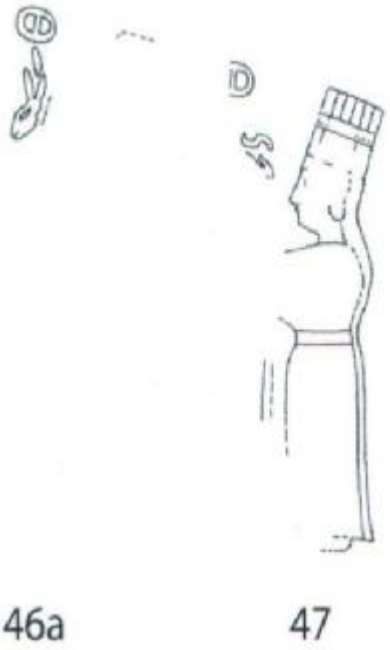
53.

54. Mezzula ve Zintuhi (Seeher, 2011: 64)

55.

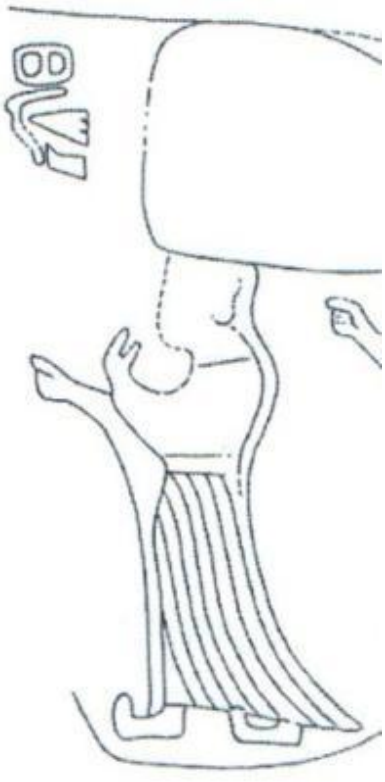

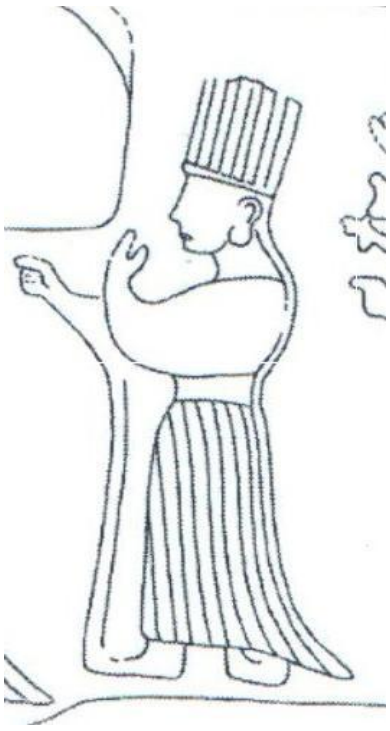
56. Tarru Takitu 57. Hutena 58. Hutellura (Seeher, 2011: 74)

59.

60. ALLATU

61. Išhara (Seeher, 2011: 74)

62. NABARBİ (Seeher, 2011: 74)

63. ŠALUŠ (Seeher, 2011: 74)

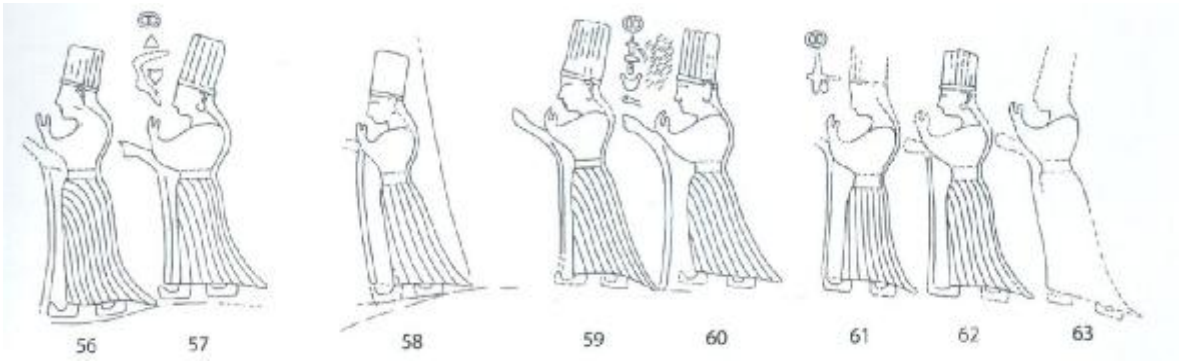
64. TAPKİNA

65. NİKKAL

66. AYA (Seeher, 2011: 74)

67. Tanrıçalar Geçidi (Seeher, 2011: 79)

68.

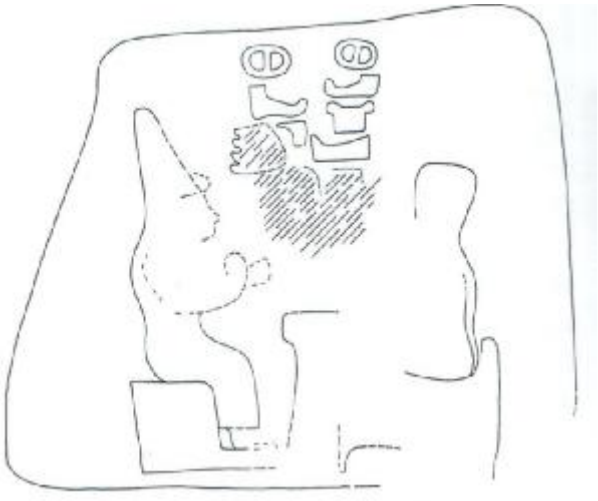
69.

70. IV. Tudhaliya (Akurgal, 2007: 455)

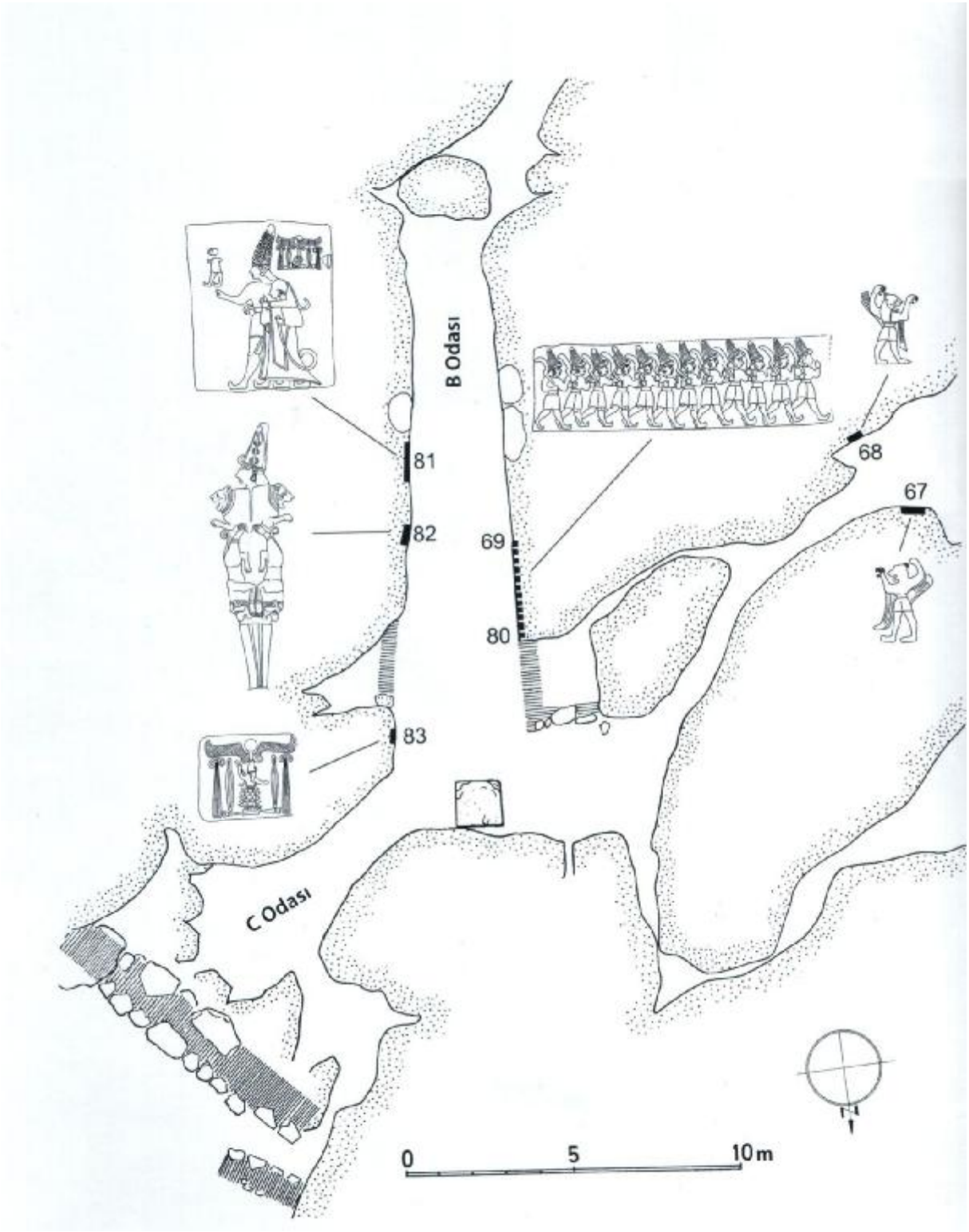
71.

72. Tenu-Tiyabenti

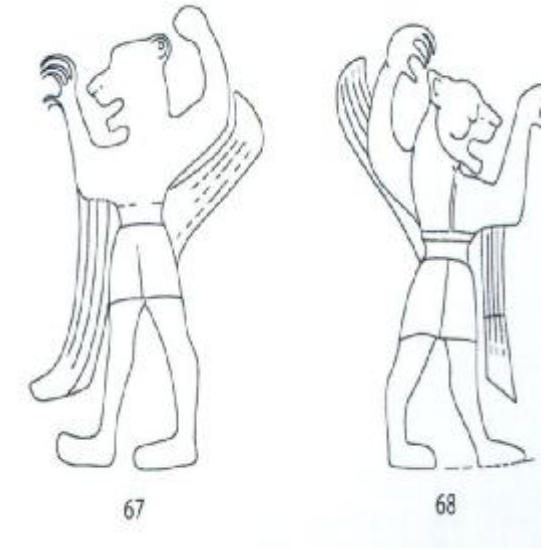
73. Mısır’dan bir yemek sahnesi (Budge, 1961)

74. B odasındaki kabarmaların planı (Seeher, 2011: 100)

75.

76. Demon/ Cin (Seeher, 2011: 94)

77. Demon/ Cin (Akurgal, 2007: 456)

78. 12 Tanrı

79. (Akurgal, 2007: 456)

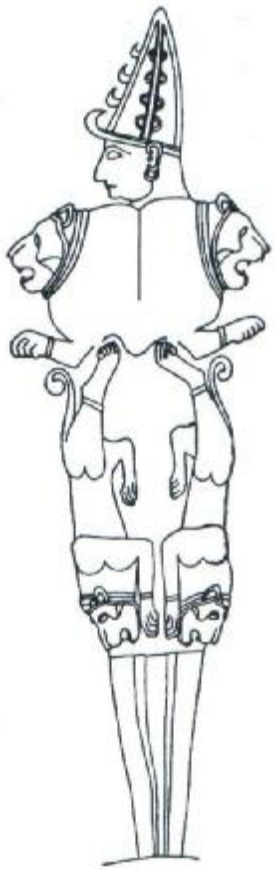
80.

81. Šarrumma ve IV. Tudhaliya (Alp: 2002: 20)

82.

83. Kılıç Tanrı (Akurgal, 2007: 456)